

KÜLTÜR EVRENİ

UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Yaz/Summer/Лето 2013 ▪ Yıl / Year / Год 4 ▪ Sayı / Number / Число 17

ÜÇ AYDA BİR YAYIMLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

QUARTERLY SOCIAL EDUCATION JOURNAL SUBJECT TO INTERNATIONAL PEER REVIEW

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ISSN: 1308-6197

Sahibi / Owner / Хозяин

Hayrettin İVGİN

Kültür Ajans Tanıtım ve Organizasyon Ltd. Şti. – Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA

Tel: 0090.312 4259353 – kulturevreni@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Md./ Associate Editor

Ответственный секретарь

Erhan İVGİN

Editör/ Editor

Руководитель работы

Ömer ÜNAL

Genel Koordinatör / Director / Директор

Erhan İVGİN

Redaktör/Redacteur/Редакция

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

Yayın Kurulu / Editorial Board / Редакция

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN▪Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY▪Dr. Yaşar KALAFAT

Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU▪Prof. Dr. Taciser ONUK▪Prof. Dr. İsmail PARLATIR

Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU▪Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN

Yazışma Adresi / Correspondance Adres / Адрес издательства

Kültür Ajans Ltd. Şti.

Konur Sokak No: 66/9 Bakanlıklar/ANKARA-TÜRKİYE

Tel.: 0090.312 425 93 53 (PBX) – Fax: 0090.312 419 44 43

E-mail: hayrettinivgin@gmail.com – erhanivgin@gmail.com

www.kulturevreni.net

Fiyatı / Price / Стоимость

10 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

15 \$ / 10 Euro (Yurt dışı / для граждан

других стран)

Стоимость подписки

40 TL (Yurt içi / для граждан Турции)

60 \$ / 50 Euro (Yurt dışı / для граждан

других стран)

Abone Bedeli / Subscription Price

Baskı Tarihi/ Press Date

15 Eylül 2013

Baskı / Pres / Типография

SAGE Yayıncılık Rek.Mat.San.Tic.Ltd.Şti.

Kapak Resmi:

Hesap İşi Tekniği ile Çalılışmış Bir Pano

Temsilcilikler / Representative / Представители

AZERBAYCAN

Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA

e-mail: nezaket_h@yahoo.com Tel: 00994503441135

AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülnaz ABDULLAZADE

e-mail: gabdullazade@rambler.ru Tel: 00994506737860

KAZAKİSTAN

Doç. Dr. Bakıtgul KULCANOVA

e-mail: bahit777@mail.ru Tel: 00787017314047

UKRAYNA

Doç. Dr. İryna M. DRYGA

e-mail: idriga@gmail.com Tel: 00380679610301

TÜRKMENİSTAN

Wezir AŞİRNEPESOW

e-mail: wezdip@gmail.com Tel: 0099365681139

KOSOVA

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ

e-mail: trhafiz@yahoo.com Tel: 0037744217234

RUSYA FEDERASYONU

Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİONA

e-mail: alfina2003@yandex.ru Tel: 0079153847317

TÜRKIYE

Ömer ÜNAL

e-mail: h.omerunal@gmail.com

Tel: 00905337706462

Kültür Evreni dergisinin yayın ilkelerine göre yazılarını yayımlatmak isteyenler, yazışma adresine veya temsilcilerimize başvurmalıdır.

Articles submitted for publication will comply with the Publication Policy and the Submission Instructions for manuscripts. For publication you can refer to adres or to our representative

Желающим публиковаться в журнале **Вселенная Культуры** следует оформлять материалы в соответствии с требуемыми правилами и обратиться к указанному адресу или к местным представителям журнала

Hakem Kurulu

Editorial Board

Консультативный совет – Редколлегия

- Ord. Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (AMEA / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. İsmayıl HACIYEV (AMEA Nahçıvan Bölmesi / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. Teymür BÜNYADOV (AMEA Etnografya Enstitüsü / AZERBAYCAN)
- Ord. Prof. Dr. Vasıf MEMMEDALİYEV (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
- Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK (Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ahmet GÖKBEL (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ali UÇAN (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Bilge SEYİDOĞLU (Atatürk Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Byoungduk SOHN (Chongshin University / KORE)
- Prof. Dr. Edip GÜNAY (İstanbul Teknik Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Akademia Nauk / RUSYA FEDERASYONU)
- Prof. Dr. Erman ARTUN (Çukurova Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK (Fırat Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gülsen DEMİR (Karabük Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR (Erciyes Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Hayrettin RAYMAN (Bozok Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Ingeborg BALDAUF (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
- Prof. Dr. İsmail ÖZTÜRK (Dokuz Eylül Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Maimunah ISMAIL (Universiti Putra Malaysia / MALEZYA)
- Prof. Dr. Maria ÇİKİA (Akademia Nauk / GÜRCİSTAN)
- Prof. Dr. Maria Pia PADANI (Universita' Ca' Foscari Di Veneza / İTALYA)
- Prof. Dr. Mehman MUSAOĞLU (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mehmet AÇA (Balıkesir Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Metin EKİCİ (Ege Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU (Uludağ Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Muzaffer TUFAN (İstanbul Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Naciye YILDIZ (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Natalie O. KONONENKO (University of Alberta / KANADA)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT (Gazi Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Necati DEMİR (Cumhuriyet Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
- Prof. Dr. Norbert FIRIES (Humboldt Universität zu Berlin / ALMANYA)
- Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU (Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE)
- Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV (University of Newcastle / İNGİLTERE)

Prof. Dr. Reşat GENÇ (Gazi Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU (Selçuk Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Shih-chung HSIEH (National Taiwan University / TAYVAN)
Prof. Dr. Suphi SAATÇI (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tacida HAFIZ (Piriştine Üniversitesi / KOSOVA)
Prof. Dr. Taciser ONUK (Gazi Üniversitesi-em / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Erciyes Üniversitesi-em. / TÜRKİYE)
Prof. Dr. Umay GÜNAY (Girne Amerikan Üniversitesi / KKTC)
Prof. Dr. Walter ANDREVS (University of Washington / ABD)
Prof. Dr. Wan-I LIN (National Taiwan University / TAYVAN)
Doç. Dr. Bakıtgül KULCANOVA (Kazak Milli Üniversitesi/KAZAKİSTAN)
Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL (Özbekistan İlimler Akademisi / ÖZBEKİSTAN)
Doç. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK (Giresun Üniversitesi / TÜRKİYE)
Doç. Dr. Gloham VATANDOUST (American University of Kuwait / KUVEYT)
Doç. Dr. Iryna M. DRYGA (Bilimler Akademisi / UKRANIE)
Doç. Dr. Mustafa SEVER (Gazi Üniversitesi/TÜRKİYE)
Doç. Dr. Nezaket HÜSEYNOVA (Bakü Devlet Üniversitesi / AZERBAYCAN)
Doç. Dr. Selçuk DUMAN (Gaziosmanpaşa Üniversitesi/TÜRKİYE)
Yrd. Doç. Dr. Kenan KOÇ (Muğla Üniversitesi / TÜRKİYE)

Not : Alfabetik olarak sıralanmıştır.
Note : It is arranged in accordance with an alphabetical order.
К сведению : Следует в алфавитном порядке

• *Kültür Evreni Dergisi'ne T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı abonedir.*

• *Ministry of Turkish Republic Culture and Tourism is a subscriber to Cultural Universe Magazine*

• *Министерство Культуры и Туризма Республики Турция является абонементом на журнал «Kültür Evreni» («Вселенная Культуры»)*

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Ana Dili Lazca Olan Artvinli Türklerde Halk Kültürü Folkloric Culture Of Artvin Turks Whose Mother Tongue Is Laz Language Народная Культура У Лазоязычных Турков Артвина Dr. Yaşar Kalafat-Muhsin Erol	7
Klasik Azerbaycan Şiirinde Alegoriya Allegory In Classical Azerbaijani Poetry Аллегория В Классической Азербайджанской Поэзии Doç. Dr. Lalə Əlizadə	34
Maneviyat ve Hukuki Devlet Spiritual and Legal State Нравственность И Правовое Государство Prof. Dr. Cengiz Feyruzoğlu Mustafayev	41
Adnan Saygun'un Keman ve Piyano Süitinde Türk Halk Müziği Turkish Folkloric Music In Adnan Saygun's Violin And Piano Suites Турецкая Народная Музыка В Сюите Для Скрипки И Пианино Аднана Сайгуна Samir Gülahmedov	48
Evolution And Development Of Information And Communication Technology And Its Role In Learning Process Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Gelişme ve Kalkınması ve Onların Öğrenme Sürecinde Rolü Эволюция И Развитие Технологии Информации И Коммуникации И Ее Роли В Процессе Обучения Hamzehbeigi Kohnehshahri Taiebeh Reza	55
Kültürümüzde Destançılık Geleneği ve Fehmi Gür'ün Destançılığı Tradition Of Epic Creation In Our Culture And Fehmi Gür's Epic Creation Activities Искусство Дестана В Турецкой Культуре И Дестаны Фехми Гюра Dr. Doğan Kaya	64
İran Hüquq Qanunlarına Görə Cinayət və Cinayətkarların Xarakteri İran Hukuk İlkelerine Göre Suç ve Suçluların Özellikleri The Characteristic Of Criminality And Criminals With Legality Principles In Iran Особенность Преступности И Преступников В Принципах Законности В Иране Soheila Baybordi	75
Yunus Emre'de Telmih Sanatı "Telmih" Art In Yunus Emre Искусство Намёка В Творчестве Юнуса Эмре Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yardımcı	80

İnternet Addiction And Its Impact On Student’S Behavior In Baku And Tehran İnternet Eğilimi ve Onun Bakü ve Tahran Öğrenci Davranışı Üzerindeki Etkisi İntернет-Склонность И Ее Воздействие На Студента Поведение В Баку И Тегеране Faranak Qudsi	92
Yabancı Dil Öğretiminde Dil-Kültür İlişkisi ve Dil Erozyonu Language-Culture Relationship And Language Erosion In Foreign Language Teaching Связь Языка И Культуры И Эрозия Языка В Методике Преподавания Иностранного Языка Yrd. Doç. Dr. Bülent Çiftınar - Ahmet Tanır	99
The Need To Protect The Environment Against Pollution Kirliliğe Karşı Çevreyi Korumak İhtiyacı Потребность Защитить Окружающую Среду Против Загрязнения Zahra Karganroodi Moghaddam Hosseinqızı	110
Dünya Müziği ve Türk Müziği Açısından Prozodi Meselesinin Tarihsel Süreci ve Gelişimi Historical Process And Development Of Prosody In Terms Of World And Turkish Music Исторический Процесс И Развитие Проблемы Прозодии С Точки Зрения Мировой И Турецкой Музыки Elif Nun İçelli	118
“Şeybaniname”nin (XVI. YY.) Çağatay Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Rolü ve Yeri The Place And Importance Of Sheibaniname (XVI. Cent.) In The Development Of Chaghatay Language And Literature Роль И Место «Шейбанинаме» (XVI Вв.) В Развитии Джагатайского Языка И Литературы Akd. Prof. Dr. Ebülfez Amanoğlu	122
Haydar Aliyev Konusunda Yapılan Filmlerin Müzik Düzenlemeleri Heydər Əliyev Haqqında Sənədli Filmlərin Musiqi Tərtibatına Dair Musical Arrangements Made In Connection With Those Films Created For Haydar Aliyev Музыкальное Сопровождение Фильмов На Тему Хайдара Алиева Ulviyyə Vəliyeva	140
Azərbaycan’da Okul Kütüphanelerinin Gelişme Tarihinden Histories Of Development Of School Libraries Истории Развития Школьных Библиотек Dr. Yusuf Gaziyeв	141
Geleneksel Elazığ-Harput Müziğinde Kullanılan Makamlar The Maqams Used İn Traditional Harput’s Music Мелодии, Исползованные В Традиционной Музыке Элазыга Savaş EKİCİ	156

**ANA DİLİ LAZCA OLAN ARTVINLİ TÜRKLERDE
HALK KÜLTÜRÜ**

**FOLKLORIC CULTURE OF ARTVIN TURKS WHOSE MOTHER
TONGUE IS LAZ LANGUAGE**

**НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА У ЛАЗОЯЗЫЧНЫХ ТУРКОВ
АРТВИНА**

Dr. Yaşar KALAFAT* -Muhsin EROL**

Özet

Bu makalede; Artvin’de yaşayan anadilleri Lazca olan, kendilerini Türk olarak ifade eden, öyle olduklarının kabul edilmesini isteyen bir topluluğun halk kültüründen örnekler verilmektedir.

Bu topluluğun; halka inanmaları, doğum öncesi ve sonrası gelenekleri, evlilik öncesi ve sonrası gelenekleri, yemekleri ve çeşitleri, ölüm öncesi ve sonrası gelenekleri, sosyal hayatları, dilinin yapısı, kara iye ve uğur inançları anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Artvin, Lazlar, halk inanışları, gelenekler, halk kültürü, dil ve lehçe.

Abstract

In this article, samples are presented regarding the folkloric culture of the people of the community who live in Artvin and whose mother tongue is Laz language and who express themselves as Turks and who wish this be adopted.

Furthermore, information is furnished in connection with their folkloric beliefs, their pre and post birth traditions, their pre and post marriage traditions, their meals and varieties, pre and post death traditions, their social lives, structure of their language and beliefs of sources of evil and luck.

Key Words: Artvin, Laz people, folkloric beliefs, folkloric culture, language and dialect

---

* Halkbilim Araştırmacısı, Türk Halkbilim Araştırma Kültür ve Strateji Merkezi, yasarkalafat@gmail.com www.yasarkalafat.info. Ankara/TÜRKİYE

** Muhsin Erol, Tv. Program Yapımcısı, Artvin-Şenköy/Kutunit doğumlu, Anadili Lazca olan Türklenden, muhsinerol@yahoo.com. Ankara/TÜRKİYE

GİRİŞ:

Laz Etnik Kimliği İle İlgili Görüşler:

Bu çalışma ile Artvin’de yaşamakta olan anadilleri Lazca olan ve kendilerini Türk bilen ve öyle bilinmelerini isteyen bir toplumun halk kültüründen kesitler vermeğe çalışılmaktadır. Artvin Lazları muhakkak ki sadece Şenköy/Kutunit köyünden ibaret değildir. Ayrıca Türkiye’de yaşamakta olan Lazlarında sadece Artvin Lazları olmadıkları bilinmektedir. Arhavi-Artvin’e bağlı köylerden Şenköy/Kutunit, Derecik, Üç İrmak, Kestanealan, Tepeyurt, Konaklı, Şenköy, Gürgencik, Dikyamaç, Arılı, Kemerköprü, Ulaş, Sırtoba, Soğucak, Aşağı Şahinlet, Dülgerli, Başköy/Ortacalar, Küçükköy, Kireçlik, Ulukent, Üçler, Güneşli, Boyuncuk, yıldızlı, Mezreler, Balıklı isimli olanlarda da Lazlar yaşamaktadırlar.¹ Lazlar konusunda evvelce yapılmış bir çalışmamızda Rize’de yaşamakta olan Lazlara ve daha ziyade de onların halk inançlarına dair bilgi verilmişti². Bu kere daha ziyade Muhsin Erol’un bu konudaki dosyaları çalışmamıza esas teşkil etmiştir³. Bu çalışmamızda da kısaca Laz etnik kimliği, onların dinî hayatları, Lazcanın dil özelliği ve daha ziyade de Laz aile tipinin karakteristikleri ve Laz halk inançları üzerinde durulacaktır. Çok zengin olan Laz halk kültürünü bir iki çalışma ile kotarmanın mümkün olmadığı bilinmekle beraber biz çalışmamızla, bir ucundan da biz tatalım istedik

Laz ismiyle tanınan toplumun etnik kimliği ve bu kimliğin şekillenme sürecine dair kısaca bilgi verilerek konuya girilmesi yerinde olabilir.

Lazlar, ilk zamanlarda, , başlarında bulunan da liderinin adıyla adlandırılırlardı. Fakat daha sonra “Laz” adıyla anılmaya başlandılar. “Laz” ismini ilk kez, M.S. I. Yüzyılda, Romalılar kullandı. Bu isim, her ne hikmetse çabuk kabullenildi⁴. Kafesoğlu Türk toplumlarının isim alışlarına dair tespitlerini tasnif ederken Osmanlılar, Selçuklular örneklerinde olduğu gibi kurucu hanedanın ismini aldıklarını belirtir⁵.

“Laz” isminin ortaya çıkmasına ilişkin çeşitli görüş ve fikirler var. Prof. M. Fahrettin Kızıoğlu, Lazların asıl adının “Alazlar” olduğunu savunur. Kızıoğlu’na göre, Kafkasya bölgesinde, sesli harfle başlayan isimlerin ilk sesli harfi yutulmuş biçimiyle telaffuz ediliyor ve zamanla o ilk harf tamamen kayboluyor. Böylece “Alazlar”ın başındaki “A” harfi zamanla kaybolmuş ve yerine “Lazlar” olarak kalmıştır. Yine Kızıoğlu’na göre, **Çanar** ve **Alazan** boylarının, her ikisi de, eskiden Kaspi ve Milattan Önce V Yüzyıldan sonra da,

---

¹ İ.M.Özbay vd., **Tarih Kültür ve İnsan**, Arhavi Vakfı, Ankara, 2010, s. 41-49

² Yaşar Kalafat, “**Lazlar**” **Balkanlardan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları IX-X**, Berikan, Ankara, 2006, s. 110-139

³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Text Metni olarak hazırlanan dosya; Lazların etnik kimlikleri, Tarihi geçmişleri, Dil Özellikleri, Gelenekleri, Halk inançları, İbadet hayatları, Sosyal yaşamları, Mitolojik birikimleri hakkında bilgi verilmektedir. Yazar anadili ile köyünde yaptığı araştırmalara yüksel tahsil yıllarının geçmiş olduğu (Marsilya Seciencies Politiques 1969-1973) yıllarındaki birikimini de katmıştır. Yazar ayrıca; “**Lazca Ana Yazım Kılavuzu**, Ankara, 2008”, “**Lazca Kılavuz Sözlük**, Ankara, 2008”, “**Arhavi Ağzı, Lazca Dilbilgisi**, Ankara, 2006”, “**Tarih Kültür İnsan**, Ankara, 2010” isimli eserleri yazan heyetin içerisinde yer almıştır.

⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

⁵ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Ankara, 1977

Alban (Alplar) diye tanınan Saka/İskit uruğunun, Kür Irmağı solunda ve İber sınırında yaşayan ikiz boyu idi.⁶

Bazı batılı bilim adamlarına göre ise, “Laz” ve Orta Asya kökenli olan “**Çani**” tek bir topluluktur. “Çani” adı, Bizans’ta, Tzannoi ya da Tzanoi formülüyle literatüre girdi. Bizans Yazarı Tesalonikeli de bu görüşe katıldı ve buna dayanarak “**Tzanoi**” kelimesinin “Çani” kelimesine dönüştüğünü ortaya attı. Daha sonra, “Çani” kelimesi “**Lazi**” kelimesine dönüştü.⁷

Trabzon Patrikliği Neokesar, Rum Metropolitliği’nden ayrılıp kendi bağımsızlığını kazanınca, “Laz” ismi bu bölgenin ortak adı olarak kullanılmaya başlandı. Böylece “Çani” adı yerine “Laz” adı yerleşti. Yeni ad o derece etkili oldu ki, bölgede bulunan öteki toplulukların adlarını bile unutturdu.⁸

Lazların adını Bizanslılar verse de, Lazlar liderlerinin adlarıyla anılsalar da, İslamlığın çıkışından beri yazılı kaynaklar, bugün “Laz” denen halkın, öteki Kafkas halklarıyla birlikte Çoruh ırmağı ağzının batısında ve Karadeniz kıyısındaki ormanlık dar bir bölgede yaşadığını gösterirler.⁹

Tarihçiler, Kafkasya bölge halkların hemen hepsinin Orta Asya kökenli olduğunda birleşiyorlar. Hepsinin de, Orta Asya’dan, çeşitli tarihlerde ve çeşitli şekilde geldiklerini belirtiyorlar.¹⁰

Kafkas haklarından olan Lazlar da, Orta Asya kökenlidirler ve Ural-Altay dilinin bir kolunu konuşurlar. Fahrettin Kırzioğlu dâhil olmak üzere Tarihçilerin çoğu, Lazların da, öteki Kafkas halklarının büyük çoğunluğu gibi Orta Asya’dan geldikleri görüşündedirler. Prof. Kırzioğluna göre, “Kafkas bölgesinin tarihi sadece Türk halkların konteksti içinde tartışılabilir”¹¹.

Lazlar, Müslüman olmadan önce, Onlar Bizans döneminde Hıristiyan olunca da Şamanizm’in inanç özelliklerini taşıyorlardı. İnançlarında Animizm (Ruhçuluk) Naturizm (Tabiatçılık), Totemizm (Totemcilik) inançlarını da Hıristiyanlığa doğal olarak biraz taşımışlardı.¹²

---

⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

⁹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

¹⁰ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

¹¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

¹² A.g.e.

Lazlar'ın Müslümanlıkla ilk tanışmaları Araplar döneminde başlamış ve 50 yıl kadar sürmüştür. Lazlar, Osmanlıların, bölgeyi ele geçirmelerine üzerine, toplu olarak Osmanlıların hizmetine girmiş ve Müslüman olmuşlardır.¹³

Lazların etnik kökenleri ile ilgili açıklamalar bu kadarla kalmamaktadır. Gürcüler, günümüz gürcü toplumunu oluşturan 12 Gürcü kesimden söz ederlerken bunlardan birisinin de Laz olduğunu belirtir ve Lazları Gürcülüğün bir unsuru olarak kabul ederler. Bir diğer görüşte bir kısım Laz araştırmacıların Lazların Gürcü veya Türk de olmayıp tamamen farklı bir toplum oldukları şeklindedir¹⁴.

Bizim yaklaşım tarzımda esas olan kültürel kimliktir. Halkların ırkı ve kavmi kimlikleri bizim için belki ikinci üçüncü dereceden önem arz eden bir husustur. Biz bu çalışmamızda anadili Lazca olan Artvin Lazlarının halk kültürlerini incelerken bu kültürle imkân nispetinde tanış olmak, onu tanımak ve tanıtmayı amaçlıyoruz. Varsa Türk kültür coğrafyasının diğer halklarının kültürleri ile aynilikler ve ayrılıklar üzerinde durmaya çalışıyoruz.

METİN:

Lazca Konuşan Türklerde Halk İnanmaları:

Laz halk inanmalarında doğa güçlerinin önemli bir yer vardır. Doğa güçleri, Tanrı(lar)ın iradeleri doğrultusunda, insanlara iyilik ya da kötülük takdir ederler. İnsanlar, yapacakları işlerde Tanrıların rızasını almak için, belli durumlarda ya da olağan üstü durumlarda, belirli bir yerde toplanır ve ayin yaparlardı¹⁵.

Eskiden Lazların yerleşim birimlerinde, birer ibadet yerleri vardı. Bu ibadet yerlerine, “**Oxvame**” , başka deyişle “**Mabet**” yani “**İbadet Yeri**” denirdi. İbadet yerleri, hâkim tepelerin düz yerlerinde olurdu. Burada, insanları kötülüklerinden korunduğuna inandıkları, **ceviz** ya da **meşe** gibi bazı ağaçlar bulunurdu. Senenin belli günlerinde ağacın etrafında toplanan insanlar, toplu olarak ayin yapar ve Tanrıdan yardım dilerlerdi. Bu ayinler sırasında, günlük hayatlarını ilgilendiren önemli konular da konuşulurdu. Ekin ekilmesi sırasında ürünün ya da balık avına çıkarken avın bol olması gibi durumlarda bu ibadet yerinde Tanrının rızası alınırdı. Tanrılardan gelen işaretlere göre çözüm bulunurdu¹⁶.

Biz Çuvaşistan'da Çuvaş Türklerinin düzenledikleri kutlu Ağaç etrafında yapılan kurban merasimine katıldık.¹⁷ Keza Kırım'da balta Tiymez kutsal mekânında kutsal **Eben** ağacının ziyareti merasiminde de bulduk¹⁸. Keleki-Nahçıvan'da rahmetli E. Elçibey ile röportaja gittiğimizde ceviz ağacının dibinde gündüz uyuyan kimsenin ölebileceği inancını

---

¹³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁴ Yaşar Kalafat, “**Lazlar**” **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları IX-X**, Berikan, Ankara, 2006, s. 110-139

¹⁵ M.Erol, **a.g.e.**

¹⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁷ Yaşar Kalafat “Çuvaşistan –Başkurdistan – Tataristan” **Türk Dünyası Araştırmaları**, Nisan 1998 S. 113 sh. 69-88

¹⁸ Yaşar Kalafat, **Kırım - Kuzey Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları (Kırım — Dağistan-Kuzey Kafkasya Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)** Ankara 1999

derlemiştik.¹⁹ Türk kültürlü halkların halk inançlarında kutsal ağaçlara yükünme ve Meşe, Ceviz gibi ağaçların inanç muhtevalı konumları vardır. Ceviz yapraklarının konulduğu yere güve türü haşerenin gelemeceğine inanılır²⁰.

Lazlarda ayinler, Tanrıya kurban sunulmasıyla başlar ve çeşitli ilahiler eşliğinde devam ederdi. Buradaki amaç, gökyüzünde bulunan Tanrının yeryüzüne inmesini sağlamaktır. Ayinler, bazen saatlerce ve Tanrı yere ininceye kadar sürerdi. Tanrının yere indiğini, özel yetenekleri olduğuna inanılan insanlar hissedebiliyordu. Ayinler sırasında, bu kişilerin söylediklerine titizlikle uyulur ve hareketleri dikkatle izlenerek yapılırdı. Hareketler özel kişilerin vereceği tempoya göre hızlanır ya da yavaşlardı. Böylece aralarında bütünleşerek ortak bir ruh hali oluştururlardı. Tanrının yere geldiğini öğrendiklerinde de, yüksek sesle haykırmaya başlar ve dinî danslara katılırlar. Bazıları, bu coşku içinde, sevinçten kendinden geçer, üstlerini yırtarlardı. Bazıları da oradan ayrılır, ağaç dallarına tutunarak dinî danslara başlardı. Şamanizm’de bütün bunların benzerleri vardı. Sadece, halkın sorunlarının çözümünde özel yetenekli kimselere “**Şaman**” denirdi. Çünkü Eski Türklerde, Şamanların özel yetenekleri olduğuna inanılırdı²¹.

Tanrının yere inmesi şeklindeki tanımlama ile neyin anlatıldığı konusunda yeterli bilgi yoktur. Bu tanımlama ile de ilk defa karşılaşmaktadır.

Lazların eski inanışlarına göre, kâinat, **Gökyüzü (Msa)**, **Yeryüzü (Dixa)** ve **Yer altı (Letaş Tude)** olmak üzere üçe ayrılır. Şamanizm inancına göre de, kâinat, gök, yer ve yer altı olmak üzere üçe ayrılır. Şamanizm’de Gök Tanrısı’na, “Tangrı” denir. Lazlar’da bugün de gökte bulunan Tanrıya “**Tangrı**” denir. Şamanizm’de yer altı tansına “**Erlik**” denirdi. Lazların yer altı tanrısına ise “**Gormoti**” veya **Hormati** denir. Lazların eski inancında, **Güneş, Ay** ve **Yıldızlar** kutsal sayılırdı. Şamanizm’de de Güneş, Ay ve Yıldızlar kutsiyet atfedilmiştir²².

Erlik Han’ın yer altı âlemi ve kara iyeler yapılanması sisteminin tepesinde olduğu düşünülünce Hormati isminin inanç etimolojisi önem kazanmaktadır. Mutsuz ruhların sistemdeki yerlerinin Karanlık Ülke olduğu ve daha ziyade mutsuz ruhların hortlayacakları inancı yaygın olunca hormati-hortlama arasında bir ilişkilendirme yapılabilir mi? Alanımız olmakla beraber, bize yapılan çağırımı paylaşmak istedik

Şamanizm inancına göre, Gökyüzü Tanrının bulunduğu kutsal yerd. Aydınlığın ve mutluluğun kaynağı olarak bilinirdi. Günah işlemeyen iyi insanların gökyüzüne çıkacağına inanılırdı. Lazların da, benzeri inançları olduğu görülmektedir²³.

Böylece, “Anadili Lazca olan Artvin Lazlarının halk inançlarında Tangrı olarak bilinen ve bütün gücü elinde bulunduran ve gökte olduğuna inanılan, iyiliklerin hayırların kaynağı

---

¹⁹ Yaşar Kalafat “Keleki de Dört Gün Üç Gece ve Nahçıvan Halk İnançları” **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1996 S. 104 sh. 1-22

²⁰ A.g.e

²¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

²² Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

²³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

ile Hormati diye bilinen yerin altını mekân tuttuğuna inanılan kötülülerin şerlerin yetkili temsilcisi olduğu inancı vardır”²⁴ denilebilir.

Lazların Orta Asya kökenli olmalarının başka belirtisi de, Lazcada, **Allah** kelimesinin karşılığında iki ismin bulunmasıdır. Bu, eski Türklerde olduğu gibi, Lazların atalarında da iki Tanrısal güce inanıldığı anlamını düşündürüyor.. Çünkü Şamanizm inancında, bir gök ve bir de yer olmak üzere iki Tanrısal güç vardı. Gök Tanrısı, iyilik tanrısıydı. İnsanları cezalandırmazdı. Bu nedenle gök Tanrısından korkulmazdı. Sadece sevilirdi. Yer tanrısı ise insanları cezalandırırdı.²⁵

Lazcada, Gök Tanrının karşılığı **Tangri**’dir. Eski Türk İnanç Sistemi’ndeki “Tengri”nin ismi bu toplumda iyilik Tanrısı olarak algılanıyor. Bu Eski Türklerdeki Gök Tanrısının yerini alıyor. Lazcada kullanılan ikinci Tanrı ismiyse **Ğormoti**’/Hormati’dir. Ğormoti, Lazca anlamına göre, insanlara ceza veren bir Tanrı olarak bilinir. Bu da, eski Türklerin yer altı tansına tekabül eder²⁶.

Laz halk inanmalarında **gökyüzü, güneş** ve **ayın** bir dönem kutsal olarak kabul edildiklerini düşündüren uygulamalar vardır. Tutulan ayın tutulmasına bir takım kötü ruhların sebep olduğuna, ayın kurtulabilmesi için kötü ruhların kovulmaları gerektiğine inanılır ve bu maksatla da ses çıkarıp onların kovmaya çalışır. Gürültü çıkarma adına tencere kapakları ile vurulur havaya ateş edilir²⁷.

Bu toplumda da gökyüzünde kayan bir **yıldız** görüldüğünde gören kimse yıldızım yerinde” der²⁸. Bu inanç ve uygulama Türk kültürlü halklarda çok yaygındır.²⁹

Lazlar ay tutulmalarını, ayın kötü ruhlar tarafından işgal edildiğine inanırlar. Ayı kötü ruhlardan kurtarmak için, dualar okunur, gürültü yapılır, teneke çalınır, silah atılır³⁰.

Ay tutulmasının, **celmauz** veya **yelmaguz** diye bilinen **yılan** görünümlü bir kara iye tarafından yapıldığı, ayı korumakla görevli iki köpeğin uyumalarını fırsat bilerek bu iyenin ayı yemek istediği, insanların yeryüzünde gürültü yapmak suretiyle görevli köpekleri uyararak ayın yenilmesini önlemeği amaçladığı inancı Türk kültür coğrafyasında çok yaygın bir inançtır. Biz Karaçay’da bu yılanı ait olduğuna inanılan kaya üzerindeki şekli resimlemiştik³¹.

---

²⁴ A.g.e

²⁵ A.g.e. “Alıntılarda kaynağın diline sadık kalınmış ifadelere müdahale edilmeksizin aktarmalar yapılmaya çalışılmıştır.”

²⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

²⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

²⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

²⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan, Ankara, 2009,s.133–138

³⁰ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

³¹Yaşar Kalafat, “Efsaneden Halk İnançlarına Jelmauz/Ay basan Cin”, **III. Türk Şoleni, 17–19 Mayıs 2012 Erzurum**

Osmanlı Türk toplumunda ayın ilk doğuşu, Ramazan ayının doğuşu, tutulmuş ayın kuruluşu müjde vesilesi oluyor bu hali ilk gören görenin ilkin kendisi olduğuna dair şahit göstererek müjdelik alıyordu.

Eskiden, Lazlarda, bazı yerler ve bazı ağaçlar kutsal kabul edilirdi. Lazlar, senenin belirli günlerinde bu yerlere ya da bu ağaçlara giderler ve ayinler yaparlardı. Lazlarda, böylece, hastaların iyileşeceğine, yoksulların rızık, evlenemeyenlerin de eş bulacaklarına, kaybolan eşyaların bulunacağına, yürüyemeyenlerin yürüyebileceklerine ve çocukları olmayan eşlerin çocuk sahibi olacağı inancı vardı. Şamanizm'den kaynaklanan bu tür inançlar, bütün Türk boylarında da görülmektedir³².

Eski Laz inancına göre, yer altı kötülüklerin kaynağı, karanlık güçlerin bulunduğu yer olarak bilinirdi. Yerin altında, korkutucu varlıklar yaşardı. Günah işleyen kötü insanların yer altına indiklerine ve dünyada yaptıkları kötülüklerden dolayı da azap çektiklerini inanırlardı. Yer altında azap çeken insanların sık sık hortlayarak yeryüzüne geldikleri, **Hortlakların** yaşayan insanları korkuttukları bilinirdi. Bu gibi durumlarda ölüyü tanıyan yaşlı insanlar bir araya gelirler, bazı dualar ve bazı efsunlu sözler söyleyerek onları gerisin geriye yer altına gönderilmesi için çaba harcarlardı. Şamanizm'de de ölmüş kimselerin ruhlarıyla ilgili benzeri uygulamalar vardır. Eski Türklerde ise bu işi Şamanlar yaparlardı³³.

Türk kültüründe Ağaç konusu inançla ilgili kısımları dâhil bütün boyutları ile incelenmiş mitolojik bulgulara da yer verilmiştir³⁴.

Doğum (Evveli, esnası ve sonrası) İle İlgili İnançlar

Anadili Lazca olan Türklerde çocuklara isimlerini anne ve baba birlikte vermektedirler. Aileden isim seçileceği zaman erkek tarafının dede soyuna öncelik tanınır. İsim kaynağı olarak İslamî isimler önemli bir yer tutarlar. Türk kültür coğrafyasının diğer halkları gibi Lazlarda da çocuğa isim verilirken sağ kulağına ezan ve sol kulağına gamet okunur. Hemen akabinde çocuğa verilen isim söylenir. Bu andan itibaren isim belirlenmiş ve konulmuş olur. Lazlara mahsus insan isimleri de vardır. Şimdilerde bunlardan fazla kalmamış olmakla beraber mesela **Haçura**, laz bayan ismidir. Şimdilerde kullanılmamakla beraber, bir dönem kullanılmış olan eski Laz insan isimleri arasında; Xacula, **Paula**, **Dada**, **Taner**, **Kader**, **Arte**, **Şana**, **Abje**, **Memena**, **Paluri**, **Üaüice**, **o,xoli**, **Üaüi**, **Xumeyle**, **Fulu**, **Üaüile**, **Meu**, **Murut**, **Şanüana**, **Zeynuüa**, **Susu**, **Cigala**, **Gonqkime**, **Üamel**, **Üaznafer**, **Tanura**, **Loya**, **İrden**, **Tenda**, **Tutaste**, **Gubaz**, **Evro**, **Teona** gibi isimlerin varlığı bilinmektedir³⁵. Bu arada Türkiye Lazlarının hepsi İslam'dırlar. Türkiye'de Hıristiyan Laz yoktur. İslamî gelenek ve görenekler bu toplumun da kültürüne sinmiş kültürel kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu toplumda ayrıca bir **Ad Toyu** yoktur, isim münasebetiyle özel bir şenlik yapılmaz³⁶.

³² Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

³³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

³⁴ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 204

³⁵ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

³⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

Bir dönemin Lazca isimlerinin anlamlarının bilinmesi, hangi hallerde hangi isimlerin neden tercih edildiklerine dair bilgi bulunması, Türk kültürlü halkların ad verme ile ilgili inançlarından hareketle, bir karşılaştırma yapılabilir, farklılıklar ve benzerlikler üzerinde durulabilir³⁷.

Anadili Lazca olan Türklerde evlatlar arasında kız veya erkek çocuk sevgi farkı yoktur. Bununla beraber erkek çocuğun nesli devam ettireceği bu itibarla erkek evladın da olunması istenir³⁸.

Çocuğu olmayan Laz ailenin çocuğu olması için adak adadığı olur. Daha ziyade hiç kıızı veya hiç oğlu olmayan aileler kız veya erkek çocuk dileği ile adakta bulunurlar.³⁹

Laz ailelerinin çocuk sayısı da giderek azaldı. Birkaç nesil önce on çocuklu aileler normal karşılanırken, günümüzde beş çocuklu ailelere kalabalık aile gözüyle bakılıyor. Kalabalık aile tipini kadınlar yönetir. Bir evde birçok kadın varsa, en yaşlı kadının, özellikle kaynananın sözü geçer⁴⁰.

Bu toplumda da sünnet merasimleri **Kirveli** olur. Kirve hatırı sayılan unutulmayan yakın bir akraba muamelesi görür. Bu toplumda kirveler arasında evlilikler olabilir.⁴¹ Anadolu'nun sair kesimlerinde bilhassa kirvelik uygulamalarının kurumlaştığı Doğu Anadolu'da kirvenin kıızı alınmaz ve ona kız verilmez, kirveler arasında evlilik olmaz⁴².

Anadili Lazca olan Türklerde de Süt Kardeşliği vardır. Süt kardeşleri aralarında evlenemezler. **Sütana** kurumu da vardır. Sütannelere, öz anneye yakın saygı gösterilir. Bu toplumda **Kan Kardeşliği**, **Ahret Kardeşliği** de vardır. **Süt kardeşliği** ve diğerleri için de kelimelerin Türkçesi kullanılır⁴³.

Artvin'in anadili Lazca olan Türklerinde ninniler çok kere Türkçedir veya giderek Türkçe olmaya başlamışlardır. Bir kısım ninniler ise Lazca ve Türkçe karışıktır⁴⁴.

Bu toplumda kız çocuklar mirastan pay almazlar. Bu durum kızlara evlendikleri zaman çeyiz verilmiş olmakla izah edilir. Evlenip baba ocağından ayrılan kız, ileride istediği zaman baba evine çok rahat döner ve bu hal ona yapılmış bir lütuf değil doğal hakkı olarak görülür. Baba evine istediği kadar kalabilirken kendisi ile birlikte çoluk çocuğunu da geti-

---

³⁷ Yaşar Kalafat "Dedem Korkut Kültür Elleri Adlanma" **Prof Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı**, Ağ Çağ, Ankara 2008, s.520-541

³⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

³⁹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁴⁰ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

⁴¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁴² Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan, Ankara, 2009, s. 270-279

⁴³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁴⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

rebilir. Bu özellik nedeniyle Laz kızlar evlenecekleri zaman, sıkıntıya düşüklerinde baba ocağına dönebilme hakları kalkmasın diye aile malından miras payı almak istemezler.⁴⁵

Evlilik (Evveli-Esnası ve Sonrası) İle İlgili İnançlar.

Bu toplumda gelinin üzerine kesinlikle kuma getirilmez. Kumanın Lazcası **nokteisa**'dır. Enişte **sica**, gelin **nusa** dır. Akrabalık ile ilgili kelimeler için Lazca sözlüklere bakılabilir⁴⁶.

Böyle bir uygulama gelin kadar ailesine de hakaret sayılır ve “**ar**” olarak bilinir. Namus meselesi olarak algılanır. Arın temizlenmesi gelinin ailesine düşer ve çok kere bu durumlar cinayetle sonuçlanır. Bazı hallerde nadiren de olsa çocuğı olmayan ailelerde sorun hanımından kaynaklanıyor ise evlenmeyi düşünen erkek ilkin eşi ile görüşür ve onun onayı alır. Kuma gelebilmesi için ilk eşin ikna edilmesi ve onun “ben de istiyorum” demesi gerekir. Kuma adayları arasında seçimi yapma hakkı ilk hanımın olduğı gibi, adayların arasında olmayan bir kimseyi de seçebilir. Eşi bu adaya rıza göstermek zorundadır. İlk eş daha ziyade pasif, pısrık, bir özürlü bulunan kimseyi seçer. Böylece ailedeki pozisyonunu, Perestişini korumuş olur. İkinci eşe rağmen ailenin bayan reisi çocuk yapacak olan hanım değil ilk eştir. Lazca konuşan Türklerde evin reisi hanımlardır. İlk hanım hiçbir surette kesinlikle reisliğı kaptırmak istemez.⁴⁷

Çocuğı olmayan erkek evlenmek zorunda kalır ise ilkin eşini ikna etmesi lazım ben istiyorum demesi lazım aile de ikna olunca ilk kadın kumayı seçme hakkına sahiptir ve bu seçilene engelli kadın seçer amaç Perestişini ev reisliğini kaptırmak istemez bu kütürde evin reisi kadındır.

Ölen Ağabeyinin dul kalan eşi ile bilhassa çocukları var ise ve çocuklar annesiz baba-sız büyümesinler diye evlenir.⁴⁸ Bu uygulama giderek çok nadir görülmekle birlikte Türk kültür coğrafyasında bilhassa kırsal kessimde sık görüldü⁴⁹.

Kan davası bu toplumda da vardır. Kanlıların barışmaları için taraflar arasında evlilikler yapılır, ancak barışmada tek ve yegâne yol bu değildir.⁵⁰

Her türlü sıkıntılarının giderilmesi, bazı dileklerin yerine getirilmesi için bu arada genç kızların kismetlerinin açılması için bazı kutsal sayılan ağaçların yerle birleşerek köprü oluşturan veya kökü toprağın üzerine çıkıp tekrar toprağı girerek köprü oluşturan ağaçların oluşturdıkları bu köprünün altından muhtemelen **3, 5 veya 7** defa geçilirdi⁵¹.

---

⁴⁵ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁴⁶ M.K.Y.Özbirinci, İ.M.Özbay, E.Yüzüncüoğlu, M.A.Kök,M.Erol,M.Bigin, **Arhavi Ağzı Lazca Kılavuz Sözlük (Lazca Türkçe-Türkçe Lazca)** Ankara, 2008

⁴⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁴⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

Yaşar Kalafat, **Doğı Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan, Ankara, 2009,s. 270-279⁴⁹

⁵⁰ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁵¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

Bu uygulama âlem değiştirme diye izah edilebilen inançla ilgili olmalıdır. Birçok yerdeki Delikli taşın deliğinden geçme türünden bir uygulamadır. Bu ağaçlara **ebe ağaç** da denildiğidir. Biz bu tür ağaçları ve bu uygulamayı Gürcistan da ve Kırgızistan'da gördük ve resimledik. **Ebemkuşağı**'nın altından geçme inancı da içerik bakımından aynı olmalı⁵².

Anadili Lazca olan Türk toplumda, görüşerek, görücü yöntemi ile evlilikler olur. Beşik Kertmesi yoluyla da evlilikler olur, ancak bu uygulama çok seyrek. Kız kaçırmak veya kaçarak ere varmak da çok yaygındır. Lazcada **Bozořomtinu**, kız kaçırma ve **Bozo** ise kız demektir.⁵³

Bu toplumda Bekârlar arası evlilik dışı ilişki olmuş ise, sorun çıkmaması için taraflar evlendirilir ve olay olması önlenir ve buna namus temizleme denir ve olay unutulur o aile o toplumdaki dışlanmaz. Bu tür bir evlilik evveli ilişkiye rağmen tarafların Evlenmemesi halinde dava açılmaz, mahkemeye başvurulmaz, direnen tarafın öldürülmesi yoluna gidilir. Erkek evlenmem derse erkek, kız evlenmem derse kız öldürülür. Böyle bir olay yaşayan ve evlenmeye karşı direnmeyen Kız dul kadın işlemini görür ve ileride başka bir erkekle evlenebilir.⁵⁴

Anadili Lazca olan Türklerde bakire olmadığı zıfta anlaşılan gelinler baba evine geriye gönderilmekle yetinilir. Gelinin saçlarını traş etmek merkebe ters bindirmek gibi uygulamalar yoktur.⁵⁵

Bu toplumda Türk kültürlü halkların diğeri bir kısmında olduğu gibi Dul kadının uğursuz olduğu şeklinde inançlar yoktur. **Dul kadınlar** etrafında olumsuz imaj oluşturan bir kültür oluşmamıştır. Çiftlerin başarısız olmaları için yapılan büyü türü uygulamalar yoktur⁵⁶. Anadolu kırsalında ve Azerbaycan Türk kültür coğrafyasında Dul Kadın kültürü oluşmuştur. Dul kadının uğursuz olabileceğidir inancı vardır. Böyle hanımları kız istemeğe götürmezler, gelin kınası yaktırmazlar. İnanca göre bu tür bayanlardaki uğursuzluk sirayet edebilmiştir.⁵⁷

Anadolu halk inançlarında bağlamak, bağdan korunmak ve bağdan kurtulmak gibi inançlar vardır. Bağlamak bir büyü türü olup aktiviteyi başarıyı önlemek için yapılır. Bu uygulama yeni evli çiftler için bilhassa ilk gecelerinde ve özellikle damat için yapılır.⁵⁸

---

⁵² Yaşar Kalafat, "Kazan ve Çevresi İzleri ile Türk Mitolojisinde Umay", **I. Uluslararası Ankara-Kazan ve Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu, 06-07 Kasım 2012 Kazan**

⁵³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁵⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁵⁵ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁵⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁵⁷ Yaşar Kalafat, "**Türk Kültür Coğrafyasında 'Dul Karı Kültürü', Aşiretlerde Mitolojik Bulgular**", Berikan, Ankara, 2012 s. 67-77

⁵⁸ Yaşar Kalafat, "Alanya Yöresinde Kilit-Bağ Kilitlemek – Bağlanmak" **Alanya, Tarih ve Kültür Semineri III**. 1999.1997.1998.1999.2001, Alanya 2004, sh. 492-496; **Erdem Türk Halk Kültürü Özel Sayısı III**. Eylül 2001 S. 39 589-597; "Hakkâri Yöresi Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda Büyü" **"Uluslararası III. Van Gölü Havzası Sempozyumu 06-8 Haziran 2007, Hakkâri**, Editör Oktay Belli, Ankara, 2008, s.445-455

Artvin Lazları arasında bir evlenme türü olarak **Al değişik/takas** türü evlenme uygulaması rastlanır. Taraflar karşılıklı birbirlerinden gelin almak suretiyle akraba olurlar⁵⁹. Bu uygulama şekli de Türk kültürlü halkların geçmişte sık başvurdukları evlenme yöntemlerinden⁶⁰.

Bu toplumda büyük erkek ve büyük kız var iken küçük erkek ve kız kardeşler evlenemezler. Töreye aykırı bulunur. Büyüklere haksızlık olarak kabul edilir⁶¹. Bu hassasiyet Türk kültürlü halklarda oldukça yaygındır. Kırsal kesimlerde hala hükmünü sürdürür. Sözlü kültüre manilere de yansımış bir husustur⁶².

Artvin Lazlarında eşler bilhassa kırsal kesimde birbirlerinin ismini alenen söylemez adeta örtülerdi. Kadımlar erkekler için “bizimki” (**çkuni**) derlerdi⁶³.

Bu uygulama Eski Türk İnanç Sistemi'nin bir tezahürüdür. Ruh bahsi ile ilgili olmalı. Cansız bilinenler dâhil yaratılmış her şeyin ruhunun olduğu inancı vardır. Bu arada bu âlemden göçmüş kimselerin de ruhlarının bu âlemlerle ilişkisinin kesilmediğine inanılır. Yaşamakta olan kişiöğlü'nun da yapısında **ak** ve **kara** iyeler bir aradadırlar. Kişi, imrenebilir, kıskanabilir, bazen da istemese de kem niyetler besleyebilir.⁶⁴ İsim, ait olduğu kişiyi ile birlikte vardır. Onu saklamak onu sakinmek gerekebilir. Bu isim saklamak olarak tanımlanabilirken ses saklamak da benzeri bir inancın tezahürüdür⁶⁵.

Bu toplumda evlenecek taraflar arasında kadımlar öncülük yaparlar. Gönül ilişkisi ayıplanmaz normal karşılanır. Adaylar aralarında ve alenen konuşurlar. Çevre onların yakınlığını bilir ve yadırgamaz, ta ki, yalnız kalmaları yanlış anlaşılabilir⁶⁶.

Kız da erkek de evlenme isteklerini babalarına değil annelerine söylerler. Anneler aralarında anlaştıktan sonra evin erkeğine gelişmeler bildirilir. Babalar adaylara dair olumsuz bir bilgiye sahip ise onu eşiyile paylaşır ve konunun görüşülmesi kapatılır. Böyle bir şey yok ise evlilik gerçekleşir. Baba bu konuda başka bir şeye karışmaz.⁶⁷

---

⁵⁹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan** Türkleri, Ankara, 2012,

⁶⁰ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan, Ankara, 2009,s. 290-308

⁶¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan** Türkleri, Ankara, 2012,

⁶² Yaşar Kalafat, “Halk İnançlarından Geleneklere Karşılaştırmalı Bolu-Bakü Dügün Uygulamaları”, **21. Yüzyılda Köroğlu ve Bolu Araştırmaları Uluslar arası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, (Bolu 17-18 Ekim 2009), Editörler; Ali yaman, Azize Aktaş Yasa, Erol Öztürk, Bilge Kaya Yiğit, Bolu, 2011, s. 360-384

⁶³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan** Türkleri, Ankara, 2012,

⁶⁴ **A.g.e.**

⁶⁵ **A.g.e**

⁶⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan** Türkleri, Ankara, 2012,

⁶⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan** Türkleri, Ankara, 2012,

Çeyiz, Lazca da çeyizdir. Lazlarda başlık parası yoktur. Bu toplumun düğün uygulamalarının safhaları tamamen diğer Türk kültürlü halklarda olduğu gibidir. Bazı uygulamaların doğal olarak isimleri farklıdır. Kına gecesi bu toplumda da vardır⁶⁸.

Ayak Direme, kız oğlan evine götürülürken yeni evine girmeden evvel kızın amca çocukları hediyeye bekler kızını vermek istemezler buna ayak direme denir. Kız sesini çıkarmaz, 'yolumda engel var, bu taşı atlayamıyorum.' türünden mazeretler bulur. Orta Türkistan'da çadırına girerken gelin bu uygulamayı attan inmeyerek yaparmış⁶⁹

Türk kültür coğrafyasında bu arada Anadolu'da ismi ayak direme olmasa da gelin kızların bu uygulaması çok sık görülür.⁷⁰

Anadili Lazca olan Türklerin evlilik hayatlarında etnik farklılık sorun yaratmaz. Anadili Lazca olmayan bir halka o halk gayri Müslim olsa dahi kız verilir onlardan gelin alınabilir. Bu konuda geçmişte dikkate alınan husus gelin götürülecek evin uzak bir yerde başka şehirlerde olması idi. aileler kızlarını, ulaşım zorluğu olduğundan hasretlik çekmemek için uzak mesafelere gelin vermek istemezlerdi⁷¹

Anadili Lazca olan Artvin Türklerinde **Okomale**, diye bilinen bir uygulama vardır. Bu uygulama için köyün genç kızları boş bir binaya evlerinden kumanya getirir yemek pişirirler, köyün genç erkekleri de o yemeği aşırırlar. Erkekler başarısız olurlarsa kızlar onlarla alay ederler. Erkek becerirlerse bu defa onlar kızlarla alay ederler. Buradaki uygulama hırsızlık değil, eğlence maksatlı bir uygulamadır.⁷²

Bu uygulama bir nevi gençlerin tanışma birbirlerini daha yakından tanıyabilme uygulaması olarak algılanabilir. Anadolu'da yılın muayyen mevsimlerinde bu tür tanışmaların yapılabilmesi için piknikler düzenlenir. Veya panayırarda özel ortam hazırlanır. Okomale uygulaması yiyeceklerin temin şekli bakımından **Herefene**'yi de andırmaktadır. Bu uygulamada genç erkeklerden beheri yiyecek herhangi bir şey getirir, oluşturulan ortak yemek masasında birlikte yenilir içilir⁷³.

Bir çok Türk boylarında olduğu gibi, yöredeki töreye göre, nişanlanan kız, nişanlısının erkek yakınlarına sesini duyurmaz. Ama onlarla işaret ya da mimiklerle anlaşır. Nişanlısının erkek yakınları yanlarında iken, konuşuyorsa susar. Konuşmak zorunda kalırsa, onların duyamayacağı kadar sesini kısar. Sesinin, konuşmadığı kişiler tarafından işitilmesinden de kesinlikle kaçınır⁷⁴.

---

⁶⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁶⁹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁷⁰ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan, Ankara, 2009,s. 316-322

⁷¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

⁷² Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

⁷³ Yaşar Kalafat, **Türk Halk İnançlarında Beslenme**, xviii, Berikan, Ankara, 2012, s.211-287

⁷⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

Bu uygulama bazı farklılıklar içermekle beraber Anadolu Türk kültür coğrafyası kırsal kesiminin birçok yerinde görülür ve « **Gelinlik yapma** » olarak bilinir. Gelinlere uygulanan bu konuşma sınırlaması, onlara bazı hediyeler amak suretiyle konuşmalarının sağlanması durumuyla sona erer. Buna da « **Ağız Açma** » veya « **Dil Açma** » denir⁷⁵.

Nişanlı kız, nişanlısının hangi akrabalarıyla ve ne kadar süreyle konuşmayacağını kendisi belirler. Genelde, gelin adayı kız, nişanlısının yetişkin, hatta yeni buluğa eren bütün erkek akrabalarıyla konuşmaz. Ama akrabalığın yakınlığına göre, konuşmama süresi değişir. Kadınlardan da sadece nişanlısının annesi, halaları, teyzeleri, yengeleri gibi yaşlı kadınlarla konuşmaz. Bu konuşma süreleri, erkeklerin damada olan yakınlığına ve yaşlarına göre değişir. Damada en yakın ve en yaşlı olanla en uzun süre konuşmamayı sürdürür⁷⁶.

Nişanlı kızlar, konuşmaya, genelde, ilk kadınlardan başlar. İlk olarak en uzak sayılan nişanlısının yengelerinden başlar, Daha sonra teyzelere ve halalara sıra gelir. En son kaynana ile konuşur. Ama erkek akrabalarına karşı daha uzun süre suskunluğunu sürdürür. İlk olarak nişanlısının enişterileriyle, daha sonra hala ya da teyzelerinin kocalarıyla başlar konuşmaya. Ondandır, sırasıyla damadın dayısına, amcasına ve kayınlarına sıra gelir. En sonra kaynatayla konuşur. Bazı istisnaların dışında, düğün gününe kadar herkesle konuşur⁷⁷.

Erkek nişanlılar için de aynı kurallar geçerlidir. Fakat bunların konuşmadıkları kişilerin sayısı daha da azdır. Süreleri de daha kısadır. Onlar da, kaynatayla, nişanlısının amca ve dayılarıyla ve bunlara benzer bazı aile büyükleriyle bir süre konuşmaz. Kadınlardan kaynana, nişanlısının yaşlı halası ve teyzesi ya da yengesiyle bir süre konuşmaz.⁷⁸

Her iki tarafın akrabalar da, kendileriyle konuşmayan gelin ya da damat adaylarını koşturmaya zorlarlar. Onlara sembolik baskı yaparlar ya da sıkıştırırlar. Gelin ile damat adaylarını kim ne kadar erken koşturabilirlerse o kadar başarılı sayılırlar. Baskıya boyun eğip erken konuşanlar gelin ya da damat adayları ise aynı derecede başarısız görünürler. Bu nedenle, nişanlılar, özellikle nişanlı kızlar, daha uzun süre suskunluklarını sürdürür⁷⁹.

Kafkasya Türk kültür coğrafyasında gelinin gösterdiği bu saygılı hal damadın ailesine ve bilhassa erkek olan fertlerine karşı daha yoğun uygulanır. Sadece ses sakınma şeklinde değil ömür boyu süren bir gelinlik süresi olarak devam eder. Öyle ki Bir Çerkez gelin çocuk yaşta kayını oturmadan oturmaz ve o odaya girince gelin muhakkak ayakta olur⁸⁰.

---

⁷⁵ Yaşar Kalafat, “İstanbul Örneklemleri ile Türk Kültürlü Halklarda Ses Orucu”, **7. Uluslar arası Türk Kültürü Kongresi, (05–10 Ekim 2009 Ankara), Tük ve Dünya Kültüründe İstanbul**, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2011, s. 189–205

⁷⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

⁷⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

⁷⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

⁷⁹ A.g.e

⁸⁰ Yaşar Kalafat “ Sarıkamış’ta Kafkas Halk İnançları” **Birleşik Kafkasya**, Aralık-Ocak-Şubat 1998 S. 13 sh. 16–20

Davetlerde ve düğünlerde kız evine oğlan gelince oğlanın erkek akrabaları kız evinden hediye isterler kız oğlan evine giderlerin de kız tarafı oğlan evinden hediye ister. Bu hediyeleşmede **uğur** olduğuna inanılır⁸¹.

Anadolu'da kırsal kesinde, oğlan evi kız evinden, kız daha baba evinden çıkmadan bir şeyler çalar ve bunun uğuruna inanılır. Bu sembolik kaşık veya çatal uzun süre saklanır. Bazen da çalınan şeye karşılık bir hediye alınarak geri verilir⁸².

Eski Türklerde, gelin adayı, düğünle nişanlının evine girerken, üzerine buğday, arpa ve bozuk para karışımı atılırdı. Buna "**Saçı**" töresi denir. Günümüzde, Anadolu'nun bazı yörelerinde ve özellikle de Türkmen Türklerinde bu töre bulunur. Lazlarda ise bu töre ay-nen uygulanır⁸³.

Evlenme sözü kesilen kızın ve erkeğin, nişan davetine kadar, karşı tarafın ailesinden birisi tarafından görülmemesinden kaçınması, bir Orta Asya geleneğidir⁸⁴.

Artvin Lazlarında görülen ve diğer Türk kültürlü halklarda fazla rastlanmayan bir düğün yemeği uygulaması vardır. Bu kültürde **cenaze yemeklerinde** olduğu gibi **düğün yemekleri** de düğün sahibi aile tarafından değil komşular tarafından hazırlanıp getirilir. Yas yemeklerinde tatlı türü yemeklerden kaçınılır daha ziyade sade yemekler hazırlanır.⁸⁵ Yas yemeklerinde tatlı ikram edilmemesi şeklindeki uygulama giderek "acıyı alıp götürsün" anlayışı ile kaldırılmıştır. Esasen yas helvası bir noktada yasta ikram edilen tatlı sayılır.

Belli Başlı Laz yemekleri; Taze Fasulye, Kuru Fasulye, Dövülmüş Fasulye, Tavalanmış Turşu, fasülue Duderi, Yanık Hamsi/Pilakide Hamsi Kzartılmış Yumurtalı Hamsi, Parçalanmış Yumurtalı Hamsi, Kaygana, Hamsili Ekmeğ, Hamsili Pilav, Tavalanmış Et, Pişirilmiş Et, Kaplama, Çerkez Tavuğu, Hışır, Tavalanmış Yumurta, Marmalika, Pişilmiş Mısır Ekmeği, Mısır Ekmeği, Pişi, El Makarnası, Kabak Pilavı, Şeker-siz Sütlaç, Tavalanmış Çökelek, Muhlama, Kaymaklı, Kaymaklı Peynir, Karalâhana Dol-ması, Lahana, Lahana Duderi, Dövülmüş Lahana, Tavalanmış Lahana, Pirinçli Lahana, Kaldırık Otu Yemeği, Turp Yemeği'dir.⁸⁶ Doğu karadenizde oluşan ortak mutfak kültürü ana dili farklılığı sınırlarını aşmış ortak Türk mutfağının haklı olarak asli parçalarından birisini oluşturmuştur.

Bu toplumda da ziraatı yapılmayan bazı bitkilerden sebze olarak istifade edilir. Bunlar-dan birisi de **Burgi**'dir Lahanaya benzeyen bu bitki lahananın kullanıldığı her yerde kullanılır ve daha ziyade fakir yiyeceği olarak bilinir⁸⁷.

---

⁸¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁸² Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan, Ankara, 2009,s. 316-322

⁸³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texp

⁸⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texp

⁸⁵ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁸⁶ İ.M.Özbay vd., **Tarih Kültür ve İnsan**, Arhavi Vakfı, Ankara, 2010, s. 41-49 S. 188-189

⁸⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texp

Lazların etnografya malzemeleri onların da atlı göçebe bozkır kültüründen izler taşıdıklarını göstermektedir. Bu kültürde sürekli yer değiştirme zorunluluğunun bir sonucu olarak kap kacak türünden eşyalar tür olarak mahdut tutulmuştur Bunlar çok kere çok maksatlı gereçlerdir. Birlikte yemek yemenin bir sonucu olarak tabak türü eşyalar büyüktür⁸⁸.

Artvin'in anadili Lazca olan Türklerinin halk inanmalarında da **ekmek** kutsaldır. Ona saygı gösterilir. Yere düştüğü görülen bir ekmek parçası muhakkak yerden kaldırılıp uygun bir yere konulur. O, bereketi temsil eden bir nimettir. 'Ekmek gözümü tutsun ki' şeklinde onun üzerine yemin edilir.⁸⁹.

Ekmeğin kutsal oluşu ile ilgili inanç Türk kültürlü halkların ortak inançlarından. Beslenme kültüründe ekmek adeta bir kült oluşturmuştur⁹⁰.

Davetlerin ve düğünlerin yapılmasını, bu davetlere ve düğünlere çağrılacak kişilerin belirlenmesini, davet ve düğünlerde pişirilecek olan yemeklerin listesini ve miktarını kadınlar belirler. Erkekler bu konuda hiçbir şey sormazlar. Buna karşı, davet ve düğünlerde, erkekler özel saygı gösterilir ve yemeğe ilkin erkekler oturtulur⁹¹.

Artvin Lazlarında ailenin mali işlerini erkekler değil kadınlar yürütürler. Erkek maaşla gelirini sağlayan bir kimse ise maaşını hanımına verir ve harçlığını eşinden alır. Erkek gelirini ticaret yaparak sağlıyor ise sermayeyi kadına veremeyeceği için kadın alış veriş yapar harcamayı ödemesi için kocasına bildirir. Kadın harcamalarında kocasından izin almaz sadece görüşürler⁹².

Türk kültürlü halklarda evin iyisi sahibi kadındır. Onu tanımlama şeklerinden birisi de **Ev Sahibi'dir**. "**Kaşık düşmanı**", "**Küldöken**", "**Eksik etek**", "**Çocukların anası**" gibi isimlendirmeler, yanlış yorumlanmaktadır. Bunlar aşağılama içerikli olmayıp eski inançların izlerini taşırlar. Kaşık düşmanı, israfı önleyen anlamındadır. Eksik etek, cinsiyeti anlatır. Küldöken, ateş kültü ile ilgidir. Çocukların anası, hanımın ismini saklamak amaçlıdır⁹³.

Artvin Lazlarında **Nevuz/Yenigün** halk bayramına tekabül eden şenlikler yapılır. Bu maksatla Mart'ın üçüncü haftasında mısır saplarını toplu halde yakar üzerinden atlarlar külünü de tarlalara serperler⁹⁴.

---

⁸⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

⁸⁹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012

⁹⁰ Yaşar Kalafat, **Ağrı Dağı ve Yakın Çevresi Örnekleri İle Türk Kültür Coğrafyasında Ekmek/Nan Kültü , II.Uluslararası Doğu Anadolu Bölgesi Mutfak Geneksel Mutfak Kültürü ve Van Yemekleri Sempozyumu**, Editör Prof. Dr. Oktay Belli, (24-26 Kasım 2010-Van), İstanbul, 2012, s.205-224

⁹¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

⁹² Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁹³ Yaşar Kalafat, "**Lazlar**" **Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları IX-X**, Berikan, Ankara, 2006, s. 110-139

⁹⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

Nevruz/Yenigün ateşlerinden atlamak Türk kültür coğrafyasında çok yaygın olup ateş kültü ile de ilgidir. Anadolu'da **Sinsin Oyunu**'nun içeriği tamamen budur. Bu şenliklerden amaç kışın sıkıntısını uğurlamak baharın müjdesini kutlamaktır⁹⁵.

Ölüm (evveli, esnası ve sonrası) İle İlgili İnançlar:

Nazar, göz değmesi inancı Lazlarda da vardır ve nazar olarak bilinir. **Nazardan** korunmak için muska yazdırılır ve kullanılır. Muska bu dilde de aynıdır⁹⁶. Nuska/Muska korunma yöntemi eski inançların bir bakiyesidir. Esasen muskadan medet ummak Mutlak olana ortak koşma anlamına gelir ki, en büyük günahlardan olan şirk anlamına gelir. Yardım Allah'tan istenir. Nuska/Muska taşıyan kimse Allah'ın kelamını taşıyarak ona sığındığı inancıyla taşımaktadır.

Bu toplumda ağıt ve ağlama **obgaru** kelimesi ile anlatılır. Ağıtlar da ninelerde olduğu gibi ya Türkçedir veya Türkçe Lazca karşılık bir dille ifade edilirler. Kargış ve alkışların da dili aynıdır. Bu toplumda yasın süresi 3 gündür. Bunun dışında yas tutulmaz, yaşanmaz⁹⁷.

Lazların da cenazelerinde **yas evinde** yemek pişirilmez, ocak yakılmaz. Yas evinin yemek ihtiyacı 3 gün boyunca komşularca karşılanır⁹⁸. Bu uygulama da Türk kültürlü halklarda çok yaygındır. Ocak ve ateş kütü ile ilgili olmalı⁹⁹.

Lazlarda da orada yatmakta olan mevtanın rahatsız edilmesine sebep olmamak için mezarlar parmakla gösterilmez, mezara basılmaz mezarlar çığnenmez¹⁰⁰.

Kırsal kesimdeki yaşlı halkın ifadesine göre halkın eski inancında, ölülerin ruhlarının, mezarlarının başına oturduklarına inanılırdı. Eğer mezara ayak basılır ya da mezara parmak doğrultulursa, orada oturan ruhlar rahatsız olur ve o insanı çarparlardı. Bu nedenle, Türkler, mezara ayak basmaktan ya da mezara parmak doğrultmaktan kaçınırlardı¹⁰¹.

Mezarın parmakla gösterilmesi Türk kültürlü halkların birçoğunda sakıncalı görülmüştür. Boş bulunup mezarı bilhassa yatırın mezarını parmakla gösteren kimse mesela çocuklar uyarılırlar onlar ilgili parmaklarını ısıtır ayakların ile ezer gibi yaparak pişmanlıklarını anlatmak isteler kendilerine ceza vermiş olurlar¹⁰².

Ayrıca Hun döneminden itibaren Türk tarihinde ata mezarlarının kutsal sayıldığı, onları düşmanın çığnemesinin savaş sebebi sayıldığına biliyoruz¹⁰³.

⁹⁵ Abdulhaluk Çay, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara, 1999, s.493-494

⁹⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁹⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁹⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012,

⁹⁹ Yaşar Kalafat, "Akşehir Örnekleri İle Türk Kültürlü Halklarda **Od/ateş/Ocak İyesi**" **I.Uluslar arası Selçuklu'dan Günümüze Akşehir Kongresi ve sanat Etkinlikleri (20-21 Kasım 2008)**, Ed. Y.Küçükdağ-M.Çıpan, Konya, 2010, s. 121- 139

¹⁰⁰ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

¹⁰¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

¹⁰² Yaşar Kalafat, **Türk Kültürlü Halklarda Ölüm**, Berikan yayınları, Ankara, 2011, s. 83-118

¹⁰³ **A.g.e.**

Laz halk inançlarında da ölülerin ruhları, evlerine gelir ve kapı eşiğine otururlar. Kapı eşiğine ayak basılırsa ya da üstüne oturulursa, burada oturan ruhlar rahatsız olur. Buraya oturan ya da ayak basan insanları çarparlar. Bu nedenle de, kapı eşiğinde ayak basmaktan ya da oturmaktan kaçınırlardı¹⁰⁴.

Lazlar, **kapının eşiğine** ayak bastıklarında çarpılacağına inanırlar. Bu inancın temeli, ta Orta Asya'ya dayanır. Şamanizm, inancına göre, ölen insanların ruhları, evlerine geldiklerine ve kapının eşiğine oturduklarına inanılırdı. Ruhlar kapının eşiğinde otururken birisi **eşiğe** ayak basarsa rahatsız olurlar, kızarlar ve kendilerini rahatsız eden çarparlar¹⁰⁵.

Eski Türk İnanç Sisteminde **ev iyesinin** kapı eşiğinin altında bulunduğu ve evi koruduğuna inanılır. Bu bakımdan eşiğe basılmaz ve eşikte oturulması doğru bulunmaz¹⁰⁶.

Arhavi'de **Dağ Adamı/Gernakoçi** inancı vardır. Bu kültürde Gerna, dağ ve koçi de adam anlamına gelmektedir. Bunların karlı dağlarda mağaralarda yaşadıklarına inanılır.¹⁰⁷ mağara kültü Türk halk kültüründe de önemli bir yer tutar.¹⁰⁸

Bu kültürde de hortlama inancı vardır. **Hortlak** gece görünürler. Hayatta iken iyi bilinmeyen kimselerin hortlayacaklarına inanılır. Kimse hortlakla karşılaşmak istemez¹⁰⁹.

Ölülerin, yaşayanların aralarına bilhassa geceleri geldikleri inancı Türk kültürlü halklarda oldukça yaygındır. Bir kısım ruhların hortlayarak geldikleri ve bir kısmının da yakınlarını ziyaret amaçlı geldiklerine inanılır. hortlayarak gelenler için yerlerinde rahat olmadıkları inancı yaygındır. Bunlar için tekrar gelmemelerini sağlamak için Kur'an-ı kerim okunur. Ziyaret için gelen ruhlar adeta yakınlarının dünya hayatlarını görmek isterler ve bilhassa Cuma geceleri geldiklerine inanılır. Bu itibarla bu gecelerde evlerde kavga, tatsızlık, dedikodu yapılması istenilmez onların ruhuna Allah rızası için hayır işlenir Kitabullah okunur. Çok kere helva türü pişirildiğinde koku çıkaran yiyecekler yapılır ve bunları yakın çevreye dağıtımına da özen gösterilir. Bu kokuların ruhları mutlu edeceği inancı vardır.

Lazlar, mezarlara da ayak basanın çarpılacağına ve mezarları parmakla gösterenin de, parmaklarının kuruyacağına inanırlar. Bu inanış da Şamanizm inancından gelmektedir. Zira Şamanizm inancına göre, ölülerin ruhları, dünya döndüklerinde mezarlarına otururlar. Mezara ayak basıldığında, ruhlar rahatsız olurlar ve basanı çarparlar. Mezar, parmakla gösterildiğinde de, ruhlar yine rahatsız olurlar. Fakat bu kez parmağı kuruturlar. Başka bir deyişle parmağı öldürürler¹¹⁰.

---

¹⁰⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁰⁵ A.g.e.

¹⁰⁶ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, Berikan, Ankara, 2009,s. 180-185

¹⁰⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁰⁸ Yaşar Kalafat-Nagihan Çetin, "halk İnanmaları Mitoloji Ekseninde Harput Monografiinden Örnekler, Halk İnanmalarında mağara", **Geçmişten geleceğe Harput Sempozyumu 23-25 Mayıs 2013 Elazığ**

¹⁰⁹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹¹⁰ A.g.e.

Laz ailelerde Kadınlar, genelde, kendilerine ait özel bir para bulundurmazlar. Yaşlı kadınların, cenaze ve kefen masrafları için kendilerine para ayırırlar. Bir de kocanın ölümünde halinde parayı elinde bulundurabilir. Sermaye özellikli para evin erkeğinde bulunur. Fakat ailenin bütün ihtiyaçlarını kadınlar satın alırlar. Kadınlar bizzat kendileri alışverişe gitmezlerse, erkeğine, alınacak şeylerin listesini verir. Gerçi erkeğin bu listeye itiraz hakkı var. Ama genelde, büyük bir neden olmadıkça itiraz etmezler.

Bazen baba ölmeden önce mallarını oğulları arasında paylaşır. Bu durumdu, kendileri, yani, anne ve baba, genelde en küçük oğlunun yanında kalırlar. Baba evi küçük oğluna kalır, Büyük oğlanlar için ayrı ev yapılır¹¹¹.

Göktürk döneminden beri uygulana geldiği bilinen bir Türk aile töresine göre anne baba, diğer kardeşler evlenip kendi ocaklarını kurmak üzere sırayla ocaktan ayrıldıktan sonra ailenin en küçük erkek çocuğuyla kalırlar. Kültekin isminin Kül'un Ocağın beyi olduğu şeklinde açıklamaların yapıldığı da bilinmektedir.

Sosyal Hayat:

Günümüzde, başta Lazlar olmak üzere Karadenizlilerin kullandıkları Kemence ile eski Türk çalgıları, bilhassa 'kopuz' arasında bağlantı kuran ciddi çalışmalar yapılmıştır. Başka değışle, kemence kopuzun değışik şeklidir¹¹².

Etnolog Georges Dumezil, her milletin kendine has efsanelerinin ve masallarının olduğu gerçeğine parmak basarken, milletin karakterini ortaya koyduğunu bildiriyor. Dumezil'e göre, Hint-Avrupa milletlerin masallarında, kesin çizgilerle birbirlerinden ayrılmış farklı sınıflar ve farklı sınıflarla ilgili sorunlar bulunurken. Türklerin masallarında ise sınıf farkı olmadığı için bununla ilgili sorunlar bulunmadığını açıklıyor¹¹³.

Bununla beraber, Türk tarihinde, Ak Budun'dan olmadıkları halde, hakan olanlara, yani Hakan olanlara çok sık rastlanıyor. Bunlara Karahan deniyordu.¹¹⁴

Laz masallarında, köylülerin ve çobanların hükümdar olabildiği gibi, prenslerin köylü kızı, prenseslerin de köylü erkeği sevdiği ve onunla evlendiği görülmektedir. Laz masallarında, kadın ile erkek arasında eşitlik de vardır. Ayrıca Laz masallarında köle olan laza da pek rastlanılmaz.¹¹⁵

Atlı Göçebe Bozkır töresinde bu arada, eski Türklerde, yaşlılara değer verilir. Bu değer, yaşlı kimselere saygı gösterme şeklinde uygulanırdı. Günümüzde, Ana dili Lazca olan çocukların babalarının yanında sigara içmemeleri, yüksek sesle konuşmamaları ve babalarının sözünü kesmemeleri, bir Türk töresi gereğidir. Keza aile içi yemek adabında babaya özel yer ayrılır, baba yemeğe başlamadan önce çocuklar yemeğe başlamazlardı. Çocukların,

---

¹¹¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹¹² Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹¹³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹¹⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹¹⁵ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

babalarının yanında ayaküstüne ayak atmamaları ve rast gele uzanmamaları da Törenin bir sonucu idi. Erkek çocukların babalarının yanında, eşleriyle konuşmamaları, hatta çocukları ile ilgilenmemeleri de kadim dönemlerden günümüze kadar süren bir gelenektir. Bütün bunlar, eski Türklerde babaya karşı duyulan saygıdan kaynaklanıyor¹¹⁶.

Babaların çocuklarına karşı mesafe koymaları, onlarla laubali olmamaları, çocuklarını sevdiklerini belli etmemeleri de geçmiş kültürün bakiyeleridirler. Günümüzde de, daha doğrusu, yakın zamana kadar, Türk babaları, çocuklarına olan sevgilerini, çocukları uyurken dile getirirlerdi ve çocukları uykudayken onları okşarlar ve severlerdi. Bu da eski Türk geleneğidir¹¹⁷. Bu uygulama şeklini Kars'taki Doğu Karadenizli ailelerinde kendi yaşamımızdan biliyoruz.

Atlı Göçebe Bozkır Medeniyeti'nin dinî sistemi Şamanizm'di. Türkler bu medeniyetin başlıca kurucu halklarındanlardı. Türk dil ve Türk dini arasında paralel bir gelişme oldu.¹¹⁸

Eski Türklerin, yine Şamanizm'den kaynaklanan bir özelliği daha vardı. Laz aksakallarının anlatılarına göre korkarak boyun eğme inanca aykırı idi. Türkler ruhun devamlılığına inanıyorlar ve bu dünyada düşman karşısında korkak davrananların öteki âlemde de esir ruhlu olacaklarına inanıyorlardı. Hür fikirli kişilikli yaşam tarzını anadili Lazca olan Türklerde bu gün de görmekteyiz.

Günümüzde Laz erkek ailenin dışarı işlerini yapar. Dışarıda yapacağı işi olmayan erkek kadına ayrılmış işlerle uğraşmaz. İş olmayan erkek en değersiz erkektir. Böyle erkeğe hiçbir aile kızını vermez, genç kızlar da böyle erkeklere varmak istemezler. Bunun için Laz erkek, erkeğe ait iş bulamamış ise kadının işine koşulmaz. Aksi halde erkek işi yapamayan erkek intibası bırakır. Bu zan altında kalmamak için kahveye gider. Laz erkeklerin kadınların kendi işleri ile meşgulken kahveye gitmelerinin izahı buldur¹¹⁹.

Eski Türklerde olduğu gibi, Laz toplumunda da, hemen her köyde, herkesin saygı gösterdiği ve herkesin danıştığı bir yaşlı kadın bulunur. Bu kadın, aynı zamanda, kadınların doğumlarını da gerçekleştirirlerdi. Bütün köyüler, erkeği ve kadını, bir konuda zorlandığı ya da aralarında anlaşmazlığa düştüğünde bu kadına giderler, ondan öneri alırlar. Bu kadınlar, anlaşmazlıklara ara bulurlar. Bu uygulama, Türk boylarında, Anadolu'nun bazı bölgelerinde ve özellikle de Yörük Türklerinde de görülüyor. Laz köylerinde de saygı gören bir kadın var.¹²⁰

Lazlarda, eski Türklerde olduğu gibi, kadınlara değer verilir. Lazlarda, kadın evin direği sayılır. Zaten kadına verilen isimden de bu anlaşılıyor. Zira kadına, Laz dilinde, "Oğhorca" denir. Bu kelime ise, ev anlamına gelen "Oğhor" ve ağaç direği anlamına

---

¹¹⁶ Muhsin Erol, *Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri*, Ankara, 2012, Teks

¹¹⁷ A..g.e.

¹¹⁸ Yaşar Kalafat, *Nübüvvet Tarihi İtibariyle Türklüğün Dinî Geçmişi*, Berikan yayınları, Ankara, 2011

¹¹⁹ Muhsin Erol, *Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri*, Ankara, 2012, Teks

¹²⁰ Muhsin Erol, *Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri*, Ankara, 2012, Teks

gelen “Nca” kelimelerin birleşmesinden oluşur. Yani Lazlarda kadın karşılığı olan Oxorca kelimesi “Evin direği” anlamına geliyor¹²¹.

Anadolu Türk halk kültüründe bilhassa kırsal kesimde kadın evin İyesi/Ev Sahibi olarak bilinir. Sadece ailenin dâhili işlerini yetkiyle üstlenmekle kalmaz erkeğin vereceği kararlara paylaşıp ve çok kere eşini kendi metoduyla ikna eder. Erkeğin verdiği sanılan karaların perde arkasında çok kere hanımları vardır¹²².

Laz toplumunda evlilik işlerini de kadınlar yürütür. Bir süre öncesine kadar evlilik erken yaşlarda olurdu. On dört ve on altı yaşlarındaki gençlerden birbirini sevenler, annelerine duygularını açarlardı. Her iki gencin anneleri bu konuda konuşur ve evliliğe karar verirler. Daha sonra konu babalara intikal ettirilir. Babalar annelerin verdikleri bu evlenme kararını onaylar. Şayet anne, çocuğuyla evlenecek olan gencin bir kötü halını atlamişlarsa, baba da bunun farkındaysa anneyi uyarır. Böyle bir şey yoksa evliliği onaylar.

Başta Arhavi olmak üzere, Lazlarda, ne tarihte, ne de günümüzde harem ve selamlık olmamıştır. Kadınları erkeklerde ayrı yerde tutmak gibi bir uygulama yaşanmaz. Laz evlerinde, herkes, erkek ve kadın, misafirler de dâhil, bir salonda otururlar ve konuşurlardı. Yemek aynı salonda pişer. Pişen yemekler de aynı salonda ve aynı sofrada, misafirler dâhil olmak üzere hep birlikte yenir. Salonda, herkes gibi, misafir dâhil olmak üzere, kadınlar ve kızlar da, erkeklere eşit olarak konuşmaya katılırlardı¹²³.

Karadeniz bölgesinde, ev ve tarla işlerinin kadınlar tarafından yapılması genelde yanlış anlaşılıyor. Sanki sadece kadınlar çalışıyor ve erkekler oturuyor anlamını çıkarılıyor. Aslında bu bir bakıma doğrudur. Ev ve tarla işlerinin tamamı kadınlar tarafından yapıldığı gerçektir. Ama bir gerçek daha vardır. Her erkek, bir yerde iş bulmak, iş kurmak ve ailesine para kazanmak zorundadır. Bunu yapamayan ve tarlalarda çalışan erkekler ayıplanır, alay konusu olur. Böyle bir erkeğe hiçbir kız varmaz. Bir erkeğin adam sayılabilmesi ve evlenebilmesi için dışarıdan gelir getiren işinin olması ya da bir iş yapması zorundadır.¹²⁴ Eski Türklerde, bir erkeğe ad konması için kendisini erkişi olarak rüşünü ispat etmesi gerekliyordu. Bunun için erlik göstermeliydi. Dede Korkut Destanı'nda bunun örneklerini bulabiliyoruz.

Lazlarda, özellikle de Arhavi'de, gençler arasında kız ve erkek ayırımı yapılmaz. Genç kız ve erkekler, köyün meydanlarında, düğünlerde, davetlerde ve imecelerde birlikte otururlar, birlikte türkü söylerler ve birlikte oynarlar. Bazı genç kızlar ve erkekler de birbirini severler, birbirleriyle gönül bağı kurarlar.¹²⁵

Gönül bağı kuran gençler, arasındaki yakınlaşma ahlak sınırlarını aşamaz. Aşırıklar hoş görülmez onaylanmaz, böyle hallerden kaçınılır.

Lazlarda, belli bir yaşa gelmiş kadınlar, köyün ileri gelenleri arasında sayılırlar. Köyün yönetimine katılırlar. Köyle ilgili alınacak kararlarda onların fikri alınır. Bu kadınlar, düğün

---

¹²¹ Muhsin Erol, *Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri*, Ankara, 2012, Teks

¹²² Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan, Ankara, 2009, s.180-185

¹²³ Muhsin Erol, *Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri*, Ankara, 2012, Teks

¹²⁴ A.g.e.

¹²⁵ A.g.e.

ve davetlerin yönetimine, pişirilecek yemeklere ve bunlara benzer işlerde danışman olurlar ya da bu işleri bizzat kendileri yönetirler.

Lazlarda, bir kadına **kuma** getirilmesi, bazı istisnaların dışında, rastlanmaz. Bir kadına kuma getirilmesi, kadının ailesine büyük bir hakaret olarak görülür. Kadının ailesi de bunu namus meselesi yapar. Yani yakınlarının birinin ırzına geçilmiş gibi tepki gösterirler ve kuma getiren kocayı öldürmeye kadar giderler. Böyle tepki gören ve öldürülen kocanın akrabaları da kendisine sahip çıkmazlar. Şayet kadının yakınları tepki göstermezlerse yörede barınamaz. Herkes onunla alay eder ve toplumdan dışlanırlar. Bu töre sonucu, hiçbir evli erkek karısına kuma getirmeyi aklının ucundan geçirmez¹²⁶.

Laz kadınları tarihin hiçbir devrinde çarşaf giymemiştir. Başlarını örterlerdi.. Genelde saçlarının ön kısmı, alnının üstü açıkta kalırdı. Bazen de saçların arkası, açıkta kalır ve bele kadar indirdikleri de olur¹²⁷.

Lazca ve Ural-Altay Dil Ailesi:

Lazca dili, bütün Türk boylarının ortak dili olan Ural-Altay dil ailesinin bir koludur. Laz dilinin ve öteki bütün Türk boylarının dillerin cümle yapısı,. Laz dilinde bir cümle yazılırsa ve bu cümlede bulunan kelimenin altına Anadolu Türkçesinin karşılığını yazarsak cümle bozulmaz. Bir örnek verelim:

Ma, ham seyi, berepe ebzdare do zuğaşe bidare.

Ben, bu akşam, çocukları alacağım ve denize gideceğim

Ural-Altay dilinin eklemeli özelliğinden isim halleri ortaya çıkmaktadır. Mesela, Anadolu Türkçesinde, isimlere “ı”, “e”, “de”, “den” ekleri eklenir. Ona göre isimler anlam kazanır. Ural-Altay dilinin dışında hiçbir dilde, isimlere böyle takı eklenmez. İsimlere aynı anlamı vermek için, isimden ayrı olarak ve isimlerin dışında, yardımcı kelime, hece ya da harf kullanırlar. O halde ismin halleri sadece Türk dillerinde bulunur. Lazcada da isim halleri vardır. Buna da bir örnek verelim:

Üzüm = Urzen

Üzümü = Urzeni

Üzüme = Urzenişe

Üzümde = Ürzenis

Üzümünden = Urzenişen¹²⁸

Bütün Türk dillerinde isimler “Erililik” ve “Dişilik” diye, başka deyişle isimler erkek ve diş diye ayrılmaz. İsimlerde, cinsiyet bildiren biçimlerin olmaması, Ural-Altay dillerinin temel bir özelliğidir. Her şeyden önce bu, eski Türklerin dünyaya bakışla ilgilidir. Türklerde, eskiden beri, erkeklerle kadınlar arasında eşitlik olduğu için cinsiyet ayrımı gözetilmez. Makam ve unvanlarda bile cinsiyetin ifadesine ihtiyaç duyulmamıştır. Laz dilinde de bunlar

---

¹²⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹²⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹²⁸ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

görüler ve isimler dışı ya da erkek diye ayrılmaz. Lazlarda erkekle kadınlar arasında eşitlik olduğu için isimlerde de cinsiyet farkı gözetilmez¹²⁹.

Moğolca ve Fincede çoğul, ‘t’ ve ‘d’ eki ile yapılır. Anadolu Türkçesinde de, eskiden bu ekin kullanıldığının izleri bulunur. Yani bitişken dillerde, en fazla kullanılan, ortak özelik gösteren ek budur. Lazcada ise, “t” çoğul takısı olarak kullanılır¹³⁰.

Bir dilde, başka dilden kelimelerin bulunması fazla bir şey ifade etmez. Çünkü hemen her dilde, yabancı kelimeler bulunur. Fakat Anadolu Türkçesinde olmayan bazı eski Türk ya da Orta Asya kökenli kelimelerin Laza’da kullanılması anlamı vardır. Mesela Lazcada, karakış anlamına kullanılan “Zemğheri” kelimesi, bunlardan birisidir. Bu kelime, Anadolu Türkçesinde olduğu gibi Orta Asya kökenli dillerde, yani Ural-Altay dilinin birçok kollarında kullanılmaktadır¹³¹.

Anadolu Türkçesine göre belli anlamları olan bazı kelimeler Lazcada da bulunuyor. Mesela, Lazcada, Şubat ayına “**Kuçuşay**” adı verilir. Bu, Şubat ayının küçük olduğunu ifade eden “Küçük” ve “Ay” kelimelerin birleşmesinden ve değişik şekilde telaffuz edilmesinden oluşmuştur. Yine Lazcada Temmuz ayına “**Çuruşay**” denir. Bu kelime de “Çürük” ve “Ay” kelimelerin birleşmesinden ve farklı telaffuz edilmesinden oluşmuştur. Zira Temmuz ayında havaların sıcak geçmesinden ve bazı şeylerin çürümesine yol açmasından bu aya “Çuruşay” adı verilmiştir. Yine Lazcada, yüzümüzde çıkıntı olarak bulunan buruna “**Çşindi**” denir. Bu isim, “**Çıkıntı**” kelimesinin zamanla farklı olarak telaffuz edilmesinden oluşmuştur. Büyük bir ihtimalle, bu kelime eskiden Anadolu Türkçesinde de vardı ve zamanla unutulmuştur. Yerine de, nereden alındığı bilinmeyen şimdiki “Burun” kelimesi getirilmiş. Bacakların bükülmesini sağlayan “**Dizin**” Lazca karşılığı “**Burguli**” dir. Bu isim de dizin bükülen bir şey olduğu ifade eder. “**Kulak**” ismin karşılığı olan “**Uci**” kelimesi, kulağın insan vücudunun bir ucu olduğu anlamına geldiğinin ifadesidir¹³².

Bir de, Anadolu Türkçesinde bulunan “Kaynana” kelimesi, büyük bir ihtimalle, Lazcadan geçmiştir. Zira “**Kaynana**” ismi, Lazca iki kelimenin, “**İyi**” anlamına gelen “**Kay**” ve “**Ana**” anlamına gelen “**Nana**” kelimelerin birleşmesinden oluşuyor. Başka bir deşikle, “Kaynana” kelimesinin Lazcada ‘**İyi Ana**’, **cici anne** anlamına geliyor. Belki de, Anadolu Türkçesinde “Kay” ve “**Nana**” kelimeleri vardı ve zamanla unutulmuştur¹³³. Kaynana, kayın ana kayın ata, Kırgız Türklerinin türeyiş destanlarda, kayın ağacının ata kültü oluşu ile izah edilir şeklinde bilinirken, Lazcadan hareketle yapılan bu tahlil bizim için yeni bir izah şekli oluşturmuştur.

---

¹²⁹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹³⁰ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹³¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹³² Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹³³ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

Türk türeyiş destanlarında kayın ana ve kayın atanın iahı çok daha farklıdır¹³⁴. Uygur Türeyiş Destanı'ndaki ağaçtan türeme motifinde de ağacın kovduğu ana rahmine benzetilmiştir. Ağaçtan türeme ve ağacın ata formu olarak tanınması Türklerde çok eski bir inançtır. Kayın Ana Layın Ata, Türk sözlü anlatı geleneğindeki ana motiflerden birisidir.¹³⁵ **Ağaç kovuğunun** ana rahmine benzetilmiş olması, delikli taş ve ondan geçirilerek yeniden dünyaya gelme inancıyla da bize göre bağlantılıdır. Hatta yarım daire şeklindeki **gökkuşağı** ve onun altından geçilmesiyle cinsiyet değişebileceği inancı ile de ilişkisi aranabilir. Bu noktada Türk halk kültüründeki mağara kültürü, Türk kozmogoni ve kozmoloji ile bağlantılıdır.

Buna rağmen, Lazca ve Anadolu Türkçesi arasında, ikisi de Ural Altay dil ailesinden olmalarına rağmen, birbirlerinden farklı bazı özellikler vardır. Bu farklılardan biri de, Anadolu Türkçesinde, kelimenin içinde, istisnaların dışında, birlikte, birden fazla sessiz harf bulunmaz. İki den fazla sesli harfin yan yana geldiği pek görülmez. Lazcada ise iki ya da daha fazla sessiz harfin yan yana geldiği kelimeler çoktur. Lazcada, Anadolu Türkçesinden farklı olan bu özellik Göktürkler ve bazı eski Türk boylarının dillerinde de var. Günümüzde Uygur dilinde bu özellik vardır. Uygur Türkçesinde, bazı kelimenin içinde, birçok sessiz harf yan yana gelmektedir¹³⁶.

İkinci fark ise, Lazcada, içeri ve dışarı, yukarı ve aşağı, içinde ve dışında, üzerinde ve altında gibi yer zarfların yerine fiillerin önüne bir ön ek gelerek aynı anlamı veriyor. Mesela, "İçeri giriyorum" ifadesinin karşılığında, Lazcada "**Amabulu**", "Dışarı çıkıyorum" ifadesinin karşılığında "**Gamabulu**" sözü kullanılır. Lazcada bulunan bu özellik, Macar dilinde ve Orta Asya'da yaşayan bazı Türk boyların dillerinde de bulunmaktadır¹³⁷.

Lazcanın Anadolu Türkçesinden başka bir farkı da, Anadolu Türkçesinde, sekizi sesli olmak üzere 29 harf bulunmaktadır. Lazcada ise, beşi sesli olmak üzere, 36 harf bulunur.

Göktürk dilinde ise, dördü sesli olmak üzere 38 harf vardı. Lazca alfabesi, Göktürk alfabesine daha çok yakındır¹³⁸.

Lazcada A, E, İ, O ve U olmak üzere beş sesli harf vardır. "I" sesini veren harf bulunmaz. Ö ve Ü harfleri de yoktur. Fakat bazı fiil çekimlerinde Ö ve Ü sesleri çıkmaktadır. Böyle fiil çekimlerinde çıkan Ö ve Ü seslerini yazıya dökmek için O ve U harflerinin önüne, bazı harf ya da işaretler konur. Anadolu Türkçesinde olmayan bu durum, birçok Türk dilinde ve Uygur Türkçesinde vardır. Uygur Türkçesinde de, Lazca gibi, A, E, İ, O ve U olmak üzere beş sesli harf vardır. Uygur Türkçesinde de, bazı fiil çekimlerinde Ö ve Ü sesleri çıkmaktadır. Bu sesleri yazıya dökmek için O ve U harflerinin önüne, onları inceltmek için, Lazcada olduğu gibi, bazı harfler konur.

Özet olarak Lazların Orta Asya'dan geldikleri ve Türk kültür ailesinin asli unsurlarından oldukları bize göre kesindir.. Bu hükme, bir kısım tarihi belgelerden, onların örf ve

---

¹³⁴ Yaşar kalafat-nagihan Çetin, "halk İnanmaları Mitoloji Ekseninde Harput Monografiinden Örnekler, Halk İnanmalarında mağara", **Geçmişten geleceğe Harput Sempozyumu 23-25 Mayıs 2013 Elazığ**

¹³⁵ B.A.Gökdağ-K.Üçüncü, **Başlangıçtan Günümüze Türk Destanları**, Akçağ, Ankara, 2007 s. 70

¹³⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹³⁷ A.g.e.

¹³⁸ A..g.e.

adetlerinden, yani halk kültüründen ve hem de konuştukları dilden hareketle varmak mümkündür¹³⁹.

Bize göre ülkemizde “Türk” ismi yanlış kullanılıyor Türklükle sadece Türklüğün bir kısmı anlatılmış olmaktadır. “Türk” denince, sadece, Anadolu Türkçesi ile Başka değişik Oğuz Türkçesi ile konuşanlar anlaşılıyor. Lazlar, Çerkezler, Kürtler ve öteki gruplar gibi, ana dili Türkçe olmayan Türk kültürlü halklar, adeta Türklükten dışlanıyorlar. Bu da, dil akrabalığındaki gerçeği yok sayarak dışlamalara yol açabilmektedir¹⁴⁰.

“Türk” adı, bütün Türk boylarının ortak adı iken aynı zamanda Türk kültürlü halkların da ortak adıdır. Türklüğün bir ırk veya kavim olmadan daha derin daha muhtevalı bir içeriği vardır. Anadili Zazaca olan Türklere Ziya Gökalp Türklüğü böyle algılamıştı. Atatürk de Türklüğü bu anlamda tanımlamıştı¹⁴¹.

Laz Dilli Türklerde Kara İyeler ve Uğur inancı:

Ana dili Lazca olan Türklerde de uğurlu olma ve olmamalı ile ilgili inançlar vardır. Lazlar, guguk kuşunun uğur getirdiğine ve guguk kuşunun sesini duyanların, işlerinin iyi gideceğine inanırlar. **Guguk Kuşu** kutsal sayılır ve kesinlikle öldürmezler¹⁴². Guguk Kuşu'nun avlanmayacağı avlanmasının uğursuz getireceği, ötüşünün müjde haberi olduğu inancı Kafkasya Türk kültür coğrafyasının diğer halklarında da vardır¹⁴³. **Kakkuk Kuşu/Akkuk Kuşu/Guguk:** Guguk kuşunun kemiği efsunlanmakta ve büyücülükte kullanılmaktadır.¹⁴⁴

Çakalların ulumasını da uğursuzluk sayarlar. **Çakallar** uluduğu zaman çok yakın bir zamanda bir kişinin öleceğine inanılır¹⁴⁵. Halk inanmalarında uluma kurda mahsus bir ses çıkışı şekli olduğu bazılarına göre de özel uluma şekli ile kurtların zikir yaptıkları inancı vardır. Köpeğin ulaması ile uğursuzluğa işaret edildiğine inanılır. Uluyan köpek uğursuzluğa yol açabilecek bir varlığı gördüğü şeklinde yorumlanır¹⁴⁶.

İnsanların, **cin** ve **perilerin** çarpması sonunda delirdiğine inanılır. Böyle delirenleri tedavi etmek için, **yedi** ayrı **değirmen** arkından alınan **su**, ateş yanan ocakta iyice kızdırılmış **demirin** üzerine dökülür. Buradan çıkan buhar hastaya koklatılır. Bu buharın tütsülediği **ocak zinciri (keremuli)** çıkarılır ve hastanın etrafında dolandırılır¹⁴⁷.

---

¹³⁹ A.g.e.

¹⁴⁰ A.g.e.

¹⁴¹ A.g.e.

¹⁴² A.g.e.

¹⁴³ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında Hayvan”, **Av. Süleyman Kazmaz Armağanı**, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 2009, s.261–293

¹⁴⁴ Yaşar Kalafat, “Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında ‘Cini Başına Çıkmak’ Demimine Dair”, **II. Bingöl Sempozyumu 25–27 Temmuz 2008, Bingöl**

¹⁴⁵ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

¹⁴⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Mitolojisinde Kurt**, Berikan 2012

¹⁴⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texs

Cin Çarpması inancı Türk kültür coğrafyasında çok yaygın bir inançtır. Cin çarpmasından korunmak ve veya cin çarpmasından korunmak için çeşitli uygulamalar yapılır¹⁴⁸. Değirmen etrafında da çeşitli inançlar oluşmuştur. Bunların arasında değirmen çarkından alınmış su inancı da vardır. Al Karası'nın ele geçirdiği loğusa hanımların ciğerini eğirmenlerin bendinde yıkayıp yediklerine, onların bu tür yerleri mekân tuttuğuna inanılır.¹⁴⁹ Demirden çıkan buhar inancı tütsü inancı ile bağlantılı olmalı¹⁵⁰. Od-ocak kültürünün bir tezahürü olarak bakılabilir. Ocak zincirinin bu uygulamada yer alması tespiti oldukça yenidir. Yedi sayısına gelinde Türk kültürlü halkların halk inanmalarındaki formel sayılardan birisi de yedidir¹⁵¹. Etrafında dönmek veya döndürmek de halk inanmalarında bir koddur. Türbenin etrafında hayır edinmek için dönülür. Nezir Tavafı diye bilinen tavaf türünde kişi, belirli bir kutsal mekânı tavaf edeceği adağını yapabilir. Sadaka türü hayır işlerinde para, tuz veya ekmek ilgilinin başı etrafında döndürüldükten verilir. Kendisini vakfetme adına bir inanç türü olarak kişi hastasının etrafında da dönebilir. Tavaf yapan kişi yavrusunu veya hastasını sırtında taşıyarak tavafa katıldığı veya adadığı kurbanı ile tavaf ettiği olur. Ancak tedavi aleti olarak kullanılan zincirin hastanın etrafında dolandırılma uygulaması ilk defa bu araştırma ile tespit edilmiş olmaktadır. Doğu Karadeniz parpulyacılarında parpu aleti olarak kullanılan bıçağın cinlinin başında dolaştırıldığı konusundan fazla emin değiliz. Ancak, cinci hastadan cin çıkarmaya çalışırken kamçı gibi zincir de kullandığına dair bilgiler vardır. İslamiyet tavafın nerede ve nasıl yapılacağını belirlemiş türbeler etrafında tavafı haram kılıp men etmiştir.

Deliren hastaların, kendilerini delirten cinlerle konuştuklarına inanılır. Bu hastalara cinlerin nerede oldukları sorularak öğrenilir. Cinlerin bulunduğu yeri öğrenildikten sonra da, oraya sert sopalarla vurulur ya da üzerine kurşun sıkılır. Böylece cinlerin öldürüldüğü sanılır¹⁵².

Cinlerin varlığı ve mahiyetlerine dair Kur'an-ı kerim bilgi vermektedir. Hz. Muhammed Cinlerin de peygamberidir. Cinlerin iman edenlerinin varlıkları bilinirken, Hz. Muhammed'in okuduğu Kur'an'ı dinleyen cinlerin buldukları yere Cin camii diye bilinen cami yapılmıştır. Cinlerin buldukları yerlerin tespitinden sonra onların imhaları için o yerlere sert sopalarla vurulduğu ve kurşun sıkıldığı tespiti ile ilk defa Lazlarda rastlamaktayız.

Lazlar, Salı gününü uğursuz sayarlar. Salı günü çamaşır yıkanmaz, yola çıkılmaz ya da düğün yapılmaz. Bu inanç, eski Türklerde olduğu gibi, günümüzde de, Türk boylarının büyük bir çoğunluğunda vardır¹⁵³.

---

¹⁴⁸ Yaşar Kalafat, "Bingöl ve Yöresi Örnekleri İle Halk İnançlarında 'Cini Başına Çıkmak' De-yimine Dair", **II. Bingöl Sempozyumu 25-27 Temmuz 2008, Bingöl**

¹⁴⁹ Yaşar Kalafat "Halk İnançlarımızda Değirmen" **Folkloristik Prof. Dr. Umay Güney Arma-ğanı**, Ankara 1996, sh. 142-151; **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Şubat 1997 S. 122 sh. 31-32

¹⁵⁰ Yaşar Kalafat, Doğu Karadeniz Örnekleri İle Türk Halk İnanmalarında 'Bulut' (Halk İnanma-ları-İsrailiyat Bağlantısına Dair", **Dünden Bugüne Akçaabat Sempozyumu, 26-28 Nisan 2013 Akçaabat**

¹⁵¹ Yaşar Kalafat, "Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf/Dönme" **Os-manlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır**, editörler Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal, T.C. Diyar-bakır Valiliği, Ankara 2008, s. 453-463

¹⁵² Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Texts

¹⁵³ A.g.e

Lazlar, insana çok benzeyen yabancı bir Dağ Adamın yaşadığına inanılır. Dağ adamını, gövdesi kıllarla kaplı, iri kıyımlı ve çok kuvvetli bir yaratık olarak düşünülür. Dağ adamının insanlar gibi, iki ayak üzerinde yürüdüğü ve insanları gördüğünde onları taklit ettiği söylenir¹⁵⁴. Dağ Adamı inancının Artvin'in ana dili Lazca olmayan Türk kesiminde de yaşadığı bilinmektedir¹⁵⁵.

Lazlar cinlere de inanırlardı. Cinlerin dışısından daha çok korkulurdu ve buna “Çinka” denirdi. Çinka saçları dağınık, pasaklı kadın olarak tanımlanır. Çinkaların insanları çarptığı ve çarpılan insanların delireceği sanılırdı¹⁵⁶. Çinka tespiti de bu çalışma ile ilk defa tanış olunan bir kara iyedir. Çingene isimlendirmesi ile var ise arasında ilişki irdelenilebilir.

Lazlar Ağırbasani (Türkçe karşılığı Ağır Basan) denen bir yaratığa da inanırlardı. Bu yaratıklar, yer altı dünyasından gelen, hiç kimse tarafından görülmeyen varlıklardır. Gece-leri insanlar uykudayken üzerlerine çöktüklerine, insanların hiçbir yerini oynatamadığına inanılır. Hatta elleriyle insanların ağzını kapatarak insanları boğmağa çalıştığı kanisi yaygındır. Ama Ağırbasanların elinde delikler bulunduğundan, insanların hava almasını engelleyemezler ve insanları öldüremezler. İnsanlar kımıldayabildiği an Ağır Basanlar kaçır¹⁵⁷.

Türk kültürlü halklarda Ağır Basan, Kara Basan, Kara Kura gibi kara iyelerin çok sayıda farklıları ve o kadar da çok isimleri vardır. Halk inanmalarında bunlardan korunma ve kurtulma çarelerine de yer verilmiştir. Ağırbasani tespiti ilk defa Türk halk kültürünün Laz kesiminde karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁸. Kara Basan e Al karısı farklı iki kara iye oldukları bilinirken çok kere karıştırılırlar. Al karısı daha ziyade loğusa hanımları basar. Bir Azerbaycan manisinde:

“Güneşi, mahı gördüm,

Veziri, şahı gördüm,

Albastı balasına

Tutulmuş zahı gördüm” denilirken albastının bir bela olduğu anlatılmaktadır.

Lazlar, insanların öldükten sonra, 40 güne kadar, hemen her gün, mezarından çıkarak evlerine döndüklerine inanılır. Bunlara **Oburi** denir. Bu inanç da ruh inancı ile ilgili olup, Orta Asya'dan geliyor. Eski Türklerde, insanlar öldükten sonra, kırkıncı güne kadar sıkça evlerine geldikleri inancı vardı. Günümüzde de, Lazlar ve Anadolu Türkleri dâhil olmak üzere, bütün Türk boylarında bu inanç vardır. Buralarda, ölümden sonra, kırkıncı günü

---

¹⁵⁴ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁵⁵ Yaşar Kalafat-Ülkü Önal, “Geçmişten Günümüze Artvin Halk İnançları Kültürü”, **Hira'dan Tanrı Dağlarına İnen Nur, Bozkır İslam Medeniyeti ve Türkler Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı**, editör prof. Dr. H.Mustafa Eravcı, Konya 2012, s. 433-467

¹⁵⁶ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁵⁷ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin'in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁵⁸ Yaşar Kalafat, “Doğu Anadolu'da Kara İyeler ve Onlara dair Halk İnançları” VIII. Milletlerarası **Türk Halk Kültürü Kongresi, 21-24 Kasım 2011**

dualar yapılır, mevlitler okutulur. Bu geleneğin İslamiyet’le ilişkilendirilmesi zordur. Bu vesilelerle Kur’an okunmasında sakınca görülmemiştir. 159

Bütün Türk boyları gibi, Lazlar da nazara inanırlar. Nazar, insanlar tarafından farkına varılmadan yapılan kötülüktür. İnsanlar, canlı ya da cansız nesnelere kıskançlıkla ya da gıptayla baktıklarında, farkına varmadan ona zarar verirler¹⁶⁰.

Lazlara göre, Nazardan korumanın bir sürü yolu vardır. Bir şeyi gıpta edenler, onun korunması için, “Allah nazardan saklasın” derler ve böylece o şeyin nazardan korunduğuna inanılır. Ayrıca, nazardan korunmak istenen insanlara ve bebeklere mavi boncuk gibi takılar takarlar. Ev gibi nazardan korunmak istenen binalara bazı hayvanların kafa iskeletlerini ya da at nalını asarlar. Yeni yapılan evlere de, nazardan korunması için, biber, sarımsak, eksi çocuk ayakkabısı, yumurta kabukları gibi şeyleri görülecek yerlere asarlar¹⁶¹.

Nazar değmesi inancı da Orta Asya’dan gelmedir. Şamanizm’de, kötü ruhlu insanların, gıpta edilen insanlara ve eşyalara zarar verdiğine inanılırdı. Bunların şerrinden korunmak için nazarlık takılırdı. Günümüzde, Orta Asya kökenli bütün Türk boylarda da nazara inanılır ve nazardan korunmak için, yukarıda sözü edilen nazarlıklar takılır. si yoktur. 162 İslamiyet’te nazardan korunmak için Allah’a sığınılır, Ayetel Kürsi, Felak ve Nas süreleri okunur.

SONUÇ:

Anadili Lazca olan Türklerin Türk kültürlü halkların geneli ile olan akrabalık bağları sadece halk kültür verilerinden hareketle izah edilmekle kalmayıp, Lazcanın Ural-Altay Dil grubuna mensup olmasından hareketle de kültür köprüsünün varlığı üzerinde durulabilmektedir.

Halkların kültür akrabalıklarının sıklığı konusunda olduğu gibi seyrekliği konusunda da çalışmalar yapılmıştır. Biz halk kültüründen hareketle mevcudiyeti üzerinde durduğumuz kültür köprüsüne, karşı görüşler getirilerek katılmayan yaklaşımların olduğunu da bilmekte ve bu alanda yapılacak çalışmalarda o çalışmaların yok sayılmaması gerektiğine inanıyoruz.

Lazların halk kültürlerinden hareketle onların kültürel kimliklerinin belirlenmesi için araştırma dili olarak, Lazca da konuşarak halk inanmaları-mitoloji bağlantılı alan çalışmalarının yapılması ihtiyacı inkâr edilemez. Esasen bu türden çalışmaların yapılarak, inançların kök hücrelerine gidilebilmesi için, bölgenin diğer dillerden halkları için de aynı türden çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Bu konuda, yapılması gereken çalışmalar bakımından, yapılabilenlere bakıldığında, başlangıç döneminde olunduğu söylenebilir.

---

¹⁵⁹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁶⁰ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁶¹ Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

¹⁶² Muhsin Erol, **Sosyal ve Kültürel Hayatları İle Geçmişten Günümüze Artvin’in Lazca Konuşan Türkleri**, Ankara, 2012, Teks

KLASİK AZERBAJYCAN ŞİİRİNDE ALEGORİYA
ALLEGORY IN CLASSICAL AZERBAIJANI POETRY
АЛЛЕГОРИЯ В КЛАССИЧЕСКОЙ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
ПОЭЗИИ

Doç.Dr. Lalə ƏLİZADƏ*

Abstract

Allegory is widely used as a poetic figure and symbol in classical Azerbaijani poetry. To carry out investigation in this field some poems by İzzeddin Hasanoglu, Qazi Burhaneddin, Marağalı Avhadi were referred to.

Key Words: Classical Azerbaijani poetry, allegory, poetic figure, symbol.

Özet

Klasik Azerbaycan şiirinde alegorik şiirsel tasvir ve sembol çok işlenmiştir. Bu alanda İzzeddin Hasanoğlu, Gazi Burhaneddin, Marağalı Evhedi'nin yaratıcılığın-
dan bazı örneklere dayanılarak bilimsel araştırma yapıyor.

Anahtar Kelimeler: Klasik Azerbaycan şiiri, alegoriya, şiirsel tasvir, sembol.

XIII-XVI yüzyıllar klasik Azerbaycan edebiyatında alegoriyanın konu, fikir ve işçilik sorunu anadilli şiirimiz olması açısından da pek ilginç ve renkli edebi materyalle zengindir. İzzeddin Hasanoğlu üç gazeli ile, yazarı belli olmayan "Dastani-Ahmet-Harami" eseri, Şeyh Şebüsterinin, sufi terimlerinin açıklamasına adanmış "Gülşeni-raz" mesnevisi, Gazi Bürhaneddinin lirik şiirleri, Şemseddin Muhammed Essar Tebrizi'nin "Mehr ve Müşteri" eseri, Marağalı Evhedinin "Cami-Cem" eseri, Muhammed Emaninin mesnevi biçiminde yazılmış epik eserleri bu dönemin ilk

---

* Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi Bakü/AZERBAJYCAN

edebi örnekleri gibi alegoriyanın da çeşitli şiirsel çalarlarını, sembolik mahiyetini öğrenmekten dolayı incelenmiştir. XI-XII yüzyıllar literatüründe Nizami'nin yetişmesi için onun kendinden önceki sanatçıların ne kadar rolü olmuşsa, bu dönem şairlerinin de genelde bütün yaratıcılıkları için o derecede önemlidir. Tüm bunlar Azerbaycan edebiyatında alegoriya sanatının teşekkülü ve gelişimini izlemek açısından gereklidir.

XIII yüzyıl anadilli şiirimizde alegoriyanın ilk örneği İzzeddin Hasanoğlu'nun ünlü:

"Apardı könlümü bir hoş gemer yüz, canfeza dilber,

Ne dilber? Dilberi-şahid. Ne şahid? Şahidi-server".(Azerbaycan,1984:24)

- mətləli gazeli tümüyle şiirsel tasvir temelinde kurulmuş, sembolik figürler fars-arap terkipleri ile zengin olsa da, alegorik dil açısından güzel ve kalbe tokunandır. Burada sürahi, kâse, sağerle bağlantılı kul-köle, ehmer, mest kelimelerin yerli yerinde işlenmesi bizatihi şiirsel bir hal yaratıyor. Bir "Canfeza" güzelin karakterini yaratırken şair kullandığı teşbih ve istiareler, benzetme ve karşılaştırmalar böyle eş anlamlı mısralardan, mecazi söz ve ifadelerden yararlanıyor. Olağan kelimelerden şiirsel anlamlar ifade eden çizimler yaratır, keder ve hicran anlarını adeta saadet ve neşe badesi içermiş gibi canlandırır.

Sözkonusu gazel mistik sufiyanə karaktere uygun şiirsel figür ve sanatsal tasvir araçları ile dikkati çekmektedir. Burada semboller, argo ifadeler fikrin mecazi-gizli, eyhamlı çalarlarını kendisinde birikdirirken en çeşitli anlamlar - dünyevi, beşeri, dini, ürfani, mistik, ilmi-felsefi, ahlaki ve estetik fikirlerin Tercüman'ın dönüşüyor.

Bu açıdan aynı bir sanatsal figür, yahut tasfir aracı-ögesi işlendiği noktadan bağlı olarak farklı kavramlar yaratabilir. Burada sufi şiiriyyatına ait imge, dini itikatla, sufilerin ilahi aşk ve güzellik kavramlarına işaret olan sembol ve sembolik karakterler gerçek hayatla ilgili çok kırılğan insani his ve duyguların sanatsal ifadesini algılıyoruz. Sufizmden gelen sofuluk, maddi nimetlerden feragat çağrısı karşılık hayatseverlik, gerçek dünyanın güzelliklerinden zevk almak isteği, hırsı görüyoruz. Şarkı kahramanın geçmiş vuslat anlarını hatırladığı beyitlerde şairin yararlandığı karşılaştırma ve okşatmalara dikkat edelim.

Men ölsem, sen büti-şengül, sürahi, eyleme gül-gül,

Ne gül-gül, gül-gülü - bade, ne bade, badeyi - ahmer.

Başından getmedi, hergiz seninle içdigim bade,

Ne bade, badeyi-mesti, ne mesti, mesteryi-sağər. (Azerbaycan, 1984: 24)

Sonraki beyitler daha çok ideal, mistik anlam taşıyor. Burada "suret, ben'i, can" gibi kelimelerin artık gerçek değil, işte mecazi ruhsal ilahi makama işaret olduğunu duyuyoruz.

Ezelden canım içre yazıldı sureti-men'i,

Ne men'i, meni-yi-suret. Ne suret? Sureti-defter(Azerbaycan,1984: 25)

Bunun aracı ile ilk kökene dönmek fikri, "vahdet-i vücud" un sanatsal deyişle tecessüm ve tebliğidir. Aynı gazelde konumuz için ilginç olan da bu ikili içerik, munderice ve taşıdığı fikirdir. Gazelin içeriği felsefi, mistik ayrıca gerçekliği içeren ilkesi de hayali, sıradışı özelliğe dayanır. İnsanın toplumla, doğayla iletişimi, psikolojik-biyolojik yetenekleri zahiri katta, onun ruhsal, ilahi başlangıca doğru can atması, gerçek dünyaya gelmekten dolayı ilk kökene dönmek için tercih, intihabı şiirin duygusallığında iç zımnî anlamda kendini göstermektedir. Öyle mecazi düşünce, sanatsal mantık da bu meyarla ölçülür, değerlendirilir. Şiirde "şakkâr, sirin, kıymet, kaside, ateş, anber, defter, bende, çaker, şahid, dilber, şengül, server, sağır, bade, ehmer, kamer yüz, ateş, suziş " ve b. en basit kelimeler yüksek sanatkarlıkla manalandırılmış, ister şiirsel gerekse felsefi açıdan panteizmden beslenen ruhuna göre ilgi taşımaktadır.

Hem gerçek laik, hem de mistik-ruhsal tesir sevgi, muhabbet kavramlarını içerir. Burada manevi şarabın içilmesi ile zerrenin külle, bölümün bütüne kavuşabileceği felsefi anlamda Allah'a kavuşmak için bir araç olarak kabul edilmiştir. (Klasik edebiyat araştırmalarının genel görüşü bunu kanıtlıyor). Şiir kahramanı kendi canında yaşattığı suretten konuşurken onun gönlünü aparan dilber büyüleyici imge hakkında şiirsel sohbet açarken, tabii ki, sade anlamdan çok çok yüksekte duran intelekt düşünce ve tefekkürü ifade ediyor. Bu noktada panteizmden gelen sevgi ile gerçek insan sevgisi birbirine kavuşuyor. Gerçek hayati sevgi ile, ahlaki-manevi beşeri değerlerle Allah'a olan büyük aşkı vahdette gösteriyor. Real insanın inanç ve meslek yolunda fedakarlığı mangal üstünde yakılıp yakıla gibi kıyasa getiriliyor. Enberin kalitesi ateşte yanmayınca bilinmediği gibi, insanın da gerçek sevgisi, bu yolda dönmözliyi, sadakati, işte hicran azaplarına dözmekle kendini gösteriyor. Silsile mecazlar metafor ve semboller üzerinde kurulmuş bu sanatsal eser, aslında, gerçeklikden abstraktiv, hayali bir felsefi köprü yaratıyor. Siirde söz konusu sevgi, aşiklikolduğu halde bir kere olsun ne aşik, ne de aşk sözününkullanılmaması çok ilginçtir . Sonuncu makte beyitte de lirik kahraman yaratana işaret ile kendini onun kulu, çakêri adlandırır. Demek aşk, aşik vuslat kavramları burada zımnî anlamdadır, alegoriyanın sembolik seciyyesi, dil, ifade olanakları böylece fikrin, metlebin kapsamı kısmında kendini gerçekleştire biliyor. Belki de öyle sanatsal kelimenin ecazi ve sıklığı, ağırlığı da bu tarzda, böyle şiirsel içindedir. Bizim araştırmamız için de ilginç olan böyle geleneksel klasik sanat tasvir ve figürlerdir. Hasanoğludan sonraki lirik şiirimizde aynı anlam ve fikir tonları kendi devamını ister sufi-panteist, ister dini-ürfani, gerekse sosyal, laik, bilimsel, didaktiv yönde olsun daima kendi karakteristik örnekleri ile meydana çıkmıştır. XIV yüzyıl Azerbaycan şairi Gazi Bürhaneddinin gazel, tuyuq ve rübailerinde gözlenen bu yargıları uygun gelen bazı örnekler temelinde ümumileştirmeye çalışacağız.

Gülşende dinlen eder bülbül, bülbül,

Erte-gece edicek gül-gül, gül-gül,

Yahşı geldi könlüne sürahinün,

Anün üçün başladı gül-gül, gül-gül. (Gazi, 1998: 617)

Su kabından süzülen suyun bülbülün sesine benzer seda doğurmuş güzelliği ruhsal manevi zevki anlatan bu bedii terennüm yaşam, dünyevi sevinç ve memnurluğun ifadesini yaratır. Hasanoğlu iç anlam ve düşünceyi seslendiren söz veya şiirsel figürler Gazi Burhaneddin de daha çok (özellikle rubai ve tuyuqlarında) basit ve günlük kaygılarının, gerçek insani duyguların tercümanı ve tastığı olarak dikkati çekiyor. Genellikle G.Bürhaneddinde mecazın, alegoriyanın, esasen, laik karakterli olduğunu görüyor. Örnek olarak birkaç tuyuq, gazeli alalım. Burada Gazi Bürhaneddinin redif olarak aldığı "aşk" lirik özü, men'inin iç aleminin görüntüsü ve tecessümüne dönüüyor. Örneğin:

Kopdu yine könlümde zemzemeyi-aşk,
Söylenür oldu içümde demdemeyi-aşk.(Azerbaycan,1984: 30)

Könlümde kopalı, senema, bir sefayi-aşk,
Doldu bu aleme yine bizden, nidayi-aşk. (Azerbaycan,1984: 30)

Sühte könlüllere kıldı yine car aşk,
Eynece aşikleri kıldı yenə car aşk.azir (Azerbaycan,1984: 32)

Dedüm ki, lebün; dedi, ne şirin söyler,
Dedüm ki, belün; dedi ne narın söyler,
Dedüm ki, canum cümle feda dur saçına,
Dedi ki, bu miskin hele varın söyler. (rübai) (Azerbaycan,1984: 87)

Bülbül özini bu dem terif eder,
Növbaharı görenler teşrif eder,
Tutiger, bünyadede gevlü emel,
Muna melek musigi tesnif eder. (tuyuq) (Azerbaycan,1984: 91)

Gül yanında bir bakunuz şame görünüz,
Bir hinduyi letene urur şame, görünüz (gazel) (Azerbaycan,1984: 41)

Görüldüğü gibi ister gazel, ister tuyuq, gerekse rübâi olsun her birinde Gazi Bürhaneddinin alegorik tasvir ve ifade biçimlerinden sanatkarlıkla kullanılmıştır. Klasik Azerbaycan edebiyatında Hacı Nasireddin Tusi'nin 1259 yılında tahsis ettiği Marağa rasathanesinde ilk eğitimini alan Marağalı Evhedinin "Cami-cem" mesnevisi kendi felsefi-fikri yönü ile müstesna bir yer tutmaktadır. Eserin isminden bellidir ki, burada sohbet alegorik-mecazi anlam taşıyan camdan gidiyor, bu camın sahibi ise efsanevi hükümdar Cemşiddir. Bilindiği gibi Evhedi Marağa rasathane-

sinde arap ve fars dillerine, mantık, ilahiyat ve felsefe öğrendiği gibi astoronomiyamı da edinmiştir. Bu açıdan "Cami-Cem" şiirinde Ortaçağ nücum ilmi ile ilgili düşünceler ışığında yazarın sembolik obraz tasvirleri söylediği sanatsal-şiirsel fikirle, kurduğu kompozisyon ve arsa tatkikatımız için karakteristik noktalara sahiptir.

Alegorik isim ve içerik şairin "Dəhnamə" eseri için de yaygındır. Doğu edebiyatında geleneksel muhabbet konusuna adanmış, dünyevi aşkı terennüm eden mukaddimeler ve on mektuptan oluşan bu eser kendi ahlaki içeriği ile dikkati çekmektedir. Eserde aşkın bir güzele vurulmasından ve muhabbet yolunda geçirdiği ıstıraplardan konuşuluyor. Aşık "Badi-saba"ya müracietle kalbinin derdini, muhabbetini sevgilisine götürmesini arzulayır, derdine ilaç arıyor. "Benim gizli derdimin dermanı sendedir, tebim de sensin" - söyleyen mâşukun aşığı etinaslığı onu sınamak içindir. Bu noktalardan aşıkların aşk yolunda inat ve temkinle yaşamaları, mücadele yoluyla arzularına çatmakları telkin edilir. Maşuk kendi aşıkına denemeler yaptıktan sonra mektup vasıtası ile kendi rızasını belirtir. Görüldüğü gibi, çok basit ve ilkel kompozisyon ve arsa kapsamında cereyan eden içerik aşıkların birbirlerine mektup vasıtası ile kavuşması ile sonuçlanır. "Dehnamə" eserinde şaire çok yakın olan dini-mistik eğilimlerin olmaması ilginçtir. Burada dünyevi muhabbet, vuslat saadeti, epik mektuplar, lirik ricetlerle eşlik ediliyor, başlıca aracı yine de alegorik karakterlerdir. Alegorik-sembolik imge ve düşünce açısından bizi ilgilendiren ileri de söz konusu "Cami-Cem"dir. Evhedi bu eseri Sultan Ebu Said Bahadır Han'a ithaf ediyor. Didaktik üslupta yazılmış bu felsefi-ahlaki bir yandan ünlü sufi şairi Sanainin (1180) "Hedigatül-hagaig" eserinin, diğer yandan N.Gencevinin "Sırlar hazinesi" in etkisi duyulur. Evhedi yaratıcılığını Nizami'nin öncü sosyal fikirler, zulme karşı itiraz motifleri etkilemişse, sufi şairi Senai iseonun yaratıcılığına mistik-motifler getirmiştir. Evhedi eserin adını şöyle anlatıyor ki, Cemşid'in ünlü efsanevi camı gibi, bu eser de okuyuculara tüm dünyanın işlerini gösterecek ve onlara tükenmez zevk verecek.

Şairin fikrine göre bu eserde her ne istersen görebilirsin, cennetin ve cehennem yolunu, Allah'a doğru giden ve çarpık çalışmalara götüren yolları da öğrenirsin. Evhedi insanlara doğruluk, sadakat iyilik, sevap işler telkin ederken bilim, bilgi ve marifet ışığına sığınmayı tavsiye ediyor. Bu yolda ahlakın beslenmesi, emeğin, yaratıcı hayal gücünün rolünden özellikle söz açıyor. Poemanın çeşitli bölümlerinde bu konulara epik ve lirik planda değiniyor. Birinci bölümde konulan sorun meseleler evrenin kökeni, yaratılış, yaşam tarzı, dünyayı idrak etmekle ilgili hususlar sufi-mistik, hem de gerçek hayati rakuslardan sanatsal tasvire getiriliyor. "Yaratılışın başlangıcı" nda (bak: Marağalı Evhedi "Cami-cem" Bakü 1970 s 43.) o, varlığın özü "vücut edem" ve olduğundan, "zati-vacibin" (allahın) eski ve tek, "ne" ve "nasıl "den, yiyip yaratmaktan özgür olduğundan, allahın kendini ispat etmek, tezahür ettirmek için dünyayı yarattığından bahsediyor. Burada "zihinsel-küllî", "Peyker-asiman"ın, sekiz feleğin, yedi seyyarenin, on iki burcun belirmesinden ve bunun sonucunda yeryüzünün ışımadan ve zamanın, böylelikle de, dört bölümün yedi iklimin oluşumundan konuşup yönlerini, sonra da

unsurların (ateş, su, hava, toprak) bunlardan "mevalidi-selâse" denilen üç şeyin: madenin, nəbatatın ve heyvanatın oluşmasında, madenin toprak ile örtülmesinden ve yerden nəbatatın belirmesinden, bunun ardınca da insanın gelişiminden konuşuyor.

İsmi, fikir ve içeriği ile yanı sıra alegorik nitelik taşıyan "Cami-cem" de yeri gelmişken söylenen hikayeler, temsiller ve öyküler sırf mecazi sembolik figürleri da kapsıyor. Burada rastladığımız sembolik imgeler hayati gerçekçi düşünüp öğütleri, hem de ürfanı görüşleri, sufi-panteist felsefeyi, dini ahlakı ve bundan doğan geleneksel ayinleri şiirsel şekilde terennüm ettiğinden ki, eser bedii içeriği ve dili ile araştırma yönüne hayli malzeme veriyor.

Belli ki, gökyüzü cisimlerinin - yedi seyyarenin insan kaderine etkisi, onu idare etmesi hakkında fikirler daima literatürde kendi lirik - psikolojik somut bulmuştur. Herhangi bir eserde edebî kahramanın dünyaya doğuluşu, yaşantısı ve ölümü, gerçek dünyada mutlu veya mutsuz olması, sanki, gökyüzü cisimlerinin onlara etkisi ile ilgilidir. "Sema cisimlerinin varlık alemine etkisi" parçasında okuyoruz:

Yeddi ulduz baxar o beşhissine,

Gah şeker, gah zehər yedirer sene. (Marağalı,1970:54)

Sanatkar "Şarabın, bengin, sarhoşluğun kötülenmesi" ve "Mey içmenin kuralları" ndan söz ederken fikrin mecazi ifadesi için çok ilginç ve renkli kavramlardan, disiplin ve olaylardan sanatsal karşılaştırma nesnesi olarak yararlanır. Burada ruhiilahî kavramlardan tutmuş, doğal olaylar, sosyal süreçler ve sosyal sorunları öznün felsefi-bedii çözümünü buluyor.

Mey içib ağılını gel verme yele,

Özünü özgeye tapşırma bele.

Mey içsen gülzarın ocaqghanadır,

Beng çeksen bir üzün qebristanadır. (Marağalı,1970:78)

Görüldüğü gibi, sarhoşluk getiren herhangi bir nimetten dikkatli kullanmayı tavsiye bilen yazar aynı sözü, mey, kadeh, cam vb. mecazi anlamda irfan, bilgi, yaratana kavuşmak için cevher örneği alır ve bununla da yüksek şiirsel manzara tasviri yaratıyor.

"Kalbin huzuru, nefsin tutkusu" nda ise ünlü bir edebî kelamın sinonimini görüyoruz:

Gel halkı incitme qebiristana bak! (Marağalı,1970:132)

Dahi Nizamiden gelen nasihatçılık, fakire, emekçi kişiye bakım ve dikkat, bir deyişle hümanizm söz konusu eserde en farklı dil, ifade araçlarında kendisinin sanatsal somut buluyor, sonraları ise İ.Nesiminin yaratıcılığında bunlar şifre, kod, gizli dil gibi özel anlamlar alır.

Ortaçağ klasik poeziyamızın ilk örneklerinde gözlenen alegorik tarif ve yansıdığına araçları sonra oluşan edebî eserlerde kendisinin daha geniş şekilde devamını ve gelişimini bulmuştur. Öyle ki, bu eserlerde alegoriyanın artık tarz

sınırları genişliyor, çeşitli edebi türlerde sanatsal form ve tecessüm aracı, dil, ifade tarzı gibi şekillenir.

Bu makalede işte alegoriyanın bir mecaz, bedii tasvir aracı olarak rolünü açıklamak yönünü tuttuğumuz burada onun temsil janrındaki imkanları, epik eserlerde aldığı olağanüstü karakteri tahlile dahil edilmemiştir.

EDEBİYAT:

1. Azade Rüstemova. Celalaeddin Rumi.Bakı, 2005.175s.
2. Azerbaycan edebiyatı tarihi B.1960, I cild. 587s.
- 3.Azerbaycan klasik edebiyatı kütübhanası XIII-XVI esrler Azerbaycan şeiri. 20 cildde, III cild. Bakı, 1984.543 s.
- 4.Gazi Bürhanəddin. Divan. Bakı.1998. 655s.
5. Marağalı Evhedi. "Cami-Cem". Bakı.1970.248s.
- 6.G.Begdeli, Marağalı Evhedi. Bakı,1962. 101s.

MANEVİYAT VE HUKUKİ DEVLET

SPIRITUAL AND LEGAL STATE

ПРАВСТВЕННОСТЬ И ПРАВОВОЕ ГОСУДАРСТВО

Prof. Dr. Cengiz Feyruzoğlu MUSTAFAYEV*

Özet

Takdim olunan makalede böyle bir sonuca varmak mümkün ki maneviyatsızlık ortamında demokratik yasal devlet kuruculuğu imkânsızdır. Odur ki yasaların kabul edilmesi, insan hak ve özgürlüklerinin, yönetim paylaşımının Anayasa düzeyinde sağlanması henüz demokratik devletin kurulması demek değildir. Demokratik hukuki devlet kuruculuğu yüksek maneviyata sahip toplumlarda olabilir. Böylesine toplumun oluşturulmasıysa büyük bir oranla doğru yetiştirilmeye ve kaliteli eğitime bağlıdır.

Maneviyatsızlık toplum hayatına azar azar girdiğinden onun ortadan kaldırılması çok zordur. Bugünün tehlikeli geleneklerinden birisi de odur ki önceleri maneviyatsızlık olarak değerlendirilen bazı belirtiler normal bir durummuş gibi topluma yapay olarak sokuluyor. Bu süreç zamanında engellenmezse, bazı olumsuz gelenekler, gelecek kuşaklar tarafından “manevi norm” olarak algılanabilir. Normal toplumda manevi normların yapay propagandasından fazla hayatın tüm alanlarında gerçekleşmesine dikkat edilmelidir.

Anahtar Kelimeler: hukuki devlet kuruculuğu, çifte standartlar, cezasızlıklar, gerçek demokrasi, adil toplum

Abstract

Possible to reach such a conclusion that the article is presented that in such impersonality environment democratic legal state organization is impossible. He is the adoption of the law, human rights and freedom, yet provide the level of administrative division Constitution does not mean the establishment of a democratic state. In societies with democratic legal state organization can be higher

---

* Hukukçu-Araştırmacı-Yazar. Bakü/AZERBAYCAN

spirituality. The creation of such a society than the right to be grown in a large and depends on quality education.

Impersonality gradually entered the living of the community and it is very difficult to eliminate it. Today he is one of the traditions of dangerous maneviyat-sızlık previously considered to be some of the symptoms that cycling as a normal society are inserted artificially. This process is blocked, the time, some of the negative spiritual traditions for generations to come can be perceived as the norm. Normal society, spirituality realization of norms must be observed in all areas of being than an artificial propaganda.

Key Words: legal state organization, double standards, actual democracy, fair society

İnsanlığın gelişiminin şimdiki aşamasında yasal devlet kuruculuğu sorunu güncelliğini korumaktadır. Despot yönetim metotlarından başlamış bugüne kadar insanlar hep haksızlığa karşı değişik yöntemlerle mücadele yapmış ve adil toplum kurma arzusuyla yaşamışlar. Çoğu zaman devrimler eşliğinde görülen bu mücadele değişik dönemlerde toplumun yönetimli işinin hümanistleşmesini sağlayacak reformların gerçekleştirilmesini şartlandırmıştır. Dünya ülkelerinin tarihine göz attığımızda bunu net olarak görebiliriz. Adil toplumun kurulmasının ilk belirtileri kölelikten kurtulma, insanların sömürülmesine son verilmesi, devlet yönetiminde demokratik öğelerin dikkate alınması ve bu gibi özellikler olmuştur. Dünya evriminin şimdiki aşamasında en adil toplumun demokratik yasal devlet olduğu iddia edilmektedir. Birçok uzmanlar hesap ediyorlar ki dünyada demokratik yasal devletler vardır (örneğin, bazı Batı ülkeleri) ve bu modelin yaygınlaşması daha uygundur. Belirtilen geleneği dikkate alarak bazı gelişmekte olan ülkeler de bu yolla ilerlemekteler.

Değişik devletlerin gelişim tarihine dikkat ettikte görebiliyoruz ki adil toplumun kurulması konusunda değişik yaklaşımlar vardır. Örneğin, bazıları hesap ediyorlar ki adil toplum ideolojik temellere sahip olmalıdır (Çin, eski SSCB ve s.), diğerlerinin konularına göre, adil toplum dini değerler üzerinde kurulmalıdır (İran, Pakistan ve s.). Dikkat çeken diğer fikir de vardır – halkın iradesini temelinde şekillenen, yasaların yüceliğinin sağlanmasına garanti verecek iktidarı olan toplum. Fikrimizce sonuncu iki konunun ortakyaşarlılığının sağlanması temelinde şekillenen toplum daha çok beğenilir. Odur ki birçok ülkeler (o sıradan Azerbaycan Cumhuriyeti) demokratik, uygar, hukuki devlet kuruculuğu yolunu tercih etmişler. Bu yönü tercih etmiş devletlerin anayasalarında toplumun gelişmesinin önemli amacı olarak demokratik, hukuki devlet kuruculuğunu ilan edilmiştir. Fakat birçok ülkede sosyal yaşantının gerçeklerine dikkat edersek böylesine koşulların deklotativ özelliğe sahip olduğunu görürüz. Rüşvetin, yolsuzluğun kol gezdiği, insan haklarının çiğnendiği, cezasızlık sendromunun, birçok uluslararası ve bölgesel sorunlara çifte standartlar açısından yaklaşımın var olduğu toplumlarda demokrasiden, hukuki devletlerden söz etmek neyin habercisidir acaba? Fikrimizce bu ya

o toplumlarda sosyal bilincin yetersizliğinin, ya da maneviyatsızlıktan doğan, yönetilenlerin aldatılmasına yönelik kötü politikanın sonucudur.

Maneviyatsızlığın insanlık düzeyinde belirtilerinden birisi uluslararası veya bölgesel sorunların çözümünde çifte standartların varlığıdır (örneğin, enerji kaynaklarına sahip ülkelerde yapay demokratikleştirme politikası adı altında istikrarın bozulması ayrı ayrı güçlü devletler tarafından desteklenmesi). Son dönemlerde bazı Doğu ülkelerinde çıkan olaylar bunun net örneğidir. Ne kadar ki zenginler ve güçlüler dünyayı kendi çıkarlarına uymaya zorlamayı amaçlıyorlar, maneviyatı sağlam olan ve bu zeminde demokratik hukuki devlet kurmak isteyen halklar belirtilen tehlikeler dışı kalmayacaklar. Evet, zaten maneviyatsızlık yönetim devrimlerini, gayri-meşru yönetimlerin oluşmasını, yasadışı yollarla yönetime gelmiş veya devlet kurumlarına sokulmuş suçluların halkı aldatmalarını, soytarılığın, ayrımcılığın gelişmesini şartlandırır. Bu arada belirtmek gerekir ki yönetimin maneviyatsızlığı henüz toplumun maneviyatsızlığı anlamına gelmez. Fakat maneviyatsızlık yönetimin uzun bir süre varlığı manevi temellere ciddi bir darbe indirir. Bu halde kurtuluş yolu nedir? Zannımızca her bir insan haksızlığa karşı çıkmalı ve yasal yollarla her türlü haksızlığa karşı mücadele yapmalıdır. Tek kelimeyle maddi imkânlar elde etmekten ve koltuk için, kimse haksızlığa boyun eğmemelidir.

Maneviyatsızlığın çok tehlikeli belirtilerinden birisi de yüzyıllarca değişik toplumların hayatında derin kökler bırakmış cezasızlıklardır. Bugün birçok ülkelerde yolsuzluk, uyuşturuculuk, fuhuş ve onun sömürüsü gibi sosyal taşkınlıkların yaygınlaşarak gelişmesine rağmen, böylesine olgulara karşı mücadelenin gerekir düzeyde yapılmaması cezasızlık ortamının oluşmasını sağlamaktadır. Oysa bu, sosyal bilincin bozulmasını şartlandırmaktadır.

Onu da göz önünde bulundurmak gerekir ki bazı ülkelerde görülen olumsuz eğilimler yönetimin belirli yapıları tarafından desteklemektedir. Maneviyatın çökmesine neden olan – belirtilenlerin var olduğu toplumlarda demokratik yasal devleti anlatmak yalnız özürle bilincin ürünü olabilir.

Maneviyatsızlığın net örneklerinden birisi de gayri meşru kurulmuş yönetimlerde maneviyatsızlığı halkça bilinen insanların büyük yetki sahibi olmalarıdır. Böylesine insanlar yasadışı yollarla kaptıkları görevi korumak için ve görevleri sürecinde yaptıkları cinayetlerin saklamak için maneviyat dışı her türlü olumsuz eylemlerde bulunurlar. Yönetim ve insan olguları arasında ilişki kurarak E.Fromm belirtmiş ki insanlık için en büyük tehlike gaddar ve sadist insan değil, olağanüstü iktidara sahip olan inandır (1). Fakat fikrimizce, insanlık için en büyük tehlikelerden birisi maneviyatsız insanların büyük yetkiye sahip olmalarıdır. Bu fikrin ne kadar doğru olması Siseron'un bir zamanlar haklı olarak vardığı sonuçla da onaylanıyor: bir insanın ahlaksızlığıyla çökmüş devlet hemen mahvolur (2). O Roma'nın temelini atmış Romol'un iyi yönlerini özetlerken o sırdan belirtmiş ki Romul devletin uzun ömürlülüğünün iki büyük temelini de sağlama almıştır – din ve merhamet (3). Onun diğer bit fikrine göreyse, en büyük adaletsizlik (maneviyatsızlık – Ç.M.) adalete göre bedel almaktır (4).

Bugün maneviyatı sarsan olumsuz geleneklerden biri de hakkı konuşmayı, savunmayı istememektir. Şöyle ki toplumun değişik kesimlerinin temsilcileri arasında anket sorgusu yapılırken belli olmuştur ki bireysel olarak insanlar genelde hakkı tutarlar. Fakat insanlar belirli ihtiyaçlarının karşılanmasını veya belirli görevleri tutmak istedikte veya tuttuktta doğruları söylemekten, savunmaktan sakınırlar. Aynı anda belli oluyor ki böylesine insanlar arasında bilgili insanlar az değildir. Bu değerler sırasında gerçeklerin ne kadar önem taşıması da onlara bellidir. O da bellidir ki hak yanlısı olmayan insan özgür olmadığından toplum için faydalı olamaz. Onu da belirtelim ki bu konuda kutsal Kuran'da da emirler vardır. Örneğin, El Bakara suresi 42.ayet: "... Gerçekleri bildiğiniz halde saklamayınız"; Bunun dışında El Maide suresinin 119. ayeti: "Bu bir gündür ki gerçekçilere gerçekçilikleri fayda verir. Onlar için altından ırmaklar akan cennetler vardır, orada daim kalacaklar. Allah onlardan razıdır ve onlar da Allah'tan razılar. Bu büyük saadettir".

Değişik toplumlarda özgürlük anlayışına da yaklaşım değişiktir. Bazılarınca özgürlük mutlak anlamda özgürlük demektir. Oysa toplumun hayatında tüm ilişkilerin sınırları çizildiğinden özgürlük de belirli çerçeveye sahiptir. Bununla ilgili olarak Monsetquieu doğru olarak belirtmiş ki özgürlük yasaların izin verdiği huktur (5). Kısacası, bir insanın özgürlüğü diğerinin özgürlüğünü kısıtlamamalıdır. Bir tek böyle algılanan özgürlük maneviyatın önemli olgularından olabilir.

Maneviyatsızlığın diğer bir tehlikeli belirtisiyse bazı insanların nefislerine yenik düşmesidir. Günlük hayatımızda da hep bazı insanların ne pahasına olursa olsun, zenginleşmeye eğilimli olduğunu görüyoruz. Böylesine insanlar ticari amaçlarına ulaşmak için maneviyat kurallarına aldırmayarak her türlü yolsuzluk, adaletsizlik yaparlar (örneğin, vergi kaçakçılığı, çalışanlarıyla adaletsiz davranma, yasadışı işletmeler, tekelliğin yaygınlaşması ve s.). Tarihten de bellidir ki mal mülk peşinden koşma toplumda tartışmalar çıkaran kesimleşmeye neden olur. Endişeye neden konu şu ki bu süreç çoğu zaman yetki sahiplerince desteklenir. Yasadışı zenginleşmenin ve buna dayanarak fakirliğin artışı maneviyat için büyük bir tehlike oluşturmasına rağmen, bugüne kadar birçok ülkelerde (hatta bazı gelişmekte olan ülkelerde) vatandaşın gelir kaynakları hakkında bilgi vermesine ait yasa kabul edilmemiştir. Nitekim böyle bir yasa bir zamanlar Eski Atina'da varmış. Bunun dışında, maneviyatı sağlıklı olan toplum zenginleşmenin sınırlarını çizmeli ve fakirliğin kaldırılmasına çalışılmalıdır. Platon'a göre zenginlik lükse ve tembelliğe, fakirlikse aşağılığa ve cinayete neden olur (6). Bu fikri onaylan Aristo da belirtmiş ki fakirlik ayaklanmaların ve suçların kaynağıdır (7). Maneviyatın sarsması suç oranının gelişmesine önyak olur. Bu yüzden de Platon haklı olarak hesap etmiş ki yasamacı yasaları öylesine düzenlemeli ki suç işleyebilecek insanlar suç işlemekten sakınsınlar (8). Nefsi yenebilecek maneviyatın oluşması için Kuran'da tespit edilmiş bazı emirlerin dikkate alınması kaçınılmazdır. Örneğin El Bakara suresi 168. ayet: "Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden helal ve temiz olanlarını yiyiniz..."; 188. ayet: "aranızda birbirinizin mallarınızdan bir kısmını haksız yere yemek için, günah yoluyla (rüşvet gibi) hakemlere vermeyiniz! Zaten kendiniz doğruyu daha iyi biliyorsunuzdur"; 215.ayet "... Hem de sana soruyorlar ki neyi infak etsinler? De: Riba (faiz veren, tefeci) yiyen insanlar mezarlarından ancak şeytana dokunmuş

gibi kalkarlar. Bu ona göre ki onlar “Ticaret de riba gibidir” dediler. Oysa Allah ticareti helal, ribayısa haram buyurmuş”; Ali Ümran suresi 14. ayet: “... altın ve gümüşten toplanmış mallar, ... atlar, sığır ve ekin yerleri gibi insanın nefisten sevdiği şeyler insanlar için süsletilmiştir. Fakat bunlar dünya hayatı için değerlidir. Gidilecek en güzel yer Allah’ın yanındır”; Araf suresi 85. ayet: “... Tartını ve ölçüyü doğru tutun! Halkın malının eksiltmeyiniz...”; Enfal suresi 41. ayet: “... ganimet ettiğiniz (kazandığınız) her şeyin beşten biri Allah’a, Peygambere, yakınlarına, yetimlere, fakirlere ve yolda kalmışlara aittir... ”; Tövbe suresi 34. ve 35. ayetler: “Ey iman getirenler, Yahudi âlimlerinden, rahiplerinden çoğu halkın malını haksız yere benimseyerek yiyorlar ve onları Allah yolundan sakındırıyorlar. Gümüş altın biriktirip onu Allah yolunda harcamayanlaraysa acılı azabın haberini verir. O gün biriktirdikleri altın ve gümüş cehennem ateşinde kızdırılıp onunla alınları, yanları ve sırtları dağlanacaktır ve denilecek ki sizin kendiniz için biriktirdiklerinizdir. Şimdi kendi biriktirdiklerinizin azabını tadın” ve s.

Belirtilenlere dayanarak böyle bir sonuca varmak mümkün ki maneviyatsızlık ortamında demokratik yasal devlet kuruculuğu imkânsızdır. Odur ki yasaların kabul edilmesi, insan hak ve özgürlüklerinin, yönetim paylaşımının Anayasa düzeyinde sağlanması henüz demokratik devletin kurulması demek değildir. Demokratik hukuki devlet kuruculuğu yüksek maneviyata sahip toplumlarda olabilir. Böylesine toplumun oluşturulmasıysa büyük bir oranla doğru yetiştirilmeye ve kaliteli eğitime bağlıdır. Sırası gelmişken Platon’un bir fikrini de hatırlatmakta fayda var. O daha M.Ö. demiş: “O zamana kadar ki devletlerde filozoflar hükümdar olamayacaklar veya şimdiki hükümdarlar efendilikle ve temelli olarak filozofluk yapmayacaklar, devlet yönetimi felsefeyle birleşmeyecek... devletler belalardan kurtulamayacaklar” (9). Bunun dışında, o haklı olarak ideal devletin dört temel niyetliğini de belirtmiştir: metinlik, müdrüklik, idrak ve adillik (10). Bu niteliklere sahip devlet yalnız maneviyatı sağlıklı toplumların ürünü olabilir. Aynı zamanda Platon Hipokrat’ın sağlık hakkında teorisine dayanarak hesap etmiş ki sağlıklı başlangıç sağlık, hasta başlangıçsa hastalık yapar. Odur ki demokratik hukuk devletin kurulmasına ait idealar sağlıklı iç dünya ortamında oluştuğunda daha hızlı şekilde gerçekleşir. Biz maneviyatın şekillenmesine ve hukuki devletin kurulmasına belirtilen açıdan yaklaşmazsak, A.Shopenqauer’in kötümser fikrini paylaşmalıyız. O kötümser felsefi düşünce sahibi olarak hesap ediyordu ki bizim dünyamız mümkün dünyaların en kötüsüdür (11). İnsan hayatının amacının mutluluk olduğunu söyleyen Aristo’ysa biri iyimser olmaya sesliyor (12).

Maneviyatsızlık toplum hayatına azar azar girdiğinden onun ortadan kaldırılması çok zordur. Bugünün tehlikeli geleneklerinden birisi de odur ki önceleri maneviyatsızlık olarak değerlendirilen bazı belirtiler normal bir durummuş gibi topluma yapay olarak sokuluyor. Bu süreç zamanında engellenmezse, bazı olumsuz gelenekler gelecek kuşaklar tarafından manevi norma olarak algılanabilir. Normal toplumda maneviyat normlarının yapay propagandasından fazla hayatın tüm alanlarında gerçekleşmesine dikkat edilmelidir.

Belirtilenlere dayanarak böyle bir sonuca varılır ki maneviyatlı toplum denilince yalanı, nefsi, yolsuzluğu, rüşveti, ekonomik politikada tekelliği, uyuşturuculuğu, cinayeti, fuhşu, nüfusun büyük bir kısmının fakirleşmesine dayanan yasadışı zenginleşmeyi, gayri meşru yönetimi, ulusal ve uluslararası sorunlara karşı çifte standartları, insanlık ilkeleri çevresinde insanların birleşmesinin önlenmesine yönelik “parçala, yönelt” politikasını, kesimleşmeyi yalanlayan ve adaletin, insanlığın, yasaların hayatın tüm alanlarına oturmasını sağlayan toplum anlaşılır.

Demokratik yasal devlet denildikteyse yasaların yüceliğini, iktidar bölgesünü ve onların birbirine bağımlı olmamasını, yasaların çiğnenmesini, o sıradan suçun her yıl daha azalmasını, halkın refahının isteklere uygun olarak yükselmesini, devletin ve onun tüm enstitülerinin insana hizmet vermesini sağlayan devlet anlaşılır.

Fakat uluslararası terörizmin, silah ticaretinin yaygınlaşması, yapay olarak bölgesel çatışmalar çıkarmak, savaş ocaklarının alevlendirilmesi ve diğer bu gibi olumsuz belirtilerin ve süreçlerin çoğu zaman gelişmiş devletler tarafından desteklenmesi o devletlerde oranla gelişmiş hukuk ve devletçilik sistemlerinin olmasına rağmen, gerçek anlamda hukuki devletin varlığına ait fikirlere kuşku doğuruyor. Çünkü hukuki devlet anlayışı her türlü yasadışı çalışmaları ve kimsenin yasalardan daha yüksekte durmasını istisna yapar. Fakat bu bir sır değil ki uluslararası düzeyde veya milli devletler çerçevesinde çatışmalar çoğu zaman zaten güçlü devletlerin başkanlarının, büyük mali imkânlarla sahip kurumların desteğiyle özel yetkili hizmet birimlerince çıkar. Burada amaç o devletlerin doğal servetlerini ele geçirmek, onların kalkınmasını engellemekle gelecekteki patensel rakiplerine dönüşmelerini önlemiş olmaktır. Buysa uluslararası yasaları çiğnemek yanında hem de maneviyatsızlık örneklerinden birisidir. Demek ki o devletlerde insanların hak ve özgürlükleri oranla daha iyi korunsa bile, hukuk sistemini etkileyen ve ondan üste duran kuvvenin varlığı bu ülkelerde demokratik hukuki devletin olması fikrini istisna yapar. Örneğin, eğer işgale uğrayan ülke (Azerbaycan Cumhuriyeti), saldırgan ülke (Ermenistan) ile aynı zamanda Avrupa Birliğine kabul edilirse ve buna gelişmiş ülkeler karşı çıkmıyorsa, hangi maneviyat söz konusu olabilir. Dağlık Karabağ sorununun çözülmemesi, gelişmiş ülkeler tarafından bazı Doğu ülkelerinde savaş ocaklarının oluşturulması, işgalin yapılması gibi olaylar da uluslararası ilişkilerde maneviyatsızlığın varlığının göstergesidir. Tüm bunların doğrultusunda böyle bir soru ortaya çıkıyor doğal olarak. Eğer o devletlerde hukuki devlet gelenekleri varsa, neden bu devletlerin politik ve ekonomik sosyetesinin ve özel yetkili birimler belirtilen yöndeki olumsuz çalışmaları engellenmiyor?

Fikrimizce bir tek o devletlerde değil, çoğu dünya ülkelerinde hukuki düzen genelde orta ve alt kesim için öngörülmuş. Bilindiği gibi insanlığın gelişim tarihinin tüm evrelerinde politik ve ekonomik iktidar kendi çıkarlarını korumak için hukuki düzeni etkileyebilmişler. Böylesine bir durum söz konusuysa dünyada demokratik hukuki devlet var mı? Hesap ediyoruz ki dünyanın hiçbir yerinde demokratik hukuk devleti yoktur. Aynı zamanda hukuk düzeni gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin olmasını onaylıyoruz. Gerçek demokrasiye yalnız yüksek maneviyata dayalı hukuki devletin var olduğu yerde olabilir.

KAYNAKLAR

1. Фромм Э. Душа человека. М. 1992. s.19.
2. Цицерон. Диалоги. М.1966. s.45.
3. Adı geçen eser. s.41.
4. Adı geçen eser. s.104.
5. Монтескье Ш. Дух законов. Санкт – Петербург, 1839. часть 1. s.268.
6. Платон. Государство, законы, политик. М.1998 . s. 171.
7. Аристотель. Сочинения в 4-х томах, М.1983. s.416 – 417.
8. Чубинский М.П. Очерки уголовной политики. М. 2010. s.87.
9. Платон. Государство, закон , политик. М. 1998. s.227.
10. Adı geçen eser, s.181 – 182.
11. А.Шопенгауэр. Избранные произведения. М. 1992. s.8.
12. Великие мыслители запада. 1998. s.49 – 58.

**ADNAN SAYGUN'UN KEMAN VE PİYANO
SÜİTİNDE TÜRK HALK MÜZİĞİ**

**TURKISH FOLKLORIC MUSIC IN ADNAN SAYGUN'S VIOLIN
AND PIANO SUITES**

**ТУРЕЦКАЯ НАРОДНАЯ МУЗЫКА В СЮИТЕ ДЛЯ СКРИПКИ И
ПИАНИНО АДНАНА САЙГУНА**

Samir GÜLAHMEDOV*

Özet

Samir Gülahmedov tarafından sunulan “Adnan Saygun’un Keman ve Piyano süitinde Türk Halk Müziği” isimli makalede bestecinin enstrümental müzik yaratıcılığında önemli yer alan silsilevi eser analizi edilmiştir. Makalede Halk müziği makamları ön plana çıkarılarak onların teorik analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adnan Saygun, Keman ve Piyano Süiti, enstrümental müzik, Türk halk müziği, teorik analiz

Summary

Samir Gulahmedov submitted by the Turkish folk music Adnan Saygun "Suite for Violin and Piano" "In the article composer's major instrumental in the creation of permanent work which is analyzed. Convex face of the article submitted to the Turkish folk music from the theoretical analysis in terms of intonation investigated

Key Words: Adnan Saygun, Suite for Violin and Piano, instrumental music, Turkish folk music, theoretical analysis

Türk müziği tarihinin ünlü bestecisi olan Adnan Saygun’un sanatında enstrümental müzik önemli yere sahiptir. Bestecinin keman ve piyano için yazdığı süit de bu örneklerin arasında yer almaktadır. Süit 1955 yılında yazılan 4 bölümlü

---

* Ü. Hacıbeyov adına Bakü Müzik Akademisi Doktora öğrencisi/AZERBAIJAN

bu hareketli eser Türk Halk Danslarının çeşitli ezgilerini içermektedir. Aksak tartılar üzerine prelüdlere olan bu büyük sanatçımız 12 aksak tartılı prelüd yazmış bunun yanında Türk halk müziğinin kırık havalarını yani behirli dediğimiz havalar, ritimli havalar, aksak tartımlı prelüdlere meşhurdur.

Süit'in birinci bölümü-"Prelüd", ikinci bölümü-"Horon", üçüncü bölümü-"Ağır Zeybek" ve dördüncü bölüm-"Sepetçiöğlü" diye isimlendirilmiştir. Dikkati çeken hususlardan biride-eserin "Dostlarım Henri ve Henriyeta Guilloux'ya" ithaf edilmesidir.

Eserin birinci bölümü büyük olmayan Prelüd'le başlar. Söz konusu bu Prelüd'te eserin karakteri ve müzik yönü ortaya çıkar. Prelüd 4/4 ve Lento temposunda başlar. Bölüm içerisinde 4/4 ve 3/4 ritimlerin yer değişmesi dikkat çekmektedir.

Bu bölüm iki kısımdan oluşuyor. Birinci kısım kemana, ikinci kısım ise piyanoya aittir.

Keman partisinde sekizli ve onaltılık notalar şeklinde gelişerek devam eder. Beşli aralıklar kullanarak sekileme şeklindeki ezgi, tize ve pes seslere doğru hareket eder.

Örnek 1

Üçlemeler üzerine kurulu piyano partisine Prelüd'ün ikinci bölümünde taşıyıcı rol oynar. Yani ezginin gelişimi piyano partisinde ağırlık kazanır. Bu parti arpejler üzerine kurularak kendini gösterir. Ayrıca bu kısımda geniş ses sıçramaları önemli bir yere sahiptir.

Örnek 2

The musical score for Örnek 2 is written for piano. It consists of four staves. The top staff is the right-hand melody, starting with a half note G4, followed by a quarter note A4, and then a half note B4. The second staff is the left-hand accompaniment, featuring a steady eighth-note pattern in the bass and a more complex rhythmic pattern in the treble. The third staff continues the melody with a half note C5, followed by a quarter note D5, and then a half note E5. The fourth staff continues the accompaniment. The score includes dynamic markings such as *pp* and *es. pr.*, and a tempo marking of 10. There are also some performance instructions like *2* and *10*.

Piyano partisi sekilemeli şekilde tize doğru hareket ederek bir ölçülük akorla son bulur.

Prelütun dikkat çeken başka bir noktası da sonda görünen ritm değişikliğidir. Son 5 ölçüde 2/4, 4/4, 3/4, 4/4 ritimler birbirini izlemektedirler.

Örnek 3

The musical score for Örnek 3 is written for piano. It consists of two staves. The top staff is the right-hand melody, starting with a half note G4, followed by a quarter note A4, and then a half note B4. The second staff is the left-hand accompaniment, featuring a steady eighth-note pattern in the bass and a more complex rhythmic pattern in the treble. The score includes dynamic markings such as *pp dolce* and *pp*, and a tempo marking of 8. There are also some performance instructions like *3* and *8*.

Kemanda ana ezgi ve piyanoda ise ezgi bir oktav peste seslendirilerek karar sesde son bulmaları ile birinci bölüm tamamlanır.

Sütün birinci bölümünde Hicaz makamı üzerinde her ne kadar gezmeler aks ettirmeler varsa da ritm itibarı ile değişiklik arz ederek Hüseyini makamını hatırlatmaktadır. Bu hal Türk halk musikisi sisteminde aksak usul diyebileceğimiz değişken ritm anlayışında aksak ritimlere en güzel örneklerdendir.

İkinci bölümü besteci 'Horon' adlandırmıştır. Üç kısımlı bu bölüm keskin, hareketli ve neşeli bir karakter taşımaktadır. Türk müziğinin 7/8lik ölçü kalıbının zenginliği ikinci bölümde dikkat çekmektedir. Sütün ikinci hisesinde Anadolu Türk halk müziği içerisinde ayrı bir yeri, ifa özelliği, ölçü zenginliği ile melodik ritmik renkliliğin yanında oynak karakter taşıyan tez tempolu oyun havalarını ihtiva eden Karadeniz bölgesi türküleri ve oyunlarında olan horon halk dansları

merak doğuran ve zevkle dinlenen bir türdür. Usül olarak gerek türkülerinde gerekse horonlarda 7/8, 7/16, 5/8- lik usuller kullanılır.

Birinci kısımda 8'li notalardan oluşan 4 ölçü piyano partisinin başlamasıyla, onu keman izler. Keman partisi ise başlangıçta küçük aralıklarla gelişerek alt seslere doğru devam eder.

Örnek 4

Vivo (♩ = 69)

Tema gam şeklinde gelişerek bir oktav tize çıkar. Keman partisi yerini piyanoya bırakır. Bu ana ezginin eşliği arpejler üzerine kuruludur. Yani ana tema geniş bir ses alanı içermektedir.

Bu bölümün dikkat çeken noktalarından biri de temanın başka sesler üzerinde tekrarıdır. Aynı zamanda çağdaş müziğe özgü olan disonans sesler burada önemli rol oynamaktadır.

İkinci kısımda müzik, piyanoda sakin bir ifade ile devam eder. Daha sonra keman katılımıyla müzik canlılık kazanıyor. Keman partisi kromatik sekizli ve onaltılık notalarla hareket eder.

Örnek 5

Bu kısımda ikili aralıklı çift sesler kullanılmış ve burada keman ve piyano partileri sanki soru-cevap şeklinde yazılmıştır.

Örnek 6

Çift seslerin gittikçe kapsadığı geniş aralıklarda yedili, altılılar birbirilerini izler. Bunun sonrasında 3. kısım başlar. Bu kısımda 1.kısımdan ana tema alınarak, bir oktav tizden seslendirilir.

Örnek 7

Süitin ikinci bölümü keskin ve hızlı tempolu ezgiyle son bulur.

Adnan Saygun Keman ve Piano için yazdığı süitin üçüncü bölümünü "Ağır Zeybek" diye isimlendirir. 3/4 lük ritimde yazılan bu bölümde Halk Müziğindeki Zeybeklere özgü geniş ses sıçramaları, piyano ve keman partilerinde önemli rol oynarlar. Süitin üçüncü bölümünü oluşturan "Ağır Zeybek" meşhur halk oyunu niteliğinde öz yerini sabitleştirmiştir. Zeybek kelimesinin kökeni "Saybek" tir. Anlamıda güçlü koruyucu demektir. Bu halk oyununun en önemli özelliği halk müziğindeki tavır ve oyun eşlikli olmasıdır. Dokuz zamanlı usuller ve değişik mertebeleri kullanılır. Daha da dakik desek ölçülerin başta veya sonda olması gerekmektedir. Zeybeklerin dört zamanlı olanları ege bölgesinin tavrı ile çalınır oynanabilen parçaları ise Zeybek çeşnisi olarak kabul edilir. "Zeybekler hız. Tempo olarak çok ağır. Ağır ve kıvrak olmak üzere çeşitli şekillerde yani adagio, andante yada moderato , allegretto olabilirler". Bu ağır zeybeklere örnek vermek gerekirse Kocaarap, Harmandalı, Kerimoğlu nu, kıvrak zeybeklere ise Serenler, Damardı, Cemilem v.s Bu süitin üçüncü bölümünü ahate eden Zeybeklerin makamsal karşılığı olarak Hüseyini, Karcigar, Nikriz, Hicaz ve Eviç en çok kullanılanlardır.

Örnek 8

Altı ölçülük ana temanın tekrarıdan sonra ezgi sekilemeli bir şekilde tize doğru hareket eder. Karmaşık karaktere sahip keman partisinde akor sistemi kullanılmıştır. Süitin bu bölümü üçleme onaltılık notalarla seslendirilerek gitgide *PP* nüansında son bulur.

Süitin dördüncü bölümünü besteci “Sepetçioğlu” adını vermiştir. Çok ilginç bir form yapısına sahip bu bölümde, “a piacere” (sevinç) ve “a battuta Comodo” (sakin ölçü vurmak) başlıkları sanki eserin yapısını desteklemektedir. Bölümün ritmik yapısı da dikkat çekmektedir. 4/4,2/4,7/8,2/4,5/4,9/8 lik ölçüler birbirini izlemektedirler. Yine Aksak ritmin örneklerine has yapısı ile dikkati çekmektedir. Anadolu halk müziğinin Hüseyini makamını andırmaktadır.

Örnek 9

Giriş karakterindeki ezgiden sonra “a battuta” ile esas bölüm başlıyor. Kemanın oynak partisine piyano cevap veriyor. Piyanonun eşliği oktavlarla 3/4 ve 2/4 ölçülerle ritmik değişimler şeklinde hareket eder. Sonrasında “a piacere” ile yeni tema başlar.

Örnek 10

The image shows a musical score for 'A piacere' by Adnan Saygun. It consists of two systems of music. The first system features a piano part in the lower register and a violin part in the upper register. The piano part starts with a 3/4 time signature, followed by a 2/4 time signature, and then a 3/4 time signature. The violin part starts with a 3/4 time signature, followed by a 2/4 time signature, and then a 3/4 time signature. The second system features a piano part in the lower register and a violin part in the upper register. The piano part starts with a 3/4 time signature, followed by a 2/4 time signature, and then a 3/4 time signature. The violin part starts with a 3/4 time signature, followed by a 2/4 time signature, and then a 3/4 time signature. The score includes various dynamics such as *f*, *ff*, and *ffpp*, and includes the instruction *colla parte*. The score also includes a box with the number '2' and a box with the number '5'.

Bu gam karakterli tema, üçleme figürler üzerine kurulmuştur. Ardından seslendirilen “a butta”da aynı ezgi tekrar olunur. “A piacere”de ise gelişme böjümünün teması değişige uğramış eşliklerle tekrarlanır.

Dördüncü bölümün sonu ritim değişkenliği yönünden ilginçtir. Burada besteci hemen hemen her ölçüde değişik ritimler kullanmıştır. 7/8,4/4,5/4,4/4 lük ritimler birbirilerini tarkip ederek eseri sonlandırır.

Görüldüğü gibi, Adnan Saygun’un Keman ve Piyano süiti, virtüöz derecesinde icra gerektiren bir eser örneğidir. Bu süit bestecinin en parlak eserleri arasındadır. Süitin analizinden görüldüğü gibi, Türk Halk Müziği makamları, yoğun bir şekilde kendini göstererek, geleneksel müziğe has olan çizgileri ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR:

1. Ahmet Say. Müzik Tarihi. Müzik Ansiklopedisi Yayınları. Ankara, 1998
2. Adnan Saygun “Keman ve Piyano Süiti”. Partitür. 1955
3. Yılmaz Aydın. Türkiye’nin Avrupa ile Müzik İlişkileri Işığında Türk Beşleri. Müzik Ansiklopedisi Yayınları. Ankara, 2003.

**EVOLUTION AND DEVELOPMENT OF INFORMATION
AND COMMUNICATION TECHNOLOGY AND ITS ROLE IN
LEARNING PROCESS**

**BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN GELİŞME VE
KALKINMASI VE ONLARIN ÖĞRENME SÜRECİNDE ROLÜ**

**ЭВОЛЮЦИЯ И РАЗВИТИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИНФОРМАЦИИ И
КОММУНИКАЦИИ И ЕЕ РОЛИ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ**

Hamzehbeigi Kohnehshahri Taiebeh REZA*

Abstract

This essay will briefly review the Technology and afterwards, will discuss the Information and Communication Technology (ICT) as one of the effective technologies on the process of learning. Proceeding with studying the evolution and development of ICT, it will be examined in two different categories according to role of technology in learning; 1) Technologies used in societies before development of the Information Society and 2) Technologies used in the Information Society.

Key Words: Technology, Information and Communication Technology (ICT), Learning, Internet, Multimedia

Özet

Makalede; kısaca öğrenme süreci için en etkili teknolojilerden biri olarak bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) görüşmek üzere Teknoloji gözden geçirilmektedir. Bu çalışmada BİT, teknolojinin devamlı olarak gelişme ve kalkınması rolüne göre iki farklı kategoride ele alınmaktadır: 1) Bilgi Toplumunun gelişiminden önce toplumlarda kullanılan Teknoloji ve 2) Teknolojileri, Bilgi Toplumunda kullanılan teknolojiler.

---

* Ministry of Education Organization For Educational Research And Planning/IRAN

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, Bilgi ve İletişim teknolojileri (BİT), araştırma, İnternet, multimediyaya

Introduction:

The word “Technology” was invented in 17th century of two words: “Techno” means codes and skills of craftsmanship, and “Logy” means systematic knowledge. Generally, technology means benefiting knowledge and employing handmade products by humankind in order to achieve goals and purposes. Although, Technology in specifically means using scientific data in practice. In other words, it means employing knowledge in various practical ways.¹

The term Technology is used to describe the findings which help us in recording, processing, recovering, transferring and receiving data. This term includes transferring through fax, distant communication, telephone, calculators, publication and carving (Behan and Holmes, 1998).

The term Information Technology (IT) was invented in 1980s according to three domains: Technology, Information and Communication and ICT, which enables users to gather, process and sending information to others¹. In fact, the term ICT can be referred to all types of technology that are employed in gathering, processing, transferring and saving data electronically. This definition of ICT includes technologies such as Radio, Television, Video, DVD, Mobile phones, Fax, Satellites, Computers and other related technologies, namely Videoconferences, Emails and weblogs (Page. 175).

Iran’s Secretariat of the High Council of Informatics defines IT as such: “IT is a set of methods, hardware and software, and communication equipments that gather, save, load, transfer or present data in various forms” (1, Salehi, 1999).

In this inclusive definition, usages of IT are listed as gathering, save and load, process and transferring data, using different methods and equipments. Yet ICT is not something new.¹ Mankind was always benefiting devices of communication in order to deliver his message to other individuals. In ages past, communication was face to face and drums and smoke were devices. By invention of oral language, communication improved and therefore, we see that communication has a history simultaneous to human being. The reason that caused us pay more attention to the concept of communication is manifestation of computers and communication systems such as: Radio, Telephone, Satellite and Internet that caused the forever lasting modification of humankind who always needs more developed equipments for communication (Pages. 180,181).

Communication Media in Societies prior to Information Society

Cave drawings, tablets made of stone, wood and clay, and paintings on animals' skin and bones are considered as the primitive communication media. Although images are more clear than words and oral descriptions, but they are less useful in expressing ideas or showing the abstracts. Need for more communication, made a system of letters and images called Hieroglyph. Yet it was not the proper answer. So alphabet were created as an unlimited and flexible device for expression and presentation of language, as well as for record and transfer of messages; a role that is certainly undeniable. In fact, alphabet facilitated representation of language and concepts within. Alphabet minimized the barriers of understanding, while it was easy to learn and easy to use.

Until 1889, written documents were kept as scrolls made of papyrus or sheets made of skin and after that, smaller sized sheets made of leather were used. It was easier to produce, it had more durability and common people were able to use it. At the beginning of 5th century paper was invented in China and took place of skin and leather sheets. With invention of publication industry, books were distributed among people. A book can include texts, images, drawings, charts, maps and pictures (Page. 211) ² and it has advantages such as: portability, easy to keep and read, inexpensiveness, and ability to mention sources of information in it (Mahdavi, 2000) ³, and its disadvantage is that a book cannot be changed.

Audio cassette is another form of media with characteristics namely: low price, easy to produce and use, re-recordable, and portable. (Page. 66)

Radio can be employed to communicate with an individual or a group of people. As a mass media², Radio has lots of advantages. Many people have access to it, it's rather cheap and exists in most of houses, it is easy to use and producing a radio program is less expensive than TV program or computer software. Although radio doesn't have visual impact of TV, but programs of radio are very engaging and can be used for educational or informative purposes or as entertainment. Employing a radio in a class, students are able to listen to a native talking instead of their teacher.

Along the growth of technology, analog radio changed into digital radio², and provided radio stations with international audience, which caused a great improvement in quality of programs. Today, digital audio enables sending texts or graphic information which will be shown on small monitor of radio. This changes the radio into an educational tool, especially in courses of study such as: Foreign Languages, mathematics or biology which crave for visualization. Using this kind of radio changed it into an effective tool for learning and improving the quality of access to learning (2, Page. 227). Other advantages of audio media can be counted as: facilitating reminding and memorizing, ease of use, being more attractive than

published content⁴, and of its disadvantages we can point that radio is not interactive⁴ and it is like a one-way road (Page. 102).

Electrical telegraph was invented in early 19th century which was the instant distanced connection system. After that, telephone was created which played a lethal role in development of media and recording audio.

Then it was cinema. Motion pictures were created in 1890s for the first time. Adding audio to silent movies in 1927 caused the evolution of this newborn, yet powerful media. Cinema is undoubtedly a tool for education which can improve the process of learning.

Television was the biggest media of 20th century and for over 30 years it was the most powerful media. The cost of producing TV program² is 10 times more than radio program and of course TV has its unique visual impact. TV² was used for educational purposes for years all over the world. The oldest and the most popular type of TV programs are the free programs for a special group of audience, which attempts to teach them new skills (Page. 301).

Using TV for direct learning in elementary school, middle school and high school in 1970s was supposed to be useful. It was considered that by using TV as a learning tool in developing countries, problems of low quality education can be solved.²

Cho and Skram believe that the major problem of TV is that this tool is totally one-way, it is not able to create conversations in class, and it cannot answer the questions of students. The other problem is that there are difficulties in combining it with routine activities of a class. (Page. 13)

If students cannot ask questions or participate in a dialogue, efficiency of TV as a learning tool will not be certain (⁵, Page. 46).

Relation of learning through TV with other learning components should be clarified. For example, what is the share of TV in learning process? How other media will be employed in class? Under what circumstances a TV will be used in classroom? (5, Page. 50)

Videocassettes are used for watching recorder programs and it can be a formal or informal learning tool.⁵ Video images⁶ can show opportunities of real life, better than description of teacher or books. So it will catch the attention of students. When a topic is presented in the classroom, teacher is able to use video images in order to complete the points, or illustrate the relation of other subjects to the topic. Low cost of Audio-Visual equipments makes these devices popular and common. For instance, educational messages or learning information can be presented this way.

Technologies employed in Information Society

Producing and using electronic media has reached to its peak in information society. Communication devices that benefit from electronic systems are called electronic media and some of them are listed below:

Computer: The Second Revolution of communication

In 1800 Charles Babbage designed a machine called “Digital Machine” including lots of modern computer components such as: Input, Output, Storage Unit and controllers. Therefore, he was named “Father of the Computer” (Page. 22).

Another pioneer in computer industry is Philip Don Estridge, best known as initiator of IBM personal computers. J. Presper Eckert is among other pioneers who had an undeniable role on development of computers in 20th century (2,Gates, 1997).

Computers have advantages and disadvantages in learning process that can be listed as below: Computers are multilevel; it means students with different learning capacities can use computer accordingly.⁷ Computers can simulate examinations and evaluations for students in calm environment with no stress or worries (7,Page. 37). Computers⁷ don't get tired like teachers and using them will increase self-confidence of students in practices and expensive simulations such as flight, mine explosion, building plan, repairing home appliances, etc. Learning with computers will create a dynamic academic environment that encourages students to research. Simultaneous usage of audio, text, images, animations and internet will provide students with vast pieces of information. Studies have shown that learning practical skills with computer will increase durability of learning by 30% (Jariani, 2002) (7,Page. 38).

Exchanging information with others is possible through computers and this causes increase of general knowledge of students. This is ideal when students use interactive technologies such as videoconference, so they do not get out of their classroom while communicating with other people of earth (7,Page 28). DVDs, Computer softwares and Internet can bring all sort of information from all corners of earth to the classroom (2,Page 47).

Students are usually eager to find the answers and the ease of access of these technologies will satisfy students' curiosity through using computers.²

Using computers according to their high cost of equipments is a limitation that is not easy to overcome and most schools will face financial problems in this case. Of other limitations is the need for experts in schools to employ computers properly. In fact, other than hardware and software, expert personnel are needed to use this technology in schools. Lack of domestic software with high standards and decreasing the reaction between student and teacher are other disadvantages.⁷

Computer Networks

Network began in 1960s and its basis is sending digital signal from one computer to another. Computer network includes a connection between two or more computers that are able to exchange information.⁷

Network is designed to gather people with various opinions and share their opinions together. The widest network is Internet which is known as the biggest communication media (Lewdon and Lidon, 2001).⁷

Satellites

Among the most important communication tools are satellites which are growing day by day. Satellites have more advantages than other traditional communication tools, namely: Extent of coverage, reflexivity, and high capacity of message mounting (Mowlana, 1992). Satellites are able to transmit a lot of signals and messages to all over world, needless of cable or wires. Using educational programs transmitted by satellites has quite a history in countries such as India and China and universities in West Indians and South Pacific. They used satellites to transmit messages containing audio and visual speeches all over the regions. Satellites are proper tools for educational purposes.⁷

Multimedia

Late 1980s and early 1990s was the time that multimedia stepped into existence, including visual, audio and published contents². Multimedia is an interactive media, i.e. its audience are active and can answerback a message. Components of multimedia are videos, animations, graphics, text and audio (Saeidi, 2004).

Educational trend in employing multimedia is to improve students according to each individual's talent and skill through watching movies, animations, listening to audio and reading texts. Using multimedia causes better presentation of learning concepts, more deeply and more complete. Benefitting texts, audio, graphics, animations and video, multimedia is much more attractive among students than other forms of learning. Multimedia provides students with opportunities to research and use what they have learned for real problems in life (Page. 209).⁴ Multimedia also helps students to understand the concepts which are hard to follow (Page 41). Moreover, multimedia makes expensive, time consuming or dangerous experiences possible in virtual environment and will extend the boundaries of school.⁴

Multimedia is the right device to show how a phenomenon works, For example: we can use multimedia to show how supply and demand affects each other, or how information flows in a digital device (2, Page. 280).

Also, multimedia is the suitable tool to teach abstract concepts. Because complicated concepts are simplified through illustrations, movies and etc. and while teachers attempt to employ multimedia, everything seems easy.¹

Internet

Or so called International Net, is the widest network, which stated to work with initiation of Arpanet in 1969 as the origin of Internet (Slevine, 2001). Internet is a network including set of computer networks that are connected through cables, optical fibers, and satellite. Internet is a network which connects all people on the planet (Condatt, 1994)

Positive features of this technology in educational purposes are:

- Ease of access to information and updating
- Plenty of resources
- Ease of contact and online negotiations
- Activity of students and interaction between them and experts in exchange of information
- Increase of students' role in process of learning, Increase of flexibility, independence and courage to learn
- Overcoming the limitations of classroom and increasing equipments of E-learning⁸

But, for using the internet other than sufficient equipments, you have to enlighten students of proper way of using the internet and teach them adequate skills.⁸

Email

Or electronic mail first was used in 1965 in Massachusetts institution by researcher of technology and they sent a message through network (8,Page. 22).

Email is an important supplementary part for the classroom education. Homework, papers and data are transferred, classroom education will be improved and home education will be more private and more interactive (4, Page. 149).

Videoconference

Videoconference is a real-time face to face communication, using cameras, microphones, and internet connection.⁷ It can be considered that development and improvement of learning by means of videoconference, ease of learning through E-learning, electronic sessions, accessing plenty of resources and documents, facilitation of group activities with no concerns for geographical regions and physical distances of members, accessing whole lot of information and having chances for extending the learning are advantages of internet. (Sarrafizadeh, 2004)⁹

Social Networks

Social network is a term, dedicated to a website that provides the chance for its members to communicate and share⁹ their ideas about life with their friends. In fact, social networks are media for social interaction which use techniques of

---

accessible and extendable contacts.

Social networks are a kind of mass media that a message can be sent to a lot of people. Among popular social networks are Twitter, Facebook and MySpace which are combinations of different communication tools such as: email, instant messages, video chat, banners and etc. and texts, pictures or movies can be shared.⁷

Creating a social network should be in accordance with needs of students and teachers and will enable the education system to:

- Ease of access to teachers
- Connecting students and teachers in order of removing distance factor
- Effective exchange of knowledge
- Understanding the needs of students
- Developing creativity
- A place for brainstorming that provides ideas and information
- Improving the level of Intellectuality

Conclusion:

It is obvious that in passage of time, ICT has been used in education. Because studies have shown that using modern technologies will improve the efficiency of learning.¹⁰ Moreover, experts of employing educational technology emphasize on using new educational media in systematic process of learning, because learning is not an accidental event, but it is the direct result of experiences and opportunities of education. So, using ICT in education system has been always important, yet radio was common in a time and in another computers are. The point is that with manifestation of new technology, the older one does not diminish. The new one will complete the old one, but it will not replace it.

REFERENCES

- 1- Seid Abbas Razavi ,2007 , New subjects on Educational Technology, Pub. Ahvaz Shahid Chamran University.
- 2- Draxler Alexandra, Wadi D. Hadad , 2005,Technologies for Education, Potentials, Parameters and Prospects, , Pub. Ney
- 3- Rastegarpour Hasan, Abdolahi Nieda , 2005,ICT Development Strategies, page 180
- 4- Zoophan, Shahnaz, 2004, The Application of new Technologies on Education, page 295
- 5- Armzi Jaims V., S.D. Norman ,1974, An Inquiry In To The Uses Of Instructional, , Pub. Franklin
- 6- Jarice Hanson, Uma Narula, 1990, New Communication Technologies In Developing Countries, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Pages 73-74,255
- 7- Rastegarpour Hasan, Abdolahi Nieda, 2005,ICT Development Strategies , Pub. Danesh Mardom
- 8- Online material retrieved from <http://e-coms.blogfa.com/page/jozve1>

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

9- Online material retrieved from http://www.ehow.com/info_8075542_list-communication-tools.html

10 - Online material retrieved from http://www.ehow.com/info_8157562_types-ict-communication.html

11- Online material retrieved from <http://communicationage.blogfa.com/post-28.aspx>

12- Online material retrieved from <http://www.vblite.org/types-of-information-technology.html>

KÜLTÜRÜMÜZDE DESTANCILIK GELENEĞİ VE FEHMİ GÜR'ÜN DESTANCILIĞI

TRADITION OF EPIC CREATION IN OUR CULTURE AND FEHMİ GÜR'S EPIC CREATION ACTIVITIES

ИСКУССТВО ДЕСТАНА В ТУРЕЦКОЙ КУЛЬТУРЕ И ДЕСТАНЫ ФЕХМИ ГЮРА

Dr. Doğan KAYA*

Özet

Halkın; düşünce, durum, kanaat ve inancının ele alındığı, en az 3 dörtlük en fazla 150-160 Dörtlük kadar olan “aşık halk destanları” yazıda konu edinmektedir. Bu destanlar, genellikle

11 heceli ve koşma türünde, kâfiyeleniş özelliği bulunan ve aşıklar tarafından söylenen şiirlerdir. XIX. yüzyılların ortalarından itibaren çeşitli ebattaki kağıtlara baskı yapılarak,

Genellikle A4 kağıtlara aktarılarak, tek sayfasına ya da kağıdın iki yüzüne yazılarak âşık tarafından satılan destanlardır.

Aşıklar bu destanları özel ve yanık bir ezgiyle okurlar, pazarlarda, mahalle aralarında ve kalabalık yerlerde satarlardı.

Yazı; bu destancılık geleneği ile Malatyalı Aşık Fehmi Gür'ün (1914-1982) destan geleneği içinde ürettiği destanlardan söz etmektedir. Fehmi Gür, 70 konuda 240 destan yazarak pazarlamıştır. Yazıda bu destanların listesi de yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Destan geleneği, destan okuma, destan satma, Âşık Fehmi Gür

---

* C. Ü. Ed. Fak. Türk Halkbilimi Böl. Öğr. Üyesi. www.dogankaya.com, drdogankaya@gmail.com. Sivas/TÜRKİYE

Abstract

In this work, “folkloric epics of poet-singers” are dwelt upon, which are minimum 3 stanzas and maximum 150-160 in connection with thoughts, conditions, convictions and beliefs of people. These epics are poems read and/or sung by poet-singers and have, in general, 11 syllables rhymed as ballads. These epics have started to be sold by poet-singers as of mid-XIX. Century. They are written on one or two sides of the page and mostly printed on A4 sheets of paper and sometimes on larger sheets.

Poet-singers used to sing these epics with a special and touching chord, and sell them in market places, side streets and crowds.

The work also presents information on the tradition of epic creation activities as well as it deals on epics created by Poet-Singer Fehmi Gür from Malatya (1914-1982) benefiting from the epic tradition. Fehmi Gür wrote 240 epics on 70 themes and marketed them. A list of these epics is also given in this work.

Key Words: Epic tradition, epic reading, epic sale, Poet-Singer Fehmi Gür

Edebiyatımızda destan denilince iki kavram akla gelmektedir. Birincisi milletin bütün fertlerini ilgilendiren macera, kahramanlık ve olayları konu edinen *millî destanlar*; ikincisi de düşünce, durum, kanaat ve inancın ele alındığı ve âşıklar tarafından manzumeleştirilmiş şiir şekli olan *halk destanları*.

Biz, burada ikinci tip destanlar üzerinde duracağız. Bu tip destanlar hacim itibariyle en az 3 dörtlük, en fazla 150-160 dörtlük kadar olabilir. Söz gelişi, Âşık Talibî Coşkun’un döner ayakla söylediği 160 dörtlük hacminde *Dolaştı Dünyayı Aldı Diline* adlı bir seyahat destanı vardır. Destanlar, bir bakıma divan şiirinde kasidenin karşılığı olarak nitelendirilebilir.

Destanlar koşma kafiye düzenindedir, ancak bekçi destanlarında olduğu gibi mani tipinde destanlar da yok değildir. Genellikle 11 heceli olmakla birlikte 8 hatta 7 heceli destanlar da vardır.

Destanda anlatım, hikâye etme esasına dayanır. Bir bakıma didaktik şiir mahiyetindedir. Bir olayın anlatılması asıl gaye olduğundan duygusal öğelere pek rastlanmaz. Zaman zaman güzel yahut tabiat tasvirlerinde bu yola başvurulur.

Hemen hemen her konu, destanın kapsamına girer. Bu çerçevede *atasözü, bekçi, deprem, dolandırıcı, dulavrat, esnaf ve meslek, eşkiya, evli-bekâr, gelin-kaynana, güzeller, hapisane, iki evli, karı-koca, kılıbık, kıtlık, meyve, millî, miras-yedi, hastalık, savaş, sel, seyahat, ters öğüt, yalancı, yangın, yemek, yer-gök, yörebelde* destanları ile *elifnameler, şairnameler* ve *yaşnameler* söz konusu edilebilir.

Destanlar bir olay anlatmakla beraber, gerçeği tamamıyla anlatıyor denilemez. Şair, kendi muhayyilesinden ifadeler katarak destanı ahenkli ve kalıcı bir hale getirir. Fakat hastalık destanlarında olduğu gibi bazı destanlarda da olayların olduğu

yansıtıldığı görülür. Halk destanları XIX. yüzyıldan itibaren muhtelif ebattaki kâğıtlara yazılmış ve satılmaya başlanmıştır. XX. yüzyılın ortalarından itibaren de A4 kâğıdı büyüklüğündeki üçüncü hamur kâğıtlara, genellikle kâğıdın tek yüzüne basılmıştır. Sağ alt tarafında fiyatı yazılıdır. Bu zamanına göre 25 kuruş, 50 kuruş veya 100 kuruştur. Bazı destanların sağ veya sol altına tarih ve basıldığı matbaanın adı yazıldığı da olmuştur.

Destanlar özel ve yanık bir ezgi ile okunur. İhtiva ettiği nükteleri veya acıları yansıtması, bir bakıma buna bağlıdır. Destan söyleyen ve geçimini destan satarak sağlayan halk şairine destancı denilir. Destancılar, âşık nitelikli kişilerdir, ancak karşılaşma yapma, muamma çözme, hikâye anlatma vs. gibi âşıklığın pek çok vecibesini yerine getirmezler. Söylediği şiirler destan ağırlıklı şiirlerdir.

Destancı, makam bilen birisidir. Destanların satıldığı ortamların içinde çarşı, mahalle, tren, otobüs terminalleri, cami önleri, pazar yerleri başta gelirdi. Destancı, bir kolunda sattığı destanları taşır, diğeriyle de destanlarını satar ve bir yandan da dudaklarından ezgiyi eksik etmezdi. *Destancılar, sonraki dönemlerde, metni, bir teybe okuyup onu çalmak suretiyle destan satma yoluna gitmişlerdir.*

1980'li yılların başında sona eren destan söyleme geleneğinin Sivas'taki temsilcileri, *Turan Koç, Ahmet Bayrak, Hüseyin Gülmez, İbrahim, Güney köylü Turan Karakaş, Davulalalı Âşık Ahmet, Koyunculu Âşık Osman, Mutubeyli Nedimî (Mahmut Danişment)* ile *Baharözlü Feryadî* idi.

Orta Anadolu'da başka illerde de destancı şairler vardır. Kayseri'nin Tomarza ilçesinin Taf köyünden *Gözübenli Mustafa Önder*, Destancı şairlerden Niğde'den *Cemil Turgut, Yozgat'ın Çayıralan ilçesinin Hüseyin Yıldırım*, Sorgun'un Tatlı köyünden *Hurşit Atmaca, Çorumlu İsmail Kara, Ürgüplü Mustafa Duran*, Adana'nın Saimbeyli ilçesinden *Mahmut Tunar*, Malatyalı *Fehmi Gür, Mehmet Ali Cengiz*, tespit edebildiğimiz destancılarıdır.

Destan vadisinde önemli bir yeri olan ve gelecekte hak ettiği yeri alacağına inandığımız Fehmi Gür (1914-1982)'ün şiirleri bir kısmı hacimli koşmalar, önemli bir kısmı de destan niteliğindedir. Destanda anlatım, hikâye etme esasına dayanır. Bir bakıma didaktik şiir mahiyetindedir. Bir olayın anlatılması asıl gaye olduğundan duygusal öğelere pek rastlanmaz. Zaman zaman güzel yahut tabiat tasvirlerinde bu yola başvurulur. Biz incelediğimiz şiirlerden destan olanları ayırt etmek için bu esasa göre hareket ettik.

Destanlar bir olay anlatmakla beraber, gerçeği tamamıyla anlatıyor denilemez. Şair, kendi muhayyilesinden ifadeler katarak destanı ahenkli ve kalıcı bir hale getirir. Fakat hastalık destanlarında olduğu gibi bazı destanlarda olayların olduğu gibi yansıtıldığı da olur. Bütün bunlar göz önüne alındığında Fehmi Gür'ün Türk destan geleneğine bağlı bir şair olduğu görülmektedir.

Arapgirli Fehmi Gür, gezgin bir şairdir. Bu özelliğiyle de geleneğinde dışında değildir. Doğduğu köy olan Bostancı'tan ayrılıp 1934'te Arapgir'e gelmiş ve ömrünü burada geçirmiştir. Ancak zaman zaman başta Malatya olmak üzere Sivas, Kayseri, Erzincan, Gaziantep, Kahramanmaraş, Adıyaman, Elazığ, Mersin, Adana-Ceyhan, Konya, Afyon, İzmir, İstanbul ve Ankara'ya da gitmiş, destanlarını bura-

larda satma imkânı bulmuştur. Ankara'da Nail tan ve Feyzi halıcı gibi isimlerle buluşmuş, onlardan yardım talep etmiştir.

Sazı olmayan ancak irticali kuvvetli olan bir şairdir. 1000'den fazla şiirinin olmasını buna bağlayabiliriz. Ancak irticali kuvvetli olmasına rağmen, herhangi bir âşıkla karşılaşma yapmamıştır.

Âşık edebiyatında önemli dallarından birisi de halk hikâyeleridir. Kimi âşıklar hikâye tasnif ederler, kimileri de bizatihi hikâyeye kendileri konu olurlar. Fehmi Gür'ün de bildiğimiz kadarıyla yayımlanmamış "Fehmi ile Suriye" adında 95 sayfalık bir aşk hikâyesi tasnif etmiştir.

Şiirlerinde mahlas olarak adını kullanmıştır. Bilindiği gibi halk şairleri / âşıklar şiirlerinde son dörtlükte adını veya mahlasını kullanır. Mahlas bir bakıma şairin imzası hükmündedir. Fehmi Gür, yine geleneğe bağlı kalarak bütün şiirlerinde mahlas kullanmıştır.

Fehmi Gür, destanlarını bir teybe okur, onunla destanını satardı. Herhangi bir makam, ezgi terennüm etmezdi. Kimi zaman yanında gezen arkadaşı saz çalar, halkın dikkatini üzerine toplardı.

Destanlarıyla ön plana çıkan Fehmi Gür'ün 70 konuda toplam 240 destanını tespit etmiş bulunmaktayız. Şunu açık yüreklilikle söyleyebiliriz ki şiirlerinde bu kadar çeşitli konuya yer vermesi yönüyle edebiyatımızda ilk sıraları alabilecek güçte bir şairdir. Bunu, Fehmi Gür'ün toplumla ve fertlerle iç içe olmasına, hiçbir konuya kayıtsız kalmamasına, dikkatine, zekâsına ve hisli bir şair oluşuna bağlayabiliriz.

Sözünü ettiğimiz 70 konunun başlıkları şöyledir:

Amentü, Ana-Baba hakkı (2), Ana-Kız, Bahar (6), Bahtsız evliler, Bayram (Kurban Bayramı), Bekâr-Bekârlık (2), Belde (6), Boğaz Köprüsü, Bülbül (3), Büyük Zatlar, Cezayir katliamı, Cuma namazı, Dirliksiz kadın, Dert-Şikâyet, Düğün (2), Dünya (14), Elifname, Esnaf, Fanilik (9), Felek-Feleğe sitem (6), Gaflet (3), Geçim zorluğu (4), Gönül (23), Grip, Gurbet, Güzeller (2), Hacılar (2), Halk hikâyesi kahramanları (4), Hayal, İbret, İkaz-İbret (8), İki evli, İnsan (13), İslam'ın doğuşu, İyi kadın-Kötü kadın, Kadınlar (4), Kaynana-Gelin (2), Kazak erkek, Kerbalâ, Kılıbık (4), Kış, Kız-Gelin (2), Kızlar, Kibirli (2), Kibirli, Kişi (14) (7 tanesi Hz. Muhammet için), Kul hakkı, Nefis-Şeytan, Nevruz, Öğüt (6), Ömür (3)(1 tanesi özel), Pişmanlık-Af, Ramazanı karşılama (3), Ramazanı uğurlama, Ramazanı yolu etme, Sabır, Susuzluk, Şehirler, Şikâyet (4), Taşlama Yergisi (22), Tembel Kadın, Toprak (2), Türkiye, Tütün tabakası, Varlıkların Yaratılması, Yaşlılık (10), Yaşname (5), Yayla, Yemek-Gıda (9).

Söz konusu destanlardan sayı itibarıyla en fazla olanları; Gönül (23), Taşlama Yergisi (22), Dünya (14), Kişi (14), İnsan (13), Yaşlılık (10)'la ilgili olanlardır.

Bütün bu kavramları bir araya getirdiğimizde onun karakteristik vasfı ile ilgili olarak şu hükümleri çıkarabiliriz:

*Fehmi Gür, gönüle değer veren, gönül kırmayan, doyumsuz arzular içinde olan gönlünü durdurmasını bilen ve bu şuurla yaşayan birisidir.

*Fehmi Gür, toplumdaki düzensizlikler ve çarpıklıklar karşısında kayıtsız kalmayan, doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen açık yürekli, cesur birisidir.

* Dünya, güzellikleriyle insanı kendisine bağlar. Hâlbuki bu dünyaya ait arzu, hırs, neşe, zevk, kin, tamah menfaat vs. hasletlerin insana bir kazancı olmayacaktır. Dünya geçicidir. İnsan, ölümlü olduğunu unutmamalıdır. Bunu bilen insan, arzu edilen insan seviyesinde yaşayacaktır.

*İnsanlar, yaratılmışlar içinde üstün özelliklere sahip bir canlıdır. Eşref-i mah-lûkattır. Bu özelliğini asla unutmayıp yaşantısını ona göre sürdürmelidir.

*Yaşlılık, geride acıların, hüznlerin bırakıldığı hazan mevsimidir. Hani denir ya “Gençler düşünebilse, ihtiyarlar yapabilse!” Ne çare ki hayıflanmanın bir fayda-sı yoktur. Fehmi Gür, insanlara sık sık faniliğini hatırlatır ve bütün bunlar ideal insan olma yolunu gösteren hatırlatmalardır.

Sözgelisi;

Her âli dediğin âli değildir

Her veli dediğin veli değildir

Her deli dediğin deli değildir

Hak yola başını koyanlar vardır

(C. II, s. 1011)

derken insanlar hakkında ön yargılı olmamayı hatırlatır.

Fehmi Gür, ölçü olarak hecenin 8 ve 11’li kalıplarını kullanmıştır. Bunlardan da daha çok 11’li heceyi tercih etmiştir. İncelediğimiz şiirlerde de bunu görmekteyiz. Fehmi Gür 240 destanın 201’ini 11 hece, 39’unu da 8 hece ile söylemiştir.

Fehmi Gür şiirlerini 5 dizeli bentlerden oluşan birkaç şiirinin dışında dörtlüklerle vücuda getirmiştir. Bilindiği gibi âşık tarzı şiir geleneğinde şiirde dörtlük sayısı en 3 olmalıdır. Meseleyi bu açıdan baktığımızda Fehmi Gür’ün 3 dörtlük halinde olan şiiri hemen hemen yok gibidir. Şiirleri, genellikle 8 dörtlükten oluşmaktadır. 240 destanda da durum böyledir. Destanlardan 197’si 8 dörtlük, 53’ü de farklı dörtlük sayısına sahiptir ve bu 53 destanın dörtlük sayısı şöyledir:

5 dörtlük (1 destan),

6 dörtlük (3 destan),

7 dörtlük (11 destan),

9 dörtlük (13 destan),

10 dörtlük (6 destan),

11 dörtlük (3 destan),

12 dörtlük (4 destan),

13 dörtlük (2 destan),

14 dörtlük (2 destan),

16 dörtlük (5 destan),

17 dörtlük (1 destan),

19 dörtlük (1 destan),

24 dörtlük (1 destan).

Kimi zaman şairlere, işledikleri konulara ve şiir şekillerine göre dert şairi, gurbet şairi, vatan şairi, kaside şairi vs. gibi birtakım sıfatlar yakıştırılır. Meseleye bu çerçevede bakacak olursak Fehmi Gür'e nasıl bir sıfat vermek gerekir? Elimizde mevcut olan şiirlere baktığımızda Fehmi Gür'ün hiçbir halk şairinde / âşıkta görmediğimiz sayıda destan vücuda getirdiği görmekteyiz. Toplumun ve insanların duygularına tercüman olan, onların durumlarını, dünya görüşlerini, kanaatlerini, vuku bulan olayları, mistik konuları tespit edip şiir olarak ebedileştirmiş böylesine büyük bir değere "destan şairi" sıfatının uygun olacağını düşünüyorum. Nitekim bir şiirinde kendisi de bunu ikrar etmektedir:

*Almaz kimse şairlerin sözünden
Durmadan yazarız destan efendim
(C. II, s. 919)*

...

Tespit ettiğimiz destanların konularına göre dökümü şöyledir: Sayfa numarası ibaresi Ramazan Çiftlikçi'nin hazırlamış olduğu kitaptaki sayfa numaralarına aittir.¹

Destanın konusu	Hece Sayısı	Dörtlük sayısı	Sayfa numarası
Amentü	11	8	487
Ana-Baba hakkı	11	8	1023
Ana-Baba hakkı	8	8	312
Ana-Kız	11	16	288-289
Bahar	11	7	972
Bahar	11	8	180
Bahar	11	8	267
Bahar	11	8	719
Bahar	8	8	580
Bahar	8	9	208
Bahtsız evliler	8	8	586
Bayram (Kurban Bayramı)	8	9	228
Bekâr	8	10 (bent)	975-976
Bekârlık	11	8	644
Belde (Arapgir)	11	8	1025
Belde (Arapgir)	11	8	1026
Belde (Arapgir)	11	8	1027
Belde (Arapgir)	11	8	1028
Belde (Arapgir)	11	9	1024
Belde (Çarşıbaşı)	11	8	177
Boğaz Köprüsü	11	8	1053
Bülbül	11	6	366

¹ Ramazan Çiftlikçi, *Arapgirli Halk Şairi Fehmi Gür Hayatı-Sanatı- Bütün Şiirleri*, C. I-II, Malatya, 2000.

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Bülbül	11	8	364
Bülbül	11	8	365
Büyük Zatlara	11	8	737
Cezayir katliamı	11	12	843
Cuma namazı	8	8	179
Dirliksiz kadın	11	7	539
Dert-Şikâyet	11	8	227
Düğün	11	8	1044
Düğün	11	8	610
Dünya	11	8	1008
Dünya	11	8	1014
Dünya	11	8	186
Dünya	11	8	188
Dünya	11	8	508
Dünya	11	8	657
Dünya	11	8	721
Dünya	11	8	755
Dünya	11	8	809
Dünya	11	8	882
Dünya	11	8	949
Dünya	8	8	187
Dünya	8	9	1005
Dünya	8	9	656
Elifname	11	8	411
Esnaf	11	14	868
Fanilik	11	8	330
Fanilik	11	8	331
Fanilik	11	8	355
Fanilik	11	8	356
Fanilik	11	8	357
Fanilik	11	8	358
Fanilik	11	8	359
Fanilik	11	8	528
Fanilik	8	8	1043
Felek-Feleğe sitem	11	8	181
Felek-Feleğe sitem	11	8	182
Felek-Feleğe sitem	11	8	339
Felek-Feleğe sitem	11	8	545
Felek-Feleğe sitem	11	8	892
Felek-Feleğe sitem	11	9	340
Gaflet	11	8	295
Gaflet	8	8	294
Gaflet	8	8	297
Geçim zorluğu	11	14	864-865

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Geçim zorluğu	11	8	835
Geçim zorluğu	11	8	836
Geçim zorluğu	11	8	860
Gönül	11	16	1056-1057
Gönül	11	6	370
Gönül	11	6	374
Gönül	11	7	263
Gönül	11	8	299
Gönül	11	8	372
Gönül	11	8	373
Gönül	11	8	375
Gönül	11	8	376
Gönül	11	8	377
Gönül	11	8	378
Gönül	11	8	379
Gönül	11	8	552
Gönül	11	8	756
Gönül	11	8	758
Gönül	11	8	997
Gönül	8	7	371
Gönül	8	8	1007
Gönül	8	8	1058
Gönül	8	8	301
Gönül	8	8	302
Gönül	8	8	304
Gönül	8	8	757
Grip	11	8	185
Gurbet	11	8	688
Güzeller	11	8	610
Güzeller	11	8	646
Hacılar	11	8	268
Hacılar	8	8	971
Halk hikâyesi kahramanları	11	7	222
Halk hikâyesi kahramanları	11	8	306
Halk hikâyesi kahramanları	11	8	746
Halk hikâyesi kahramanları	11	9	715
Havadis	11	8	1048
Hayal	11	11	473
İbret	11	8	967
İkaz-İbret	11	8	231
İkaz-İbret	11	8	232
İkaz-İbret	11	8	284
İkaz-İbret	11	8	322
İkaz-İbret	11	8	327

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

İkaz-İbret	11	8	328
İkaz-İbret	11	8	329
İkaz-İbret	11	8	333
İki evli	11	9	961
İnsan	11	16	145-146
İnsan	11	8	1011
İnsan	11	8	1013
İnsan	11	8	1047
İnsan	11	8	627
İnsan	11	8	629
İnsan	11	8	640
İnsan	11	8	670
İnsan	11	8	672
İnsan	11	8	674
İnsan	11	8	955
İnsan	11	9	540
İnsan	8	8	666
İslam'ın doğuşu	11	8	858
İyi kadın-Kötü kadın	11	8	570
Kadınlar	11	13	590-591
Kadınlar	11	8	588
Kadınlar	11	8	589
Kadınlar	11	8	839
Kadir Gecesi	11	8	883
Kaynana-Gelin	11	17	531-532
Kaynana-Gelin	8	8	798
Kazak erkek	11	8	450
Kerbalâ	11	16	848-949
Kılıbık	11	12	1041
Kılıbık	11	8	951
Kılıbık	11	8	973
Kılıbık	11	9	487
Kıış	11	8	559
Kız-Gelin	11	8	248
Kız-Gelin	11	9	855
Kızlar	8	8	595
Kibirli	11	7	701
Kibirli	11	8	962
Kişi (Celal bayar)	11	10	1051
Kişi (Fehmi)	11	8	279
Kişi (Fehmi)	11	8	280
Kişi (Hz. Ali)	11	11	1017-1018
Kişi (Hz. Muhammet)	11	5	189
Kişi (Hz. Muhammet)	11	8	174

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Kişi (Hz. Muhammet)	11	8	190
Kişi (Hz. Muhammet)	11	8	265
Kişi (Hz. Muhammet)	11	8	265
Kişi (Hz. Muhammet)	11	8	834
Kişi (Hz. Muhammet)	8	10	144
Kişi (İsmet İnönü)	11	6	1050
Kişi (Koroğlu)	11	8	741
Kişi (Nevzat Bey)	11	10	1055
Kul hakkı	11	8	221
Nefis-Şeytan	8	9	516
Nevruz	11	8	861
Öğüt	11	10	936
Öğüt	11	8	103
Öğüt	11	8	142
Öğüt	11	8	363
Öğüt	11	8	935
Öğüt	8	8	283
Ömür (Özel)	11	10	308
Ömür	11	16	693-694
Ömür	11	8	433
Pişmanlık-Af	11	8	287
Ramazanı karşılama	11	8	133
Ramazanı karşılama	11	8	134
Ramazanı karşılama	11	8	785
Ramazanı uğurlama	11	8	795
Ramazanı yolu etme	11	8	137
Sabır	11	8	945
Susuzluk	11	8	349
Şehirler	11	13	160-161
Şikâyet	11	11	566-567
Şikâyet	11	24	169-171
Şikâyet	11	8	397
Şikâyet	8	8	395
Taşlama Yergi	11	8	807
Taşlama-Yergi	11	7	235
Taşlama-Yergi	11	8	106
Taşlama-Yergi	11	8	212
Taşlama-Yergi	11	8	215
Taşlama-Yergi	11	8	236
Taşlama-Yergi	11	8	271
Taşlama-Yergi	11	8	272
Taşlama-Yergi	11	8	345
Taşlama-Yergi	11	8	347
Taşlama-Yergi	11	8	361

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

Taşlama-Yergi	11	8	502
Taşlama-Yergi	11	8	503
Taşlama-Yergi	11	8	667
Taşlama-Yergi	11	8	668
Taşlama-Yergi	11	8	681
Taşlama-Yergi	11	8	730
Taşlama-Yergi	11	8	808
Taşlama-Yergi	11	8	838
Taşlama-Yergi	11	8	840
Taşlama-Yergi	11	8	890
Taşlama-Yergi	8	8	509
Tembel Kadın	8	8	796
Toprak	11	7	281
Toprak	11	8	1034
Türkiye	11	9	223
Tütün tabakası	11	8	880
Varlıkların Yaratılması	11	8	258
Yaşlılık	11	7	914
Yaşlılık	11	8	1046
Yaşlılık	11	8	230
Yaşlılık	11	8	282
Yaşlılık	11	8	315
Yaşlılık	11	8	342
Yaşlılık	11	8	866
Yaşlılık	11	8	885
Yaşlılık	11	8	886
Yaşlılık	11	8	904
Yaşname	11	12	147-148
Yaşname	11	12	999
Yaşname	11	7	164
Yaşname	11	8	1004
Yaşname	8	9	856
Yayla	11	8	968
Yemek-Gıda	11	19	709
Yemek-Gıda	11	7	879
Yemek-Gıda	11	8	1040
Yemek-Gıda	11	8	250
Yemek-Gıda	11	8	253
Yemek-Gıda	11	8	722
Yemek-Gıda	11	8	921
Yemek-Gıda	8	8	341
Yemek-Gıda	8	8	714

**İRAN HÜQUQ QANUNLARINA GÖRƏ CİNAYƏT VƏ
CİNAYƏTKARLARIN XARAKTERİ**

**İRAN HUKUK İLKELERİNE GÖRE SUÇ VE SUÇLULARIN
ÖZELLİKLERİ**

**THE CHARACTERISTIC OF CRIMINALITY AND CRIMINALS
WITH LEGALITY PRINCIPLES IN IRAN**

**ОСОБЕННОСТЬ ПРЕСТУПНОСТИ И ПРЕСТУПНИКОВ В
ПРИНЦИПАХ ЗАКОННОСТИ В ИРАНЕ**

Soheila BAYBORDİ*

Özet:

Kriminolojide üç ana grup vardır: Suç, suç işleyen ve ceza. Bütün hukuki düzenlemeler bu üç grup üzerinden gerçekleştirilir. Suç, yasalara aykırı bir eylemdir. Bir eylem, başka zamanda ve yerde suç sayılırken yine başka zaman ve yerde suç sayılmaz. Suç, göreceli bir kavramdır. Sosyal olmayan davranışların nedeni hukuktaki boşluklardır. Farklı nedenlerle sosyal ortamlarda suça sebep insanlardır.

Sosyal çevre, aile, rastlantılar, seçici veya kendiliğinden oluşan ortamların bileşimidir.

Genel olarak yaygın suç kapsamı birbirine benzemez. Burada; coğrafya, iklim, sosyal-lik, ekonomik durum, aile yapısı, kültürel koşullar, özel yeterlilik gibi subjektif nedenler dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Kriminoloji, suç, ceza, yasalara aykırılık, sosyal ortamlar

Summary

From viewpoint of criminology, crime, criminal and gory constitutes three main groups. The performance or abandonment of act that make the problems in discipline and comfort of society and law defined the payoff for them are crime. This crime is voluntary

---

* Department of Theology, Science And Vesearch Branch, Islamic Azad University, Astara/IRAN

act against the law. The crime is relative social phenomenon, because many acts in particular time and location are crime whereas in other time and location aren't crime. The juridical vacuum cause accession of unsocial behavior. The social environments with different reasons lead the humans into the crime. The social environments divided into the family, randoms, selective and levy environments. In general the range of outbreak crime isn't similar and this range impressible from the geography, climatic, sociality, economic, family, cultural conditions and take of subjective adequacy.

Key Words: Criminology, criminal, punishment, against the law, social environments,

I Cinayət anlayışları:

İran İslam cəza qanununun ikinci maddəsinə əsasən, hər hansı bir cinayətin törədilməsi və ya törədilməməsindən asılı olamayaraq, qanunla cəza müəyyən olubsa o, cinayət hesab edilir. Beləliklə, hər hansı bir şəxsin ictimaiyyətə ziyanverici və qeyri-adi davranışı hüquqi mətnlərdə əksini tapmayıbsa, işi törədən təqib olunmalı deyil (1375-ci il hicri-şəmsi, islam cəza qanununun 575-ci maddəsi) (Golduziyan İ.R. 2009: 65-66).

1.1 Cinayət və cinayətkarın xarakteri:

Sosioloq Durxeimin fikrinə görə: "hər hansı bir əməl çəza ilə müvafiq olsa, cinayət hesab olunur. Belə ki, hər bir əməl və ya o əməlin yerinə yetirilməməsi, sosial inzibati qaydaları və rahatlığı pozarsa, qanuna görə cəza müəyyən edilsə, bu hal cinayət hesab olunur. Durxeimə görə cinayətkar o zaman məhkum olunur ki, onun törətdiyi hal cinayət hesab olunsun. Qanun baxımından, cinayət elə bir əməldir ki, hər bir ölkənin ümumi cəza hüquqi halları ilə fərqli olsun və cinayətkar o kəsdir ki, müəyyən bir zamanda onun əməli dövlət hüququ ilə zidd olsun.

Cinayətkara yanaşmanın üsulları:

1. Hüquqi və qanuni yanaşma: Cinayət, qanun əleyhinə könüllü bir əməldir ki, müdafiə olmadan bağışlanmayı, cinayətkar həbs olunmalıdır və hökumət tərəfindən cəzalandırılmalıdır.

2. Hüquqi-sosial yanaşma: Qanunvericilik tədbirlərinin boş olması, anti sosial davranışın baş verməsinə səbəb olur. Cinayət hüququnun müəyyənləşdirilməsi iki meyarla təyin olunur. Birincisi: sosial qaydaları pozan və ya ona təcavüz edən davranışlar üçün, ikincisi hüquqi qaydaları pozaraq, törədilən iş üçün cəza. Başqa sözlə, sosial baxımdan hüquq pozuntularına görə cəza demək olar ki, cəmiyyətdə normal fenomendir. Çünki, ictimaiyyətdə cinayətkarın törətdiyi düşmənçilik və nifrət hissləri əsasında müəyyən olunur. Əlbəttə düşmənçilik və nifrətin dərəcələri müəyyən ictimaiyyət daxilində insanlarda fərqlidir.

3. Mədəniyyətlərarası yanaşma: Hər bir qrupun davranışı bir sıra meyarlarla malikdirlər ki, bu norma adlanır. Bu normalar mütləq hüquqi əsaslarla tənzimlənməyib. Lakin qrup üzvü olan hər bir kəs normal və ya anormal cinayət əməli edirsə, bu normalar hər bir icmanın mədəni dəyərləri ilə müəyyənləşdirilir.

4. Böhtəni yanaşma: Bu yanaşmaya görə cinayətkar o kəsdir ki, o, başqaları tərəfindən günahlandırılır. (Sütüdə H.İ. 2001:2). Bu yanaşma hesab edir ki, davranışlar bir başa cinayətdən kənarlaşmayı, lakin, bu mədəni qrupların davranışları kütləvi cinayət hesab edilir.

5. Dünyəvi yaşama: Bu yaşamanın prinsiplərinə görə bütün şəxslərin gərək sosial təminatı olsun və vətəndaş hüquqları, rifah özəllikləri, təhsil, səhiyyə və s. ilə təmin edilsin və cinayət hüququnda bu hallar nəzərə alınsın. Bu hüquqların inkarı və ya ondan yayınmaq cinayət hesab edilsin.(2, s.128-130).

1.2. Kütləvi nisbilik fenomeni: Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət bir sosial fenomendir və olduqca nisbi anlayışdır, çünki cinayət baş vermə zamanına və yerinə görə bəzi ölkələrdə cinayət halı hesab edilir, bəzilərinə isə cinayət hesab edilməz. Məsələn: İslam dinindən öncə qız körpələrinin diri-diri basdırılması ərəb qəbilələri arasında həyata keçirildiyi halda bu əmələ görə heç bir cəza nəzərdə tutulmurdu. lakin İslam dininin qəbulundan sonra bu əməl günah sayılmışdır. Afinada və Çukçi qəbilələrində maviçilik, Spartada oğurluq cinayət sayılmasa da, bu hallar bir çox cəmiyyətlərdə cinayət hesab edilmiş. Valideyin qətli Fici adalarında, ata qətli Eskimoslarda, qız öldürmək qədim Çində cinayət kimi tanınmayıb. ABŞ-da qırmızıdərililərin, bir çox məzlum yoxsulların əcnəbilərin mülkiyyətlərini qarət etmələrini oğurluq və pis hal hesab etməmişlər, lakin sosial mütəfəkkirlər bu şərtlərin heç birini qəbul edilməmişdir. Eskimos qadınları əgər ərlərindən daha güclü bir kişi tərəfindən oğurlanarsa, cəzalanmaq əvəzinə o kişi (qadını oğurlayan) eskimos camaatı tərəfindən alqışlanır. Çünki, o kişi az təminatlı bir ailəni məhv etməsini bacarıb. Lakin demək olar ki, hər yerdə cinayətə münasibətdə cəmiyyətin baxışı eyni deyildir.(Şeyxavəndi D.A. 2000: 8-82).

1.3. Cinayət, cinayətkar, cinayətkarlıq: Kriminologiyada cinayət, cinayətkar və cinayətkarlıq fenomenləri üç əsas qrupa bölünür. İctimai qaydaları pozan və həmin hərəkətə görə cəza müəyyən olunan əməl cinayət adlanır. Hər bir cinayətin formalaşması üçün şəxsə təsir göstərən səbəblər var ki, bu onu münəqişə və dözümsüzlüyə sarı aparır. Bu təsirlərin nəticələri səhv təməldir və səhvi təməldən şəxs cinayətkar adlanır. Cinayətkarlıq bir qrup cinayətlərdir ki, müəyyən zaman və məkanda törədilir. Jambo-Merlene görə: "cinayətkarlıq bir fenomenidir ki, cinayətkar nəzərə alınmadan da araşdırma aparmaq olar. Bu halda cinayətin kütləvi sıxlığı, müxtəlif cinayət növlərinin əhəmiyyəti, cinayətlərin sosial dəyişikliklərinin zamanı, məkanı, irqi, dini və başqa xüsusiyyətləri diqqətlə tədqiq edilsin (Golduziyan İ.R. 1999:236-237).

Bu istiqamətdə Lak - Saynın fikirlərinə diqqət edək: "cinayətkarlıq bir sosial mikrobdur. Bu mikrobdə cinayət üçün münbit şərait olmayınca baş vermir və heç bir cinayət törədilmir. İranda cinayətkarlıq, bütün cinayətlərə deyilir. Elə cinayət var ki, cinayətkardan qisas yəni, ölüm-ölüm tələb olunur. Bəziləri diyətlə, yəni, maddi cəzalanmaya sövq edilir. Bəzi cinayətlər var ki, şəriətdə miqdarı müəyyən olunan hədd cəza qanunları ilə cəzalandırılır. Təziri cəza qanunları isə miqdarı şəriətlə deyil, hakim tərəfindən müəyyən edir (Tacdar Ə.H. 2009:3).

II Cinayətin mənşəyi:

Cinayətin mənşəyini araşdırarkən sosial mühit mütləq nəzərə alınmalıdır.

Sosial mühit, müxtəlif səbəblərin təsirindən insanları cinayət törətməyə səbəb olur. Buna görə də, mövzunu araşdırmaq üçün, sosial mühiti bir neçə istiqamətdən təhlil etmək lazım gəlir. Sosial mühiti bir neçə qrupa bölmək olar: ailə mühiti, təsadüfi mühit, seçilmiş mühit və tətbiqi mühit. Hər bir mühitin öz daxilində cinayətin törədilməsində böyük rolu var.

1. Ailə mühiti: Ailə elə bir mühitdir ki, şəxs orada doğulur və bu mühitdə onun şəxsiyyəti formalaşır. Bu mühit sosial yayınmaqları ilə o cümlədən, cinayətin törədilməsi ilə birbaşa əlaqədardır. Nəzərə almaq lazımdır ki, ailənin dağılması, uşaqların evdən,

məktəbdən yayınmasına səbəb olur. Bu hal onların boş-boş dolanmasına və sonda müxtəlif mənfəət işləri törətmələrinə gətirib çıxarır. Beləliklə, demək olar ki, uşağın sosial mühitdə formalaşma prosesləri ailədən başlanır. Ailə ictimaiyyətin kiçik bir üzvüdür. Uşağın doğulub, böyüdüüyü ailə mühitinin onun mənəvi və cismi təkmilləşməsində mühüm rol var. Ona görə də bu mühit saf tutulmalıdır.

2. Təsadüfi mühit:

Təsadüfi və ya müvəqqəti mühit, məktəb, iş və əsgərlik zamanına deyilir. Bu mühitlər həyatın bir mərhələsidir və öz növbəsində insanın formalaşmasında və tərbiyəsində, onların normal sosial həyata uyğunlaşmasına, yayıma hallarına və cinayətin törədilməsinə təsir edir.

3. Seçilmiş mühit:

Seçilmiş mühit elə bir mühitdir ki, onu şəxs özü seçir. Buraya: ailə qurmaq, iş yeri seçmək, istirahət mərkəzləri seçmək və s. daxildir.

4. Tətbiqi mühit:

Tətbiqi mühitdə şəxsin azadlığı məhdudlaşır və şəxsin özünün bu barədə qərar vermə ixtiyarı yoxdur. Bu mühitə misal olaraq həbsxanaları, tərbiyə və islah mərkəzlərini və s. göstərmək olar.

III Mühit amilləri:

Cinayətin törənməsində mühit amillərinin rolu danılmazdır. Belə ki, şəraitdən asılı olaraq cinayətin səviyyəsi müxtəlif olur. Cinayətin səviyyəsi coğrafi, iqlimi, sosial-iqtisadi və iş şəraitindən, habelə ailə vəziyyətindən, tərbiyə aldığı mühitdən, fərdlərin düşüncələrindən və insanlararası münasibətlərdən asılıdır.

1.Şəhər həyatı və kənd sakinlərinin şəhərlərə səbəbsiz miqrasiyaları:

Şəhər həyatının cəlbediciliyi kənd sakinlərinin şəhərlərə səbəbsiz və mənasız miqrasiyalarına yol açır. Bu miqrasiyalar çox ağır nəticələrlə sonlanır. Miqrasiyaların kütləviliyi bir çox problemlər yaradır. Çünki, bu səbəbdən əhəlinin sayı kəskin artırdığından zorla məskunlaşma, qeyri-qanunu mənzil tikintisi nəticəsində şəhərlərin əsas mərkəzi məhv olur və onun əvəzində xarabalıqlar, yoxsul və aşağı səviyyəli məhəllələr yaranır ki, bu amil öz növbəsində sosial münasibətlərdə, qeyri-əxlaqi davranışlarda və cinayətin törədilməsində mühüm rol oynayır. İri şəhərlərdə əhəlinin həddən artıq artması nəticəsində şəhər sakinləri arasında həyəcan, çaşqınlıq, narahatlıq, qorxu, təşviş yaranır. Belə ki, tez-tez vətəndaşlar arasında münasibətə baş verir. Bu şəhərlərdə cinsi yayıma, narkomanlıq, sarıxşluq, qaçaq mal alveri, mənfəət axtarışı və qeyri-sağlam münasibətlər, iqtisadi gərginlik daha çox artır. Şəhərlərdə ailələr təcrid olunmuş şəraitdə özünə qapanır, üz-üzə səmimi münasibətlər şəhər sakinləri arasında aşağı səviyyədədir. Kənd sakinlərinin şəhərə miqrasiyaları, kəndin yoxsulluğunu şəhərə köçürür və lazımsız işlərin törədilməsinə səbəb olur. Kənd sakinlərinin şəhərdə məskunlaşması əvvəlcədən planlaşdırılmadığından şəhərlərə miqrasiyaları ilə, bir çox problemlərlə üzləşirlər ki, onlardan biri də işsizlikdir. İşsizlik nəticəsində cəmiyyətə zidd və qeyri-qanuni işlərə, o cümlədən narkotik maddələrin alverinə, vasitəçiliyə və s. bu kimi neqativ işlərə gətirib çıxarır ki, bunlar ictimaiyyətdə cinayətin yayılmasına yardım edir.

2. Təcrid:

Təcrid, gecəqondularda yerləşmək anlayışdır ki, bu qeyri-ənənəvi yaşayış və ya xoşagəlməz mühiti olan məhəlləyə aiddir. Çarlz-Abramz gecəqondu yerlərini belə izah edir:

“Şəhərin və ya tikintinin tibbi xidmətlə təmin olunmayan, yaşayış məntəqəsində yüksək əhali sıxlığı yaşanan, lazımı rahatlığın olmaması və təbii fəlakətlər üzündən risklərin olması və b. səbəblərlə seçilən ərazi xarabalıq və ya xaraba yaşayış yerləri adlanır”.

Beləliklə, demək olar ki, təcrid və ya gecəqonduda yaşayış, cinayətə yol açan faktordan biridir. Böyük şəhərlərdə yaranan sosial təbəqələşmə nəticəsində təntənəli yaşayış tərzii ilə onların durumu kəskin fərqlənir. Şəhərdə carı yaşayış xərclərinin ağırlığı və eyni zamanda onların gəlirinin xərclərindən aşağı olması səbəbindən və ehtiyaclarını ödəmək üçün qanunsuz yollara əl atmağa məcbur olurlar. Belə ərazilərdə insani dəyərlərin və sosial çəkingənliyin itirilməsi səbəbindən bir sıra hərəkətlər, o cümlədən, oğurluq, narkotikaya meyillilik, qadağan mal və insan alveri, fahişəlik və başqa bu kimi neqativ hallar inkişaf edir.

3. Yoxsulluq və işsizlik:

Yoxsulluq və işsizlik hallarının cinayətin törədilməsində rolu böyükdür. Bəzi sosioloqların fikrinə görə, yoxsulluq və işsizlik, yoxsul fərdlərdə əskiklik hislərini yaradır və bu da cinayət törətməyə sövq edir. Məsələn, bir çox qızların yüngül həyat tərzii yaşamaqlarına məhz sosial durumları səbəb olur. Bəzi qızlar şəhər dəbində olan gözəl, zərif paltarlara sahib olmaq, dəbdəbəli həyat tərzii yaşamaq üçün belə yüngül həyat tərzii seçirlər. Edvar-Glover yazır: Bütün günü çalışan yoxsul ailələrin qızları nəzarətsiz qaldıqlarından 10 yaşından sonra cinsi məsələlərdən həli olurlar. Cinsi yetkinliyin əvvəlindən bu bərdə öz həmyaşıdları ilə söhbət edir, əlaqə yaradırlar. Cinsi yetkinlikdən sonra utancaqlıq və təvazökarlıq hissi tanımadan, bu cinsi əlaqələri yaşamaq üçün lazım olan vasitələrdən biri hesab edirlər (Şeyxavəndi D.A. 2000:148-150).

Bu deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, cinayət sözü layiqsiz, ədalət və doğruluq ilə zidd hərəkətlərin törədilməsinə istinad olunur. Sosial mühit, müxtəlif səbəblərin təsirindən insanları cinayət törətməyə gətirib çıxarır. Ailənin dağılması, uşaqların evdən, məktəbdən yayınmasına və onların avara həyat tərzii sürməsinə, nəhayətdə isə müxtəlif mənfi işləri törətmələrinə səbəb olur. Şəhərə miqrasiya edən kənd sakinləri yeni bir mədəniyyət ilə qarşılaşırlar. Həyat tərzində mövcud olan müxtəliflik yeni məskunlaşma nəticəsində şəxsiyyətlərinin az və ya çox itməsinə səbəb olur və bunun da nəticəsində şəhərin ekzotik mühtülərində cinayət törədirlər. Beləliklə, sərvət bölgüsü qeyri ədalətli olan cəmiyyətdə, hər gün qeri-bərabər sosial təbəqələşmənin şahidi olacağıq. Bu şərait, cəmiyyət arasında yaşayış vəziyyətlərinin kəskin səviyyədə fərqlənməsinə səbəb olur və dağıdıcı təsir edir, o cümlədən cəmiyyətdə cinayətin baş verməsi və yayılmasına səbəb olur (Sütüdə H.İ. 2001:34).

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Tacdar Ə.H. 2009.Cinayət nədir ? Cənubi xorasan vilayətinin həbsxanalar baş idarəsinin təhsil və təhlükəsizlik tədbirləri. Khorasangprisons.ir.

2. Sütüdə H.İ. 2001. Sosial patoloji : (Sosial kənarlaşma), İran, Tehran, Araye Noor nəşri.

3.Şeyxavəndi D.A. 2000. Sosiologiya kənarlaşma: (İctimai məsələlər),İran, Tehran, İrannomanəşri.

4. Gəlduziyan İ.R. 1999. Ümumi cinayət hüququn gərəkləri. İran,Tehran, Mizan nəşri.

5. Gəlduziyan İ.R. 2009. Xüsusi cinayət hüququ, İran, Tehran Universiteti.

YUNUS EMRE'DE TELMİH SANATI

"TELMİH" ART IN YUNUS EMRE

ИСКУССТВО НАМЁКА В ТВОРЧЕСТВЕ ЮНУСА ЭМРЕ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI*

Özet

Yunus Emre, 13. yüzyılın sonu 14. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış bir şair ve erendir. Şiirleri Anadolu halkının dilinde ve anlaşılır bir üslupla yazılmıştır. Yunus Emre yaşadığı yüzyıldan bugüne kadar çok sevilmiş ve şiirleri ezberlenerek, halkın belleğinde yaşamıştır.

Makale; Cahit Öztelli'nin 1986 yılında yayımladığı Yunus Emre adlı kitapta yer alan 273 şiiri esas alarak bu şiirlerdeki "telmiş" sanatı incelenmektedir. Telmiş, Türk şiirinde bir söz sanatıdır.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, "telmiş" sanatı, halk şiiri, söz sanatı

Abstract

Yunus Emre, a poet and **saint**, lived in the end of 13. century and in the first quarter of the 14. century. His poems were written in the dialect of Anatolian people and in a style easy to understand. Yunus Emre has been adopted very much so far and his poems have been memorized and kept in the memories of the people. This article studies the art of "telmiş" (indirect expression art) on the basis of 273 poems appearing in the book of "Yunus Emre" published by Cahit Öztelli in 1986. "Telmiş" is an oral art in Turkish poetry.

Key Words: Yunus Emre, art of "telmiş", folkloric poem, oral art

---

* 9 Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Em. Öğretim Üyesi. İzmir/TÜRKİYE

Şiirlerinde yeri geldikçe pek çok edebi sanat uygulayan ve:

Ben toprak oldum yoluna sen aşuru gözetirsin

Şu karşıma göğüs geren taş bağırlı dağlar mısın

dizelerinde görüldüğü gibi taş sözünü hem gerçek hem de mecazi anlamda kullanarak kinaye sanatını ustaca uygulayan Yunus Emre'nin, diğer edebi sanatların yanında geniş kültürünü sergileyen çok güzel telmihler yaptığı görülmektedir.

Telmih, söz arasında bir kıssayı, bir atasözünü ya da bir olayı işaret etme sanatıdır. Heyecana bağlı sanatlar cinsinden olan telmih, herhangi bir olayı ya da kişiyi hatırlatır.

Meydana getirilen çağrışım ve herhangi bir olay bir çok kimsenin, hiç olmazsa aydınların bildiği bir olay olmalıdır. Aksi halde okuyucu imayı anlayamayacağından, yapılan telmih bir önemi kalmaz. Cahit Öztelli'nin Özgür Yayınları arasında 1986'da 3 baskısı yapılan Yunus Emre¹ adlı kitabında yer alan 273 şiiri esas alarak yaptığımız incelemede, Yunus Emre'nin Allah'a, Peygamberler ve kıssalarında adı geçen şahsiyetlere, meleklerle, dini kitaplara, ayet ve hadislerle, ahirete (cennet, cehennem ve ölüme), Dört Halifeye, veliler ve ermişlere, hikâye kahramanlarına, tasavvufi kavram ve terimlere telmihler yaptığı tespit edilmiştir.

Uş yine nazar oldu bizim canımıza

Muhammed bünyad vurdu dîn ü imanımıza (s.99)

diyen Yunus, Hz. Muhammed'e ve İslamiyetin doğuşuna telmih yapmış;

Peygamberler serveri din direği Muhammed

Gör ne gevherler komuş bu bizim kânımıza (s.100)

diyerek İslamiyetin şartlarını hatırlatmıştır.

Muhammed nurunu gördüm

Benim de mekânım orda (s.79)

ve

Hak yarattı göğü ol Ahmed'in dostluğuna

Levlak ona delil oldu, onsuz yer gök var olmadı (s.141)

diyerek Levlake Levlak (*Sen olmasaydın yeri göğü yaratmazdım*) hadisesini hatırlatıp güzel bir telmih yapmıştır.

Gökte Peygamber ile miracı kılan benem (s.234)

Mi'raca edicek sefer Ol sırrını duyan benem (s.232)

Gönüllerin komşuların ismarladı Hak Resul'e

Mi'rac gecesi dost ile bu kelece oldu daktı (s.144)

---

¹ Cahit Öztelli, Yunus Emre, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul, Temmuz 1986

deyişleri ile Peygamberimizin Mescid-i Aksâ'dan Sidre-i Münteha'ya dek olan ve gayb âleminde cereyan eden Mi'rac dediğimiz yolculuğu hatırlatarak telmih yapmıştır.

Yusuf ile çaha inen

Teraziye altın vuran

Kefesini basa duran

Mısırın ıssı sultân benim (s.269)

deyişinde Yakup'un oğlu Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, Mısır'daki kıtlıkta kardeşlerinin buğday çuvalına altın taşı gizlice koyması ve sonunda Mısır'da en yüksek yere geçmesi, maliye bakanı olması olaylarına işaret edilerek telmih yapılmıştır.

Yâre ben Yakub değilim

Ağlamaktan kör olası (s.104)

Yakub ile çok ağladım, bunca figandayım (s.245)

deyişleri ile Hz. Yakub'un, Yusuf'un yerine koyup bağrına bastığı Bünyamin'in de hapsedildiğini duyunca üzüntü ile ağlamaktan gözlerinin kör olması olayına telmih yapılmıştır.

Yüzünde gün tutulur

Ay doğmaya utanır (s.313)

Ne gördü Züleyha Yusuf yüzünden

İşi efgan oluptur aşk elinden (s.299)

ve

Gitmez âşık gözünden hergiz mâşuk hayali

Nitekim Zelha verir Yusuf'un nişanını (s.149)

deyişleri ile de dünyanın en güzel insanı olarak bilinen Yusuf Peygamber'in kıssasını anlatan Yusuf u Zeliha hatırlatılmaktadır.

Süleyman kuş dilin bilir dediler

Süleyman var Süleyman'dan içeri (s.181)

Ben kuş dilin bilirim

Söyler Süleyman bana (s.88)

Beşe, bu kuş dilidir

Bunu Süleyman bilir

Sana derim ey hoca

Bu dil tehî dil değil (s.213)

deyişlerinde Allah tarafından kendisine birçok mucizeler verilmiş olan, kuşlarla ve çeşitli hayvanlarla konuşan, onların dilini anlayan, cinlere ve rüzgara emret-

me yetkisine sahip olan Süleyman Peygamber ve mucizeleri hatırlatılarak telmih yapılmaktadır.

Kaftan Kaf'a hükmeyleyen

Devleri hükmüne koyan

Yele binip seyran kılan

Bu mülke Süleyman benim (s.269)

biçimindeki söyleyişi ile de Süleyman Peygamber'in taşı kibrit-i ahmerden olan mührü sayesinde bütün vahşi hayvan ve kuşlarla devlere hükmedişi, rüzgarı istediği gibi kullanışı, aynı zamanda uzun mesafeleri kısa bir sürede kat ettiği mucizeleri hatırlatmaktadır.

Tur dağında bir tecelli

Gör Musa'yı neler kıldı (s.276)

Kim gördü onu ayan, ne nakş-u ne hod nişan

Sözü "len terâni"dir Musa'ya Tûr içinde (s.112)

Musa olup Tûr'a çıkam

Nûr oluban gözden bakam (s.272)

Ejderha olurdu elinde âsa (s.303)

biçimindeki söyleyişleri ile de Cenab-ı Hakk'ın çağrısı ile Tûr Dağı'na çıkan Hz. Musa'nın Allah'ın zatını görmek istemesi üzerine Tanrı'nın "*Len terâni*" "*Beni göremezsin*" dediği Kur'andaki 7. sure, 143. ayet ve Allah'ın "*Dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün*" deyip, Allah'ın dağa tecelli edip dağın parçalanması ve Musa'nın düşüp bayılması olaylarına telmih bulunmaktadır. Yine, "*Ejderha olurdu elinde âsa*" deyişi ile de bahsedilen Hz. Musa'ya ait âsadan söz edilip, mucize olarak Musa'nın Firavun'u dine davet ettiği zaman elindeki âsanın yere bırakılıp ejderha olarak Firevun'un sihirbazlarının yılanlarını yutma olayı hatırlatılmaktadır.

İsmail'e çaldım bıçak

Bıçak bana kâr etmedi

Hak beni âzâd eyledi

Koç ile kurbandaydım (s. 245)

deyişinde İbrahim Peygamber'in, oğlu İsmail'i Tanrıya olan adağını yerine getirmek için kurban etmek istemesi sırasında bıçağın İsmail'i kesememesi, o esnada Tanrı tarafından gökten bir koç indirilerek koçun kurban edilmesi olayına telmih bulunmaktadır.

Eyyub oldum tenime

Çağrdım Suphanıma

Cefa kıldım cânıma

Kurtlar doyurup geldim (s.262)

Yunus düştü bu derde

Eyyub gibi sabreyle (s.316)

biçimindeki söyleyişlerde sabır timsali olan Eyyub Peygamber'in Tanrı tarafından imtihan edilmek için malının mülkünün elinden alınması, evlatlarının birer birer öldürülmesi, vücudunda yaralar açılması ve yaralara kurt düşmesi, yine de sabretmesi olayına telmih yapılmaktadır.

Okuyup hikmetin ilmin

Lokman olayım bir zaman (s.294)

derken de, hikmet ve hekimliğin pîri ve sembolü olarak bilinen Lokman He-kim'e telmih düşürülmektedir.

Ben oldum İdris-i terzi

Dâvud'un görklü âvâzı

Şit oldum dokudum bezi

Ah edip nâlişe geldim (s.257)

derken de, dokumacıların pîri sayılan ve bez dokumayı icad eden Şit'e, ilk defa rakam ve yazıyı icad edip ilk elbiseyi diken İdris Peygamber'e ve kendisine Zebur adlı kutsal kitap inen, sesinin güzelliği ile ün yapan Davut Peygamber'e telmihler yapılmıştır.

Âdem olup durmadan

Yanıldım buğday yedim

Nefsin boynun vurmada

Uçmaktan sürülüp geldim (s.262)

dörtlüğünde de Kur'an-ı Kerim'de, hakkında Bakara, Âl-i İmran, İsra, Yâsîn gi-bi surelerde birçok ayet bulunan ve semâvî dinlere göre Allah'ın yarattığı ilk insan ve peygamber olan Âdem'in İblis tarafından kandırılarak Allah'ın yasakladığı yiyeceklerden buğday yemesi sonucu cennetten kovulması olayına telmih yapılmıştır.

Nûh oldum tufan için (s.262)

Ben bu yeri yaradıcak

Yer üstüne gök durucak

Ulu deniz meve vurucak

Nûh'a tufan veren benim (s.269)

biçimindeki deyişlerde ise Yunus Emre, Nûh Peygamber ve Nûh Tufanı olayı-na telmih yapmıştır.

Hani Meryem, hani oğlu ya İsa (s.303)

Ölü görse dirilir

Kalbına can gelir

Topraktan âvaz gelir

İsâ bin Meryem misin (s.313)

İsâ oldum kudretten

İnayet oldu Hak'tan

Bahanem bir avrattan

Ölü diriltip geldim (s.261)

gibi deyişlerde de, Cebrail'in Meryem'e üflediği ruh olup bir mucize olarak Meryem'den babasız doğan, Kur'an-ı Kerim'in 22 yerinde kendisinden bahsedilen İsâ Peygamber'in neye dokunsa ona can verdiği, ölüleri dirilttiği olaylarına telmih yapılmıştır.

Cercis'leyn o dost beni yetmiş kez öldürür ise

Bin kez dahi ölür isem yüz bin kez ileri gelem (s.230)

Cercis olup basıldım

Hallaç pamuğu gibi

Mansur oldum asıldım

Bunda atılıp geldim (s.262)

gibi söyleyişlerde ise, kavmi tarafından 70 kez öldürülen ve 70 kez dirildiği anlatılan Cercis Peygamber olayı ile;

Mansur oldum asın beni

Ko dillerde söyleneyim (s.250)

Mansur idim ol zamanda, onun için geldim bunda

Yak külümü savur göğe, ben Enel Hak oldum ahî (s.166)

Abdürrezzak ol derviş, yoldaş edindi beni

Hallac-ı Mansur ile dâra asılan benim (s.234)

Abdürrezzak terk etti aşk için imanını (s.150)

deyişlerinde de belirtildiği gibi, tasavvuf yolunda ilerleyip Fenafillah'a ulaştığı zaman "Enel Hak" (Ben Hak'ım) dediği için sekiz yıl hapsedilen, sonra da Bağdat'ta kamçılandıktan sonra darağacına çekilip idam edilen ve kafası kesilerek cesedi yakılıp külü göğe savrulan Hallac-ı Mansur olayına telmih yapıldığı gibi, Rum diyarında gördüğü bir Hıristiyan kıza âşık olup, kızın teklifi ile dinini değiştirip puta tapan, domuz çobanlığı yapan, sonra da kendine gelip tekrar dinine dönüp Hıristiyan kızını da Müslüman yapan Abdürrezzak olayına telmih yapılmıştır.

Yunus balık gibi deryada yüzdü (s.303)

deyişiyle ise, Kur'an-ı Kerim'de hakkında bir sure ve 20 kadar ayet bulunan Yunus Peygamber'in Allah'ın izni olmadan bindiği bir gemiden gemiciler tarafın-

dan denize atılması, bir balığın yutup daha sonra balığın karnında duaya başlayınca, balığın kendisini kıyıya bırakması olayına telmih yapılmıştır.

Nemrûd İbrahim'le çok cenk eyledi

Semaya çıkmaya hem kasd eyledi (s.303)

İbrahim'e Nemrûd odun aşktır gülistan eyleyen

Aşktan nazar ericeğiz gülizar oldu nâr olmadı (s.141)

gibi deyişlerinde ise Yunus Emre, Keldâni hükümdarı Nemrûd'un, putlara tapmadığı için İbrahim Peygamber'i mancınkla büyük bir ateş yığını üstüne attırması ve ateş yığınının gül bahçesine dönüşmesi olayına telmih yapmıştır.

Zekerya oldum kaçtım

Kanım dört yana saçtım

Erdim ağaca geçtim

Tepem deldirip geldim (s.262)

derken de, kendisine inanmayan kavminden kaçıp bir ağacın içine giren Zeke-riya Peygamber'in kavmi tarafından ağaçla birlikte biçilmesi olayına telmih yapılmıştır.

Pek çok peygambere telmih yapan Yunus Emre, meleklerle de güzel telmihler yapmış, bu telmihlerle şiirlerini zarıf bir dantel gibi örmüştür.

Azrail cırnağın urup canına

Alacağın hiç gönlüne gele mi (s.165)

Azrail vurdu okunu

Geçti tenden tene geldi (s.164)

Dünya bir değirmendir o Çalab'a femandır

Azrail'dir demişler o unu öğüdüne (s.127)

biçimindeki deyişlerle, Kerrûbiyyûn denilip, dört büyük meleğinden can alıcılıkla görevlendirilen ölüm meleği Azrail'e telmihler düşürülmüş:

İsrafil sûrun vurucak

Cümle mahluk uyanıcak (s.201)

deyişiyle de, kıyamet gününe, hesap için ölümlerin dirileceğine telmih yapılmıştır.

Anun gibi mâşukanın haberin kim getirir

Cebrail-ü mürsel sığmaz, şöyle olundu işaret (s.345)

diyerek de Allah'ın emir ve vahiylerini tebliğe memur edilen Cebrail'e telmih yapılmıştır.

Geldi münkir ile Nekir

Her birisi sordu bir dil (s.266)

diyerek de, mezarda insanların sorguya çekilmeleri olayına telmih düşürülmüştür.

Ol feriştelere adı "Kiramen Kâtibin"dir

Yazmaktan usanmazlar, ırmazlar yazda kışta (s.115)

diyerek ise, insanların işledikleri sevap ve günahları anında yazan meleklerle telmih yapılmıştır.

Gör Harut Marut ne idi

Hazrette ferişte idi

Nasibin aşka aldırıp

Makamın Zöhre'ye vara (s.129)

Gökteki Harut Marut aşk için indi yere

Zöhre yüzün göricek unuttu Rahmânını (s. 149)

deyişinde İdris Peygamber zamanında meleklerin, insanların günahkâr hallerine bakarak Allah'a "Ya Rabbi, meleklerine secde ettirdiğin insanoğlu günah içinde yüyüyor, bunu neden hoş görüyorsunuz?" deyince onlara "Nefs ve şehvete sahip olanlar böyle olur. Sizde de nefis ve şehvet duygusu olsaydı, onların yerinde bulunsaydınız aynı şeyleri yapardınız." deyince, meleklerin itiraz etmeleri üzerine Harut ve Marut adlı iki meleğin yere inip Bâbil'de insanlar arasına karışması, gündüzleri insanların davalarına bakıp, geceleri İsm-i Azam duasını okuyarak göğe çıkmaları olayını ve bir gün kocasından şikayetçi olan Zöhre adlı çok güzel bir kadının bunlara müracaatı üzerine ikisinin de kadına âşık olup kâm almak istemeleri, kadının bunlara içki içirip, Allah'ı unutturup, putlara taptırma olayını ve bunlardan göğe çıkmak için okudukları İsm-i Azam duasını öğrenip göğe çıkmasını, Tanrı tarafından da insanlara ibret için parlak bir yıldız yapması olayına telmih yapılmıştır.

Şeytan lânet olmadan

Arş idi seyran bana (s.87)

mısralarında da önceleri Haris adlı bir melekken, Adem'e secde etmediği için âsi oluşu nedeniyle Allah tarafından şeytan kılığına sokularak lânetlenen Hâris adlı meleğe telmih yapılmıştır.

Pek çok meleğin adını zikredip onlarla ilgili bir çok menkıbeyi hatırlatarak güzel telmihler yapan Yunus Emre'nin şiirlerinde dinî kitaplara, ayet ve hadislere de telmihler yapmış olduğunu da saptamış bulunmaktayız.

Gökten inen dört kitabı

Günde bin kez okur isen (s. 86)

Halk içinde dirlik düzen

Dört kitabı doğru yazan (s. 235)

Dört kitabın manasının Mustafa'ya cem eyledi

Onu unuttun benzer şerh ile söz atarsın (s. 316)

biçimindeki deyişlerle Musa Peygamber'e inen Tevrat, Davud Peygamber'e inen Zebur, İsa Peygamber'e inen İncil ve Hz. Muhammed'e inen Kur'an hatırlatılarak telmihler yapılmıştır.

"Elestü bi-Rabbiküm" Hak'tan nida gelecek

Müminler belî deyip ettiler ikrârını (s. 150)

Kalû belâ söylenmeden, tertip düzen ilenmeden

Hak'tan ayrı değildim, ol ulu divandaydım (s. 244)

deyişlerinde Tanrı'nın insanları yaratmadan onların ruhlarını bir araya toplayıp hepsine birden "Elestü bi-Rabbiküm" yani, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" diye sorduğu toplantı ve ruhların "Kalû belâ" yani "evet" deyişlerine telmih yapılmıştır.

Levk kalem çalınmadan, mülkü yaradandaydım. (s. 243)

derken de, alın yazısına telmih düşürülmüştür.

Teneşir üstünde sen döne döne

Yunacağın hiç fikrine düşmez mi (s.171)

Bu ayrılık fırakı

Dünya kime kalır bâki (s. 94)

Karanlık kabirde bir gün yalnız

Kalacağın hiç gönlüne gele mi (s.168)

Şu bir iki arşın bezin

Ne yeni var ne yakası (s. 251)

gibi dizeler, bize hemen ölümü hatırlatmakta ve ölümle ilgili yunma, kefene sarılma, kabre bırakılma gibi olaylara telmih yapıldığını göstermektedir.

Uçmak uçmak dediğin, kulların yeltendiğin

Uçmağın sermayesi bir gönül etmek demek (s.199)

ve

Tubâ dalından uçanlar

Cennet kapısını açanlar (s. 94)

deyişleriyle de cennete ve cennetteki kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen, üzerinde her insanın bir yaprağı olan, insan ölünce de yaprağı yere düşen Tubâ ağacıyla meleklerle telmih yapılmaktadır.

Ali'yle vurdun kılıç, Ömer ile adleyedin

On sekiz yıl Kaf dağında Hamza'yla meydandayydın (s. 245)

Yürü var epsem olgıl, ne simsarlık satarsın

Ali gibi er gerek iş bu sırra eresi (s. 154)

deyişlerinde Hz. Ali'nin cengâverliğine, Hz. Ömer'in adaletine ve kaçırıldığı Kaf dağında devleri öldüren Hz. Hamza'nın kahramanlıklarına telmih yapılmıştır.

Yunus'a Tabdug-ı Barak'tandır nasip

Çün gönülden cûş kıldı, ben nice pinhan olam (s. 225)

Aşk sultânı Tabduk durur

Yunus kuldur ol kapıda (s. 90)

Yine esridi Yunus, Tabduk yüzün görelden

Meğer onun gönlünden bir cur'a şerbet içti (s. 188)

deyişinde de Mevlâna Celaleddin Rumi'ye telmih düşürülmüştür.

Şu Hızır ile İlyas ab-ı hayat içtiler

Bu birkaç gün içinde bunlar ölesi değil (s. 213)

Yunus Emre bu dünyada ikikişi kalır derler

Meğer Hızır, İlyas ola ab-ı hayat içmiş gibi (s. 158)

Kula nasip deyicek sultân elden alamaz

Zülkarneyn'i neyledi, ya Hızır-ı İlyas ile (s. 122)

dizelerinde de, Hızır'ın, arkadaşı İlyas ile birlikte İskender-i Zülkarneyn'in mayetinde zulmet (karanlıklar) ülkesinde (bir iddiaya göre kuzey kutbunda) Ab-ı Hayat ararken bir su başında pişmiş balıkları yedikleri sıra elini yıkayan Hızır'ın elinden bir damla suyun balığa damlaması ile balığın canlanıp suya atlaması olayı sonucu, ölümsüzlük suyu olan Ab-ı Hayat'tan Hızır ile İlyas'ın içmeleri ve ölümsüzlüğe kavuşmaları olayına telmih yapılmıştır.

İbrahim Edhem baktı, tacı tahtı bıraktı

Hak yoluna uyaktı, ol sırrı duyan benem (s. 234)

Görmez misin Edhem'i tac u tahtı terk etti

Hak katında hâs oldu, bir eski palas ile (s. 122)

deyişinde de Belh Sultanı iken bir ceylan avında Tanrı tarafından üç defa "Ya İbrahim Edhem: Seni bunun için mi yarattık?" nidasını duyunca, üzerindeki bütün mücevharatı, kaftanını ve tacını bir çobana vererek, çobanın üzerindeki palası yani eski püskü şeylerden yapılmış değersiz elbiseleri ile keçeden yapılmış kepeneğini hırka edinip, uzun müddet bir mağarada nefsinin kırıp, Tanrı aşkı ile dünya nimetlerinden uzak yaşadığı olaylara telmih yapılmıştır.

Yunus Emre'nin şiirlerinde hikâye kahramanlarına da güzel telmihler yapıp o güzel hikâyeleri hatırlamamıza vesile olduğunu, gözlerimizi dizeler arasında gezdirirken görmemek mümkün değildir.

Aşkın şarabından içem

Mecnun olup dağa düşem (s. 174)

Mecnun oluban yürürüm

O yâri düşte görürüm

Uyanıp melul olurum

Gel gör beni aşk neyledi (s. 160)

dizelerinde Beni Amr kabilesinden Kays'ın sevgilisi Leyla için Necef çöllerinde sahralara düşüşünü konu eden meşhur Leylâ vü Mecnûn hikâyesine;

Ferhat bu aşk yolunda başın külünge tuttu (s. 150)

Canım aşkın külüngüne Ferhat olup tuttum başım

Daim dağları keserim, Şirin'im hiç sormaz benim (s. 276)

gibi dizelerle aşkını ispat için külüng ile Bîsutun dağına delip Şirin'in köşküne su getirmeye çalışan Ferhat'ın, Şirin'in öldüğüne dair söylenen bir yalan sonucu bir âh çekip elindeki külüngü başına indirip ölmesini konu edinen Ferhat ve Şirin hikâyesine;

Diller damaklar şaşırın

Aşk kazanını taşırın

Hamza'yı Kaf'tan aşırın

O ağulu yılan benem (s. 236)

gibi mısralarla Halk Edebiyatında büyük bir kahraman olarak sık sık anılan; devlerle, ejderhalarla savaştığı, devleri öldürüp döndüğü söylentileri üzerine Hamza-nâme adlı birçok halk hikâyesi anlatılan hikâyelere;

Bu dokuz aslan vü yedi evren vü dört ejderha

Bunlarınla cenk edem, Rüstem olam, destan olam (s. 224)

gibi mısralarla da Zaloğlu Rüstem namı ile de bilinen İran'ın ünlü kahramanı üzerine anlatılan hikâyelere telmih yapılmıştır.

Ab-ı Hayat çeşmesi âşıkların visâlidir

Kadehi dolu yürütür susamışları yakmağa (s. 116)

deyip manevi feyz ve himmet vermeyi "dolu yürütmek" deymi ile belirten güzel bir telmih düşürülmüştür.

Dört kapıdır, kırk makam, yüz altmış menzili var

O erene açılır vilayet derecesi (s. 185)

mısralarında "dört kapı kırk makam" deymi ile, İslam dininin inanç, ibadet ve esaslarının tümü olan şeriata, insanı bilişten oluş haline getiren manevi bir yol olan tarikata, gerçek varlığı buluş olan hakikate ve olgunluk durağı yani son durak olan marifetle, bunların onar adet usul ve âdabına telmih yapılmıştır. Yine Yunus Emre,

Masiva tozunu gönül yüzünden

Tevhid ile sürdüm elhamdülillah (s. 138)

derken, "tevhid" sözü ile telmih yapmıştır.

Türk şiirinin gelmiş geçmiş en güzel mimarlarının başında saydığımız Yunus Emre,engin dünya görüşü, geniş kültürü, şiirlerine odak olarak belirlediği insan ve

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

sevgi konusunu yeri geldiğinde uhrevi, yeri geldiğinde dünyevi konulara telmih düşürerek, dili kullanılabilir en ustaca söyleyişlerle kullanıp, yüzyıllar içinde özünden bir şey yitirmeden günümüze ulaştırmıştır.

Ne mutlu Yunus pınarında yunup onun yön verici ve uyarıcı nitelikteki telmihlerden ders alanlara.

**INTERNET ADDICTION AND ITS IMPACT ON
STUDENT'S BEHAVIOR IN BAKU AND TEHRAN**

**İNTERNET EĞİLİMİ VE ONUN BAKÜ VE TAHİRAN
ÖĞRENCİ DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ**

**İNТЕРНЕТ-СКЛОННОСТЬ И ЕЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА
СТУДЕНТА ПОВЕДЕНИЕ В БАКУ И ТЕГЕРАНЕ**

Faranak QUDSİ*

Abstract

Internet is a phenomenon that in the last decade of twentieth century emerged and soon became most widely, fastest and most efficient tools for broadcasting information. Growth of internet in the whole world was explosive, while like other modern communication tools leads to concern. In other words it is both constructive and destructive. Internet addiction or behavioral dependency to internet is one of the new social pathologies in human society. This research is done with correlation approach and by distributing questionnaire between (14 to 18) students from Baku (Azerbaijan) and Tehran (Iran) at 2013.our method is cluster sampling. Total sample is 432 person that among them 220 person is from Tehran and 212 person is from Baku.

Statistic of internet usage by regard to time and number of user is as follows: 185 person (42.8 %) is between 0 to 4 hours, 92 person (21.3 %) is between 4 to 8 hours, 102 person (23.6%) that didn't answer to this questionnaire. In this research we use internet addiction questionnaire from Yung and health questionnaire from Goldberg and for analysis of independent and dependent variables we use from Pearson correlation test. Obtained results shows that between internet addiction, physical health variables, anxiety and depression variables among internet users who are student in both countries there are a meaningful relationship but between internet addiction and social functioning of students there is a weak correlation.

Key Words: Internet addiction- physical health- anxiety -depression - social function

---

* PhD student of Social Psychology, Teachers university of Pardis Modares, Sanandaj/IRAN

Özet

İnternet - yirminci yüzyılın son on yılında ortaya çıkan ve kısa sürede bilgi ağı içinde en yaygın, en hızlı ve en etkili araçları haline gelen bir fenomendir. Diğer modern iletişim araçları anksiyete yol ise tüm dünyada internetin geniş alanı sahiblenmesi patlayıcı olmuştur. Diğer bir deyişle, bu hem de yapıcı ve yıkıcı bir durumdur. İnternet'e internet bağımlılığı veya davranışsal bağımlılık - insan toplumunda yeni sosyal bir patolojidir. Bu çalışma 2013 yılında korelasyon yaklaşımı yöntemi ile yapılmış ve 14 - 18 yaş arasında Bakü (Azerbaycan) ve Tahran (İran) öğrencilerinden bir örnekleme gruba anket dağıtmıştır. Tam örnek; 432 kişi arasında olmuş, bunlardan 212 kişi Bakü'den ve 220 kişi Tahran'dan seçilmiştir.

İstatistik zamanı sayısına göre internet kullanımı aşağıdaki gibi kullanıcı oranıdır; 0 ile 4 saat arasında 185 kişi (% 42.8), 4 - 8 saat arasında 92 kişi (% 21.3), 102 kişi (% 23.6). Bu anket kullanıcı sayısına göre yanıt vermedi. Bu çalışmada biz, "Yungun" soru meylli online anketi ve "Goldberg" in sağlık anketi ve eğilimi kullanım ve korelasyon sınamak, bağımsız ve bağımlı değişkenleri analiz etmek için Pearson anketi kullandık. Sonuçlar İnternet bağımlılığı, fiziksel sağlık değişkenleri, anksiyete ve her iki ülkede de öğrenci internet kullanıcıları arasında depresyon değişkenler arasında, anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir, ancak İnternet bağımlılığı ve sosyal işlevsellik öğrenciler arasında zayıf bir korelasyon var.

Anahtar Kelimeler: İnternet bağımlılığı, fiziksel sağlık, anksiyete, depresyon, sosyal işlevi.

Introduction

New technologies bring with themselves some positive and negative changes. İnternet as one of the new technologies in current era due to its special interests , has been taken in to consideration. Some special specifications of internet are online access, simplicity of work, low cost, anonymity of users and ... which cause interest for people around the world, but with a lot privileges and capabilities it creates a lot of problems. İnternet addiction is one of these problems. İnternet addiction was introduced by Yang for the first time. This disorder has been used with different titles such as behavioral dependency to internet, internet abuse, problematic use of internet, Excessive use of the İnternet which internet addiction in the recent writings of Yang et al has been frequently used. This disease is sometimes called "virtual addiction".

(Jahangir 1383:24) This kind of addiction cause isolation from family and those who are around user. Behavioral addictions such as İnternet addiction can cause damage to health, relationships, emotions and eventually spirit and mind of a user. Children, adolescents and young adults are the groups that make up most İnternet users. Most of those who seek to establish an amateur internet relationship are at the same groups. They use a lot from internet , however they are also

vulnerable to serious damages result from it. This paper aim to investigate the effects of internet on student's behavior.

Problem statement

Internet has been used in 1960 in order to facilitate researches in military and academic institutions. The first computer network was launched at the end of 1969 in America. After spreading internet in universities and universal research centers between 1988 and 1988 the explosive growth of internet began in the world. During these years, the proportion of households with computer increased from 18% to 34% and among families with children also increased to 49%. Expanding its services including advertising boards, chat rooms, library Software and ... result to multiplicity and diversity of users in network (Giddens2001:35). Along with rapid development of internet technology, excessive use of internet also propounded which Internet addiction was considered by experts. Internet addiction is a psychological disorder which is related with toleration and isolation of a person who deals whit internet. Affective disorders and intercepting social ties is due to internet addiction. Those who are addicted to internet focused all of their minds to internet and are unaware of their daily routine works.

(berenner et al ¹1997:72) concluded that feelings of hostility in Children's resulting from video games and computer games has a meaningful relation with increasing of children's blood pressure. (Bllard & Wiest 1996) , (Krut and Tan1994:63) in an investigation from 36 young people found out that those who directly played game showed physiological symptoms such as increased heart rate, feeling of hostility and aggressive thoughts. While the controlled group showed less from above symptoms.

Among those who regularly use the internet, 62% are referred to pornographic and sexual websites and find sexual arousal which 37% have reported Masturbation (Griffiths2000:33). believed that video games and computer games , are an internet like epileptic seizure. When somebody look at monitor for a long time some kind of waves emitted from the screen and overcome the brain's wave so it causes epilepsy. In addition (Yung 1996:53) proved that 58% of students had a significant reduction in their study habit, Their grade drops, they absent from classes, Inadequate Achievement in courses and some other problem like these. With respect to internet addiction doing practical research is necessary so that in addition to benefiting from internet we can reduce negative effects of it and provide improvement of youth health. This paper seeks to answer the question that what is the impact of internet addiction on the students of Baku and Tehran?

General purpose: investigating the relation of internet addiction and public health of students in Tehran and Baku

Details purposes:

1- Investigating of internet addiction with physical health of students in Tehran and Baku

- 2- Investigating of internet addiction with anxiety of students in Tehran and Baku
- 3- Investigating of internet addiction with depression of students in Tehran and Baku
- 4- Investigating of internet addiction with social function of students in Tehran and Baku

Assumptions

- 1- Internet addiction is related with the physical health of students in Baku and Tehran
- 2- Internet addiction is related with anxiety of students in Tehran and Baku
- 3- Internet addiction is related with depression of students in Tehran and Baku
- 4- Internet addiction is related with social function of students in Tehran and Baku

Method of research

This research is done with correlation approach and by distributing questionnaire between(14 to 18) students from Baku (Azerbaijan) and Tehran (Iran) at 2013.our method is cluster sampling. Total sample is 432 person that among them 220 person is from Tehran and 212 person is from Baku.Statistic of internet usage by regard to time and number of user is as follows: 185 person (42.8 %) is between 0 to 4 hours, 92 person (21.3 %) is between 4 to 8 hours, 102 person (23.6%) that didn't answer to this questionnaire .In this research we use internet addiction questionnaire from Yung and health questionnaire from Goldberg and for analysis of independent and dependent variables we use from Pearson correlation test.

- 1-Internet addiction is related with the physical health of students in Baku and Tehran

Table 1- the relation between Internet addiction and physical health

		physical health	Internet addiction
Internet addiction	Pearson correlation	1.000	.280 (**)
	Sig.(2-tailed)	.	.000
	N	400	174

physical health	Pearson correlation	.280 (**)	1.000
	Sig.(2-tailed)	.000	.
	N	174	186

By regard to the results of this table as sig=.000 and as it is smaller than 0/05 assumptions is accepted. It means there is a meaningful relation with internet addiction and physical health

2-Internet addiction is related with anxiety of students in Tehran and Baku

Table 2- the relation between Internet addiction and anxiety

		anxiety	Internet addiction
Internet addiction	Pearson correlation	1.000	.306 (**)
	Sig.(2-tailed)	.	.000
	N	186	179
anxiety	Pearson correlation	.306 (**)	1.000
	Sig.(2-tailed)	.000	.
	N	179	414

By regard to the results of this table as sig=.000 and as it is smaller than 0/05 assumptions in level/.95 is accepted. It means there is a meaningful relation with internet addiction and anxiety of Students

3-Internet addiction is related with depression of students in Tehran and Baku

Table 3- the relation between Internet addiction and depression

		depression	Internet addiction
Internet addiction	Pearson correlation	1.000	.373 (**)
	Sig.(2-tailed)	.	.000
	N	186	177
depression	Pearson correlation	.373 (**)	1.000
	Sig.(2-tailed)	.000	.
	N	177	414

the results of this table as sig=/.000 and as it is smaller than 0/05 assumptions in level/.95 is accepted. It means there is a meaningful relation with internet addiction and depression of Students

4-Internet addiction is related with social function of students in Tehran and Baku

Table 3- the relation between Internet addiction and social function

		social function	Internet addiction
Internet addiction	Pearson correlation	1.000	.064 (**)
	Sig.(2-tailed)	.	./ 401
	N	186	174
social function	Pearson correlation	.064 (**)	1.000
	Sig.(2-tailed)	.401	.
	N	174	409

By regard to the results of this table as sig=0/401 and as it is more than 0/05 assumptions is rejected. It means there is not a meaningful relation with internet addiction and social function of Students

Conclusion

The results of this research shows that 7/9 % of respondents have 8 to 12 hours free time out of 24 hours and are working with internet. According to yang and homer those students who spend more than 38 hours a week or 8 hours a day are considered as an addict. Research finding is intended that internet addiction with physical health (correlation coefficient 0/280) and with anxiety (correlation coefficient 0/306) and with depression(correlation coefficient 0/373) of students of Baku and Tehran has a meaningful relation. These results with the findings research of (Jahangir1383:62) studies of (Lim2004:43) (kraut et al1998-1999:52) and Yang are consistent. Excessive use of the Internet is associated with stress and loneliness. Those who are addicts have symptoms of obsessive behavior, mental state of mania, depression and anxiety. Many addicts as they chat online state that internet cause some pains in lower back, cervical and legs. Fingers because of typing have too much pain. Their diet is also impaired. Because of this interval of eating and it's time may be changed. Another component is anxiety which is symptoms such as insomnia, bad mood stress and pressure. Many of them believe that internet, extricate them from concerns and stresses in real world and carry them to a world where there is no stress and anxiety so they think that this interval gives them peace of mind. Results of this research showed that internet addiction

has a meaningful relation with social function but this is inconsistent with the findings of others. The more time that people spend on internet, reduce rates of familial relationship. According to the results, it can be said, however, that the internet is a very useful phenomenon in the field of scientific and education, but also have adverse effects

Internet is neutral technology. Negative and positive effects of it depend on the aim of user. It is obvious that training and clarification in this field is very effective.

REFERENCES

1- Griffiths M(2000). Does Internet and computer addiction exist.P:33

2- Young, K. S. (1996). Internet Addiction: the emergence of a new clinical disorder. [On- Line] Available at <http://www.pitt.edu/~ksy/apa/html>. Paper presented at the 104th annual meeting of the American Psychological Association, Toronto.P:56

3- Giddens, A.,Sociology, fourth edition, policy press,(2001)adox: Asocial technology that reduces social involvement and psychological P: 35

4-Turner, J.C, (1982) Towards a Cognitive redefinition of the social group. In. H. Tajfel (ed) social identity and inter group relations Cambridge , Cambridge university press,.P:16

5- Kraut, R. patterson, M landmark, r. kiesler s. mukopadhyay, T, 8 scherlis, w (1998) Internet paradox: Asocial technology that reduces social involvement and psychological.P:94-52

6- Brenner, E.m, slavery, p, (1997). Emotion Regulation during childhood, Developmental, Interpersonal, and Individual considerations, In peter sodavey, 8 David y. slayter (Eds), Emotional Development and Emotional Interlligence: Educational Implication (168-183) Basic Books.

7-Lim'jin-Sook and et al.(2004) A learning system for ntenet Addiction Prevention P:96 Proceesding Of the IEEE international Conference Advanced learning Technologies (LCAIT)

8-Jahangir,(1383) Psychological trauma Internet,rah avarid nor p:24-62

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE DİL-KÜLTÜR İLİŞKİSİ VE DİL EROZYONU

LANGUAGE-CULTURE RELATIONSHIP AND LANGUAGE EROSION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

СВЯЗЬ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ И ЭРОЗИЯ ЯЗЫКА В МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇİFTPINAR* - Ahmet TANIR**

Özet

Bu makalede yabancı dil öğretiminde dil – kültür ilişkisi ve dil erozyonu, dilbilimin diğer alt dallarından biri olan sosyo dilbilimi ele alınmıştır. Günümüz dünyasında küreselleşmeyle birlikte yabancı dil öğretimine büyük önem verilmektedir. Gelişen medya ve kitle iletişim araçları da ayrıca önemli bir destek sağlamaktadır.

Toplumlar, 19. Yüzyıl sanayi devrimi ile birlikte ekonomik ve siyasi gelişimin yanında sosyolojik olarak gelişmeye başlamıştır. Beraberinde ulus olma benliği ve kendi kültürünü yaratma benliği oluşmuştur. Bu uluslaşma süreci, beraberinde dilin gelişimine olan önemi artırmıştır. Çünkü dil ve düşünce birbirinin ürünü olması açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırmada, yabancı dil öğretiminde büyük önem taşıyan ölçünlü dil ile toplum dilbilim kavramı üzerinde durulmuştur. Çalışmada ortaya atılan sorunlar ve bu sorunların çözümleri, kaynak taraması ve doküman incelemesiyle gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak yabancı dil öğretiminde, ana dilin kültürel öğeleri ile hedef dilin kültürel öğelerinin tam olarak öğretilmemesinden kaynaklanan ana dildeki dilsel ifadelerin yabancılaşması ve meydana gelen dil erozyonu ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: dil, dil ve kültür, toplum dilbilim, yabancı dil öğretimi, dil erozyonu.

---

* Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Öğretim Üyesi. Eskişehir/TÜRKİYE

** Anadolu Üniversitesi Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği Öğretim Elemanı. Eskişehir/TÜRKİYE

Abstract

In this article, sociolinguistics and language-culture relationship in foreign language teaching are undertaken. In today`s world foreign language teaching has a great role with the globalization. Emerging media and mass media also provides an important support.

Communities began to develop sociologically besides economic and political developments with the industrial revolution in 19th century. Along with this, an ego of being a nation and creating their own culture arose. By the process of nation-building this has increased the importance of development of language. Because it is a great importance in terms of each other`s product of language and thought.

At the same time, in this study the concept of sociolinguistics was examined primarily and it focused on the common language which has a great importance in foreign language teaching. Lastly, in this study it was discussed what sociolinguistics is, its work are and its importance on foreign language teaching.

Key Words: language, language and culture, sociolinguistics, foreign language teaching, language erosion

1 GİRİŞ

İnsanı toplumsallaşma sürecine hazırlayan en önemli araç kuskusuz dildir. Genel anlamda dilin tanımı yapılacak olursa, dil; bir insan topluluğuna özgü olan, o toplulukta var olan bireylerin duygu ve düşüncelerini bir araya geldiklerinde kimi zaman konuşma yoluyla kimi zaman da jest ve mimiklerle aktardıkları sesli veya yazılı göstergeler bütünüdür.

İlk çağlardan beri insanlar dile karşı özel bir ilgi beslemiş ve çoğu bilim adamının özel uğraş alanı olmuştur. Dile yeni tanımlar getirmişler ve bu onların özel uğraş alanları olmuştur. Dil, insan ve toplumdan ayrı düşünülemeyecek, bilim, sanat, teknik, kültür gibi bütün alanlarla ilgisi bulunan, aynı zamanda onları oluşturan bir kurumdur.¹

Dille düşünce arasında sıkı bir ilişki vardır. Ne dili düşünceden ne de düşünceyi dilden ayırabilirsiniz. Çünkü dil düşüncelerin ürünüdür. Toplum dilbilim, dil ve toplumun gelişim sürecini inceleyen dilbilimin bir alt dalıdır. Zengin bir dili olmayan toplumlarda kültür, istenilen seviyeye ulaşamaz. Çünkü dil kusurlu olursa, düşünceler doğru aktarılamaz. Düşünceler doğru aktarılmazsa yapılması gerekenler doğru yapılamaz ve birçok toplumsal sorunla karşılaşılmasına neden olur. Görevlerin yerine getirilememesi toplumun kültürel öğelerinde, adalet sisteminde, yönetim biçiminde aksaklıklara neden olur. Humboldt`a (1767-1835) göre, düşünceler dili yarattığı gibi, diller de düşünceleri yaratır. Dil düşünceyi tamamlayan, düşünceyi

---

¹AKSAN, Doğan (1998). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I, Türk Dil Kurumu, Ankara

yaratan şeydir. Ancak dilini oluşturan, yükselten bir toplum gerçek bir düşünce etkinliği gösterebilir. Dilin yapısıyla bütün öteki entelektüel etkinliklerin başarısı arasında açık bir bağlantı vardır. Ancak yüksek bir olgunluğa erişen dillerde gerçek bir düşünce etkinliği meydana gelebilir.²

2. YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE DİL-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Toplum hayatında önemli bir yere sahip olan dil; ticari, kültürel ve siyasi ilişkilerde önemli rol oynamaktadır. Özellikle yabancı dil öğretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Yabancı dil öğretimi gelişmekte olan ülkeler için eğitim politikaları çerçevesinde çok önemli bir yere sahiptir. Çünkü toplumların tek başına ayakta kalması mümkün değildir. Var olma sürecinde yer alabilmek için diğer toplumlarla ilişki içinde olmak zorundadır. Bu ilişkinin gerçekleşebilmesi için yabancı dile verilen önem her geçen gün artmaktadır. Bir dil, o dili konuşan toplumun kültüründen bağımsız düşünülmemesi için, öğrenilen dile ait ülkenin kültürü, bu dili öğrenenleri ister istemez kuşatmaktadır.

Dil öğretiminde kullanılan malzemeler, doğrudan veya dolaylı olarak o dili konuşan ülke menşelidir. Kitaplar o ülkede hazırlanmakta, kitapların video filmleri o ülkede çekilmekte ve yabancı ders aracı olarak kullanılan resim ve kartlar da kitaplardaki mevzulara göre hazırlanmaktadır. Bütün bunlar, tamamen ya o ülkenin kültürünü yansıtmakta ya da son zamanlarda bazı ders kitaplarında görüldüğü üzere, yabancı dili öğrenen ülkelerin kültürlerinden de bazı öğeler taşımaktadırlar. Bunlar hem asgari seviyede olmakta hem de diğerine tezat teşkil edici bir hususiyet taşımaktadır. Bu sebeple yabancı dil öğretiminde kime, niçin, ne kadar, hangi malzemeler ile dil öğretileceği konusunda çok dikkatli olmak gerekmektedir. Yabancı dil, öğrenme ve edinme faaliyetlerine dayanır. Öğrenme bilinçli ise de edinme bilinçsizdir ve öğrenci, zamanla farkında olmadan kitaplarda verilmeye çalışan kültürün etkisinde kalır. Buna o kültüre bir hayranlık ve kendi değerleri karşısında bir aşağılık kompleksi eklenince, artık dili öğrenilen ülke bir taşla iki kuş vurmuş olur.³

Yabancı dil öğretiminden vazgeçilemeyeceği bir gerçektir. Yabancı dil öğretiminde bu denli bir sorun yaşamamak için kendi öz kültürel değerlerimizi iyi öğrenmemiz gerekmektedir. Ana dilin iyi bilinmesi, dil bilimsel kurallar ve kültürel öğeler yabancı dil öğretimini hızlandıran en temel unsurlardır. Günümüzde yabancı dil öğretiminde istenilen başarının yeterince ulaşılmadığı sürekli olarak gündeme getirilmekte, çeşitli yabancı dil öğretim yöntemleri geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Bunca gösterilen çabaya rağmen istenilen sonuca hala ulaşılamamaktadır. Yabancı dil tam olarak öğretilmemektedir. Bunun etkilerini ise, ana dildeki yabancı kelimelerin çokluğuyla görmekteyiz. Tokat'ta bir mantı salonu işleten bir kişinin, İngilizcede mantık anlamına gelen "logic" kelimesinin "c" harfini indirge-

²AKARSU, Bedia (1998). Dil-Kültür Bağlantısı, İnkilap Yay., İstanbul

³SENEL, S. Savaş / ALBANT, Şerif (1993), Yabancı Dil Öğretiminde Yabancılaştırma, Sızıntı, Sayı 176, Ocak

yerek “Logi Saloon” şeklinde kullanıma gitmesi, ana dil ve yabancı dil arasındaki anlam çatışmasına bir örnektir. Bu kelime, ana dile bu şekilde yerleşmekte ve dilin erozyona uğramasına neden olmaktadır. Bazı günümüz yabancı dil eğitimcileri ise, kendi kültürel öğelerimizin yabancı dilde yazılmış ders kitaplarında yer almasını savunmaktadırlar.

Yabancı dil öğretiminde akıllıca bir politika izlemek gerekmektedir. Yabancı dil öğrenen gençlerimizin kendi toplumuna yabancılaşmamaları için, kendi kültürleri konusunda bilinçlendirilmeleri ve mümkün mertebe, dil öğretiminde kullanılan malzemelerin, bizim kültürümüzü yansıtacak şekilde ülkemizde hazırlanmasına dikkat edilmelidir.⁴ Bu görüşe göre, yabancı dil öğretiminde istenilen başarıya ulaşmak için, kendi öz kültürümüzden öğelerin yabancı dil ders kitaplarında yer verilmesi, tartışmaya açık bir konudur. Hiçbir dil, bir başka dilde aynı ölçüde birebir anlam özelliklerini taşımaz. Dillerin, tam olarak kendine özgü özellikler taşıyabilmesi için hiçbir toplumla etkileşim içinde olmaması gerekir. Küreselleşen dünyada artık insanların birbirlerine ulaşması çok daha kolay, aynı zamanda kültürel ve dilsel değişimler çok daha hızlı gerçekleşmektedir. Günümüzde hiç kuşkusuz yabancı kelime tutkusu gittikçe artmaktadır. Bunun sebebi yabancı dil öğretimindeki başarısızlığın göstergesidir. Yabancı dili öğretirken, bizim kültürümüzü yansıtan dilsel öğelerin hedef dilde hazırlanması ve bu kitapların ülkemizde basılması, ana dilde meydana gelen dil erozyonuna çözüm olamaz. Burada sadece maddi olarak (parasal) bir kazanım elde edilebilir. Her dil kendi karakteristik ve kültürel öğelerini taşır. Hiçbir dilde birebir çeviri yapılması mümkün değildir. En titiz çeviri bile, dil kullanımının farkından dolayı daima yabancı bir şeyler katar.⁵ Anlam ve kültür çevirisi ne kadar mümkün olabilir? Bu sorunun cevabı tam olarak gerçekleştirilemez. Çeviride çevrilmesi imkânsızın sınırına kadar dayanmalı; işte ancak o zaman yabancı bir dilin farkına varılmış olur.⁶ Kültürler kendini dilde ve dille ifade ederler. Bir dilin kendi içinde dahi eş anlamlı kelime olarak görülen kelimelerin gerçekte eş anlamlı olmadıklarını görebiliyoruz. Örneğin akıl ve us kelimeleri her zaman birbirinin yerine kullanılamazlar. Bu durum, yabancı dilden çeviri söz konusu olduğunda daha bariz bir şekilde kendini gösterir.⁷ Ayrıca bizim kendi dilimizde var olan atasözlerindeki kelimelerin dahi eş anlamlı kelimelerle kullanılması söz konusu değildir. Örneğin, ‘ Ak akçe kara gün içindir.’ atasözünde yer alan ak kelimesinin yerine ‘beyaz’, kara kelimesinin yerine ise, ‘siyah’ sözcüğünün kullanılması anlatım bozukluğuna neden olur. Yabancı bir dilde yapılan çeviride anladığımız ifadeler, kendi dilimize genel olarak indirgediklerimizi anladığımız kadardır. Türkçede ölen birinin yakınına “başınız sağ olsun” denir. Almanca da bu kullanımı birebir ifade edemezsiniz. Bir Alman sevgilisine “meine

---

⁴ÜNALAN, Şükrü (2010), Dil ve Kültür, s. 45

⁵Goethe Der ki (1986), Çev.: Prof. Dr. Gürsel Aytaç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara

⁶Goethe Der ki (1986), Çev.: Prof. Dr. Gürsel Aytaç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara

⁷ÜNALAN, Şükrü (2010), Dil ve Kültür, s. 45

mauschen” diyerek ona sevgisini belirtir. “sevgilim, tatlım” anlamına gelen bu kelime, birebir Türkçeye çevrildiğinde ise “fareciğim” anlamına gelir. Bunun sebebi kültürel farklılıkların dilde nasıl şekillendiğidir. Bunu açıkça 19. Yüzyılda ortaya atan ünlü düşünür, devlet adamı ve dilbilimci Wilhelm von Humboldt, her dilde özel bir dünya görüşü olduğunu ortaya koymuş ve bunu dilin iç biçimi terimiyle adlandırmıştır.⁸ Burada her dilin kendine özgü anlama ve anlatma özelliğinden bahsedilmektedir. Öğretilmesi planlanan bir yabancı dile, kendi dilinizden bir şeyler katarak sunma fikri, bir çözümden çok yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

3 YABANCI DİL ÖĞRETİMİNE TOPLUM DİLBİLİMSEL

YAKLAŞIM

Toplum dilbilim, “dil olgularıyla toplumsal olgular arasındaki ilişkileri, bunların birbirini etkilemesini, birbirinin değişkeni olarak ortaya çıkmasını, bir başka deyişle bu iki tür olgu arasındaki eş değışirleri inceleyen karma dal”⁹ olarak tanımlanmaktadır.

Bu alanda B. Bernstein`in öncülük ettiği eksiklik kuramı çerçevesine giren çalışmalarında, temel olarak toplumsal katmanlara özgü dil kullanımı araştırılmaktadır. İngiliz toplum dilbilimcisi B. Bernstein bu çalışmalarında, alt toplumsal katmanın orta toplumsal katmana oranla eksik, yetersiz, sınırlı bir dil kullanımına sahip olduğu yargısına ulaşmıştır. Bernstein, toplumu aslında üç katmana ayırmaktadır. Bunlar; üst, orta ve alt katmandır. Bu teori içerisinde üst katman ele alınmamaktadır. Çünkü üst katmanı ünlü devlet adamları ve yöneticileri oluşturduğu ve sayıca az bir kısmı kapsadığından dil öğretiminde saf dışı bırakılmaktadır. Bernstein`a göre, alt katmanın dilsel gelişimi orta katmana göre daha az gelişim göstermektedir. Bir başka deyişle, bu tez içinde orta katman konuşucularına oranla, alt katman konuşmacılarında eksik olan dilsel nitelikler söz konusu edilmektedir. İşte bu nedenle Bernstein`in ve onu izleyenlerin çalışmaları, eksiklik kuramı çerçevesindeki toplum dilbilim çalışmalarında ele alınmaktadır.¹⁰

Eksiklik kuramı, Avrupa ve Amerika`da birçok bilim adamlarını bu konuda araştırma yapmaya sevk etmiş ve kuramı yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Fakat Bernstein`in eksiklik kuramı birçok araştırmacı tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin en büyük sebebi dar ve geniş kod kavramlarıdır. Toplumun dilsel gelişiminde farklılıklar gösterdiğini ortaya atmıştır. Alt katmanı oluşturanlar dar kod, orta katmanı oluşturanları ise geniş kod kavramıyla nitelendirilmektedir. Bu kurama göre; sosyo-ekonomik yapının farklılığı, bireylerin dilsel gelişimlerinde farklılıklar göstermesinde önemli ölçüde etkisinin olduğunu öne sürmektedir. Özellikle maddi imkânlar, kişilerin kitle iletişim araçlarına ve kültürel birçok imkana ulaşmasında önemli rol oynamaktadır. Alt katmanda bulunan bir bireyin içinde bulun-

⁸Bkz. Gesammelte Schriften, c.7/1, Berlin, 1907.

⁹VARDAR, B. ve ö.t., Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, s. 144.

¹⁰Bu Kuram çerçevesindeki çalışmalar konusunda geniş bilgi için bkz, N. Dittmar, Soziolinguistik, 6. 1-12.

duğu kısıtlı maddi imkânlar onun birçok kültürel faaliyetten yoksun olmasına neden olmakta, ortaya koyduğu dilsel ve kültürel gelişim orta katmana göre daha yavaş gerçekleşmektedir.

Daralmış ve genişlemiş kod kavramlarına karşı tepkiler, Amerikan toplum dilbiliminde, sonradan “ayrılık kuramı” olarak anılacak olan, yeni bir bakış açısını ortaya çıkarmıştır. Bernstein’in çalışmaları doğrultusunda yapılanlar hem kuramsal hem de uygulamalı alanda en çok Federal Almanya’da yaygınlık kazanmıştır. ABD’de bu doğrultuda kimi ruhbilimcilerle uygulamalı çalışmalara girilmiştir. Ancak ayrılık kuramı çerçevesine giren araştırmalarda gözlenen eleştiriler, temelde daralmış ve genişlemiş kod kavramlarını kanıtlayacak sonuçları elde etmeye yönelen eksiklik kuramını hedef almakta, denkleştirilim dil eğitimi içine alacak biçimde düzenlenmiş bulunmaktadır.¹¹

Toplum dilbilim alanında dilbilim ve yöntembilim bakımından birçok araştırma yapmış olan, William Labov ayrılık kuramı çerçevesinde ilk sırada yer almaktadır. Labov araştırmalarını özellikle Amerika’da yaşayan Afrikalıların kullandığı anlatım yetisi, sözcük zenginliği, dilbilgisi kullanımı ve ölçünlü olmayan İngilizce kullanımından çıkararak ayrılık kuramıyla bağdaştırmıştır. Labov, *The Logik of Nonstandard English* adlı çalışmasında ölçünlü olmayan İngilizcenin kendine özgü bir dizgesinin olduğunu, ölçünlü İngilizce içinde, biri ötekinden daha iyi olarak değerlendirilmeyecek olan çeşitli toplumsal kullanımlar (sosyolektler) bulunduğunu belirtmiştir.¹² Bu çalışmalarında William Labov hem bir kuramcı olarak hem de dilbilimci olarak görüşlerini açıklamaktadır.

Genel olarak ayrılık kuramı, dilbilim açısından açıklamasını kapsamaktadır. Bu kuramla dilsel dizgelerin nasıl ve hangi işlevlere sahip olduğu açıklanmakta ve sınıflara ayrılmaktadır. Ayrılık kuramına göre bir dilin toplum dilbilimsel açısından gelişimi dört kısımda incelenmektedir. Bunlar ölçünlü tür, bölgesel, toplumsal ve işlevsel türlere ayrılmaktadır. Bu sınıflamalar yapılırken bir ülkede yaşayan insan topluluklarının kültürel, sosyo- ekonomik gelişimleri ve kendilerinin oluşturduğu öz kültürün dile olan yansımaları göz önünde bulundurulmuştur.

Ölçünlü (standart) dil, bir dilsel toplulukta bölgeler üstü anlaşma aracı olarak tanınıp benimsenen ve kurumlaşan dil türü olarak tanımlanmaktadır.¹³ Bireyler

---

¹¹IMER, K., *Toplumsal Dilbilim: Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I*, Ankara, 1980, s. 157-166

¹²Bu makalenin *Die Logik des Nonstandard-Englisch* başlıklı Almanca özetinden ve çevirisinden yararlanılmıştır. (Immer, K.). *Bkz, Aspekte der Soziolinguistik*, yay.: W. Klein ve D. Wunderlich. Frankfurt am Main, 1973 (3. Baskı), S. 92-109.

¹³Kamile Imer’in *Toplum dilbiliminin Kimi Kavramlarına Kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri Çalışmasından Alıntı*; kimi araştırmacılar ölçünlü dil (Alm. Standardsprache) teriminin yüksek dil (Alm. Hochsprache) terimini ortadan kaldırmaya başladığını; ülke dili (Alm. Landessprache), ulusal dil (Alm. Nationalsprache), yazı dili (Alm. Schriftsprache) ve birlik dili (Einheitssprache) terimlerinin varlığının bile konuyla ilgili olarak en azından çok yönlü bir adlandırmayı ortaya çıkardığını, dolayısıyla konunun kolay kolay sınırlandırılma-

hangi bölgeden ve kültürel etkileşim biçimi farklı olursa olsun, okulla birlikte ölçünlü dili öğrenmektedir. Ölçünlü dil bir başka deyişle bir devletin resmi dili olarak da nitelendirilebilir. Bu dilin kendine özgü düzenlenmiş kurallarını ve dil bilimsel özelliklerini taşımaktadır.

Bu dil türü bir dilsel toplulukta ortak olan norm ve kurallara göre düzenlenmiştir. Bir yönüyle bireysel dil kullanımıyla bağıntılı olan bu dilsel tür, öteki yönüyle bireyüstü kuralların ve ilkelerin bütünlüğünü içeren genel dil kullanımıyla bağıntılıdır.¹⁴ Ölçünlü dil, söz düzlemindeki ayrı somut gerçekleştirmelerin dil düzlemindeki ortak görünümüdür.¹⁵

Birey ister bir devlet kademesinde çalışan üst düzey bir yöneticisi olsun, isterse işçi olarak çalışan biri olsun bu ölçünlü dilin gerektirdiği norm ve dilsel özelliklere göre resmi işlemlerini gerçekleştirmek zorundadır. Dil türleri ele alınacak olursa sadece ölçünlü dil Bernstein`ın teorisinde yer alan orta ve üst katmanın dilsel özelliklerine göre karakteristik özellik göstermektedir.

Bölgesel türler ise; bulunduğu bölgeye farklı dil karakterleri göstermektedir. Bunlar yazılı olmayıp genellikle sözsel olarak kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Daha çok alt katmanın dilsel özelliklerini kapsamaktadır. Fakat bölgesel kullanımlar kimi zaman ölçünlü dile yükseldiği gibi kimi zaman da yok olduğu görülmektedir. Bu konuyu D. Aksan şu şekilde açıklamaktadır;

“Bir ülkenin yönetim, siyaset ve kültür bakımından başta gelen kenti ya da yöresi, ülkenin öteki bölgeleri üzerinde etkili olmaya başlar. Yönetim ve siyaset merkezi, çeşitli kurumlarının, kuruluşlarının, üniversitelerinin, sanat adamlarının çalışmaları ve bu merkezin lehçesinin kullanılması, yörenin lehçesinin sivrilmesine yol açar.”¹⁶ Ölçünlü Türkiye Türkçesinin İstanbul ağı üzerine kurulması da böyle olmuştur.

Günümüzde sürekli gelişmekte olan kitle iletişim araçları ve küreselleşme sonucu bölgesel türler yok olmaktadır. Bununla beraber gelişen internet ağı ve uydu lar aracılığıyla bireyler çok daha ucuza dünyada gelişen olaylardan haberdar olmaktadır. Bernstein ortaya attığı eksiklik kuramı bir bakıma aslında geçerliliğini günümüzde yitirmektedir.

---

yacağını belirtmektedirler. Bkz. Jager, S., Standardsprache: Lexikon der germanistischen Linguistik, yay.: H.P. Althaus, H. Henne, H.E. Wiegand, Tübingen 1973, s.271.

¹⁴Kamile Imer`in Toplum dilbiliminin Kimi Kavramlarına kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri Çalışmasından Alıntı; ölçünlü dilin birçok alt dilden (Alm. Subsprache) biri olduğu konusunda bkz. Jager, S., Standardsprache, s. 273.

¹⁵ Kamile Imer`in Toplum dilbiliminin Kimi Kavramlarına kuramsal Bir Bakış ve Dil Türleri Çalışmasından Alıntı; Saussure`deki dil/söz anlamında düşünülmektedir.

¹⁶Bkz. D. Aksan, Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim I, S. 84, D. Aksan, ortak dil (languecommune, commonlanguage, Gemeinsprache) ya da koine konusu içinde,” ortak dil” olmuş daha başka ülkelerdeki bölgesel kullanımlardan örnekler vermekte ve “ortak dil”lerin genellikle yönetim ve kültür merkezlerinin lehçe ya da ağı üzerine kurulduğunu belirtmektedir (bkz, s.g.y, s. 83-84)

Bir başka dilsel türde sosyolektler olarak da adlandırılan toplumsal türlerdir. Bu kavram tanımlanacak olursa, “anlaşmaya bağlı (konvansiyonel) olarak bir dilsel topluluğun bireylerin oluşturduğu bir grup için bireyüstü dil dizgesinin karakteristik kullanımıdır.”¹⁷ H. Glinz’e göre toplumsal kullanım (sosyolekt), “bir toplumsal grubun dil varlığının tümüdür.”¹⁸

O. Reichmann, “sosyolekt” diye adlandırılan dil türünün taşıyıcısı olan toplumsal gruplar içerisinde; özellikle toplumsal katmanların, mezhep, cinsiyet, yaş, çıkar (menfaat), aile, akraba, tanıdık, eğitim, meslek ve siyasal grupların dikkate değer olduğunu belirtmektedir.¹⁹

Toplumsal türler içine meslek grupları ve ölçünlü dilde bilinmeyen sözcük veya terimleri de girebilir. Bir doktorun veya bir hukukçunun kullanmış olduğu dil türü toplumsal kullanımlar içerisinde yer almaktadır. Bu kullanımlar kendi içerisindeki kullanımlar arasında farklılıklar göstermektedir. Bu dil türü toplumsal şartlanmaların sonucu ortaya çıkan gruplar, toplumsal tabaka ve grupların dilleridir. Toplumsal tür içerisindeki dilsel kullanımlar, bir diğer yabancı dilden kelimeler ve ifadeler içerir.²⁰ Özellikle günümüzde gelişen teknoloji sonucunda yeni terimler ortaya çıkmış ve bu terimler genel olarak dünyada bilimsel dil hangisiyse o dilde ifade edilmektedir. Evrensel bir dilin ürünü olan bu kelimeler, ulusların dillerine genellikle herhangi bir değişikliğe uğramadan girmiştir.

Son olarak dil türleri içerisinde işlevsel tür ele alınacak olursa; öteki dil türlerinden ayrı olarak, ölçünlü dilin toplumsal ve bölgesel kullanımlarının boyutları içinde kullanılmaktadır. Konuşucular öğrendikleri dil türlerini işlevsel olarak, daha yalın bir deyişle, yeri geldikçe ya da duruma göre kullanabilmektedir. Bunlar özel etkileşimlere, kurumlara, işyeri ilişkilerine, biçimsel ya da biçimsel olmayan durumlara ve konuşucunun özelliklerine bağlı olmaktadır.²¹ İşlevsel türler kullanıldığı yere göre değişebilmektedir. Aynı yaş grubundan farklı statülere sahip kişiler arasında ve farklı meslek dallarına mensup kişiler arasında dahi bu değişim gözlenmektedir. Dittmar, argo ve tecim dillerinden bahsetmekte ve özellikle tecim dillerinden bugün hala koloni durumundaki ülkelerde konuşulan Fransızca ve İngilizce “Pidgen”²² in tanınmış olduğunu belirtmektedir. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda işlevsel türlerin çokluğundan bahsetmek yanlış olmasa gerekir.

---

¹⁷Bkz. Lewandowski, Linguistisches Wörterbuch, 3, s. 685.

¹⁸Bkz. H. Glinz, Linguistische Grundbegriffe und Methodenüberblick, Athenaiion 1974 (5. Baskı), s. 75.

¹⁹O. Reichmann, Deutsche Fortforschung, Stuttgart 1969, s. 81.

²⁰Çiftçınar, Bülent, Die deutschen Lehnwörter in der türkischen schriftlichen Presse zwischen 1960-1990, s. 7.

²¹Bkz. N. Dittmar, Soziolinguistik, s. 137. Bu konu Kamile Imer’in Toplumsal Dilbilim Adli yazısında “duruma uygun dil kullanma” olarak söz edilmiş ve kimi örneklerle açıklanmıştır. Bkz. S.g.y., s. 163-164

²²“Pidgen” (picin) Sabir ve Kreollar gibi karma dillerdir. Çeşitli dillerin karışımından oluşan bu diller çeşitli toplulukların, ülkelerine gelen daha gelişmiş topluluklardan bireylerle ilişki kurabilmek, alisveris yapabilmek vb. nedenlerle onların dillerinden çok sayıda öge

4 SONUÇ

Her toplum kendi kültürünü ve düşünce sistemini geliştirir. Kültürün ve düşüncenin gelişmesinde en büyük etken şüphesiz dildir. Bir ulusun dili ne kadar gelişirse o ulus da o kadar yüksek bir kültürel birikime sahip olur. Dil denince akla normlar ve dizgeler bütünü gelmektedir ve her dilde bunlar farklılık göstermektedir. Dil, soyut bir kavram olan aklın somutlaştırıldığı bir fabrikadır. Bir düşüncenin, dil olmaksızın ifade edilmesi mümkün değildir. Çünkü dil, düşüncenin aynasıdır. Günlük yaşantımızı dil ile düzenleriz. İnsanı diğer canlılardan ayıran en büyük özelliğinden dolayı dil, bizi biz yapan bir araçtır. Ulusları ulus yapan en önemli unsurlardan biride dildir. Çünkü ulusların ortaya koyduğu ürünler dilin sonucu ortaya çıkmaktadır.

Toplumda var olan bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen dil, aynı zamanda bir devletin bünyesinde barındırdığı kurumlar ve uluslararası ilişkilerini de düzenler. Ulusun ve ulusların ortaya koyduğu kültürel ve tarihi miraslar, ancak dil aracılığıyla, yeni kuşaklara aktarılır. Dili önemli kılan bir diğer önemli faktörde, tarihsel süreç içerisinde bilim, sanat, edebiyat, din, toplum, eğitim gibi kültürel öğeleri de kendi gelişimine paralel olarak, bir gelişmişlik düzeyinde günümüze aktarmış olmasıdır. Günümüzde dilin önemi her geçen gün artmakta ve yabancı dil öğretimi için önemli çalışmalar yapılmaktadır. Şüphesiz eğitim politikalarında önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar yabancı dil öğretimi için birçok girişimde bulunulsa da, sonuç beklenilenin çok altında bulunmaktadır. Yabancı dil öğretiminde birçok sorunla karşılaşmaktadır. Günümüzde her alanda değişim çok hızlı gerçekleşmekte ve dilde bundan nasibini almaktadır.

Bazı dilbilimciler ve yabancı dil öğretimi hakkında araştırma yapan bilim adamları ana dilin yozlaştığından ve bozulmaya başladığından yakınmaktadır. Bunun sebebi, öğretilen yabancı dilin kültürel öğelerinin, bireyler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşüncesidir. Aslında, sorunun sebebi öğrenilen hedef dilin kültürel öğeleri üzerindeki etkileri değil, ana dilin kendine özgü dilsel karakterinin, normlarının ve en önemlisi öz kültürün öğretilmemesidir. Öz kültürün ve ana dilin dilsel özelliklerinin öğretilmemesi hedef dilin öğretilmesini güçleştirmektedir. Her ulus kendi dil, düşünce ve kültürel öğelerini oluşturmakta ve öz kimliğini yaratmaktadır. Hiçbir dil, başka bir dilde birebir bir anlam bütünlüğü sağlayamaz. Her dilin kendi bir iç dünyası vardır. Bir dili başka bir dilde ifade edebilmek için ana dili iyi bilmek gerekmektedir. O zaman hedef dille ana dil arasında sağlam bir bağlantı kurabilirsiniz. Bu görüşü, T. Titiz (1997) şu şekilde açıklamaktadır;

“Bir dil, sadece kelimeler ve bunların kullanım kurallarından oluşan bir sistem değildir. Dil, bir kültüre ait düşünme biçiminin simgesel ifadesidir. Her kültürün düşünme biçimini, o kültürün asırlar boyunca süren oluşum süreci belirler. Dolayısıyla diller, kelimeler açısından değil temelde bu oluşum süreçleri açısından ve bu nedenle de düşünme biçimleri açısından farklıdırlar.” Bu nedenle, öz kültürün ya-

---

almaları sonucu oluşmuşlardır. Bkz. B.Vardar, Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, s. 99.

bancı dilde yazılıp öğretilmesi ve yabancı kitapların yurtiçinde basılması fikri, yabancı dilin daha iyi öğretilmesine katkı sağlayamaz.

Yabancı dil kitaplarında, ana dilin kültürel öğeleri hedef dilin kültürel öğeleriyle birlikte verilmelidir. Yabancı dili öğrenen ana dilini ve yabancı dili karşılaştırmalı şekilde öğrenirse, hem ana dili hem de yabancı dili daha iyi öğrenmiş olur. İki dil arasındaki dünya görüşünün farklılıklarını ve benzerliklerini öğrenerek daha iyi bir düşünce sistemi geliştirmiş olur. Yabancı dilden kelimeler ana dile karışmamış; hem dilsel hem de kültürel erozyon önlenmiş olur.

Sonuç olarak, kültürün dille ayrılmaz bir bütünlüğü vardır. Bir dilin kültürel öğeleri, yabancı bir dilin öğretilmesinde ve öğrenilmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple dil- kültür ilişkisinin, yabancı dil öğretimi açısından öneminin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Kültürel birikimler dil ile gerçekleştirilirken, aynı zamanda bu kültürel öğeler de kendilerini dil ile ifade ederler. Bir toplumun mensubu olduğu din, oluşturduğu toplumsal değerler, sanat, bilim ve eğitimde gerçekleştirdiği ürünler bir kültürel birikimdir. Toplum bu oluşturduğu normlar çerçevesinde yaşam tarzlarını ve düşünsel bakış açılarını gerçekleştirir. Bütün bunlar dilin bir yansımasıdır ve birbirinden bağımsız düşünülmesi imkânsızdır.

KAYNAKÇA

AKARSU, B. (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*, İnkılap Yay., İstanbul.

AKSAN, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim I*, Türk Dil Kurumu, Ankara

ÇİFTPINAR, B. (2000). *Die Deutschen Lehnwörtern in der türkischen schriftlichen Presse zwischen 1960-1990*, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir.

DITTMAR, N., *Soziolinguistik*, s. 137

GLINZ, H., *Linguistische Grundbegriffe und Methodenüberblick*, Athenaiion 1974 (5. Baskı), s. 75.

VON HUMBOLDT, W., *Gesammelte Schriften*, c. 7/1, Berlin, 1907.

İMER, K., *Sosyolekt olarak bir meslek grubunun (yazılı) dil kullanımı ve kara taşutlarındaki yazılar*: Genel Dilbilim Dergisi, c. I/3-4 (1979), s. 29-42.

İMER, K., *Toplumsal Dilbilim: Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları I*, Ankara, 1980, s. 157-166.

LABOV, W., *Die Logik des Nonstandard Englisch (Auszug)*, Çev.: N. Dittmar, G. Feurle: *Aspekte der Soziolinguisti.*, Yay.: W. Klein-D. Wunderlich, Frankfurt am Main, 1973 (3.Baskı), s. 92-109.

LEWANDOWSKİ, T., *Linguistisches Wörterbuch*, 1-3, Heidelberg, 1976 (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 2. Baskı).

REICHMANN, O., *Deutsche Fortforschung*, Stuttgart 1969, s. 81.

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

SENEL, S. S. / ALBANT, Ş. (1993), *Yabancı Dil Öğretiminde Yabancılaştırma*, Sızıntı, Sayı 176, Ocak.

TİTİZ, T. (1998), “*Ezbersiz Eğitim*” Yol Haritası, Beyaz Yay., İstanbul.

ÜNALAN, Ş. (2010), *Dil ve Kültür*, Nobel Yayın Dağıtım Tic. Lmt. Şti., Ankara.

VARDAR, B .ve öt., *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimler Sözlüğü*, Ankara, 1980.

VARDAR, B., *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, Ankara, 1982.

**THE NEED TO PROTECT THE ENVIRONMENT
AGAINST POLLUTION**

KİRLİLİĞE KARŞI ÇEVREYİ KORUMAK İHTİYACI

**ПОТРЕБНОСТЬ ЗАЩИТИТЬ ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ
ПРОТИВ ЗАГРЯЗНЕНИЯ**

Zahra Karganroodi Moghaddam HOSSEİNQIZI *

Abstract

In general, a set of legal documents (international treaties and domestic laws of States) relevant civil liability claims arising from nuclear incidents represents the international community's willingness and intent to regulate activities that may have adverse effects to humans or the environment.

Key Words: Environment, Atomic pollution, Nuclear tests, Nuclear wastes.

Özet

Genel olarak, yasal belgelerin bir dizi (uluslararası anlaşma ve devletlerin iç mevzuatları) hukuki sorumluluk iddialarına karşılık gelen, mutlaka harekete geçmek için niyet ve istek önemlidir. Yoksa nükleer olaylar ortaya çıkar. Bu isteğin insanlara, çevreye ve uluslararası topluma olumsuz etkileri olabilir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, atom kirliliği, nükleer testler, nükleer atıklar.

Introduction:

This paper examines the need to protect the environment against pollution and understanding of professionals' considerations on practical understanding of the human condition in the global ecosystem. Radioactive material is one of the human environmental contaminants. Today, radioactive material has been considered due to the increasing use of nuclear materials. Pollution from these substances may be

---

* Postgraduate Student of International Law Department of Baku State University/AZERBAIJAN

due to the peaceful use of nuclear energy. Such as Nuclear waste disposal, nuclear power plants, or as a result nuclear war and atomic bombs have created. Under the provisions of sections and according to the provisions of the treaties related to this, Unnecessary and avoidable damage to the environment directly or indirectly is prohibited.

Four Geneva Conventions of 1949 support environment in the material 35, 53 and 147 of its Fourth Convention. Use of nuclear weapons due to them urgent and long-term effects such as genetic lesions violates the principles of international humanitarian law. Plan adopted by the International Law Commission on International Liability of States in 1976, air and seas pollution is widely regarded as the international responsibility [1]. International Court of Justice about the General Assembly request and the World Health Organization have a comment as follows about legality of use of nuclear weapons.

"The threat or use of nuclear weapons is generally contrary to the rules of international law and applicable in armed conflicts and when countries necessarily use the military instrument should consider environmental issues and they shall meet the requirements of necessity and proportionality. In this paper, we first define the Atomic Pollution, its types and effects. Then we investigate international efforts to prevent this type of pollution and briefly describe the organizations and the duties and powers of the IAEA. Finally, the measures taken by some countries about the environment against nuclear contamination will be discussed.

Why should humanity keep his environment?

Does human has created to destroy nature? The Professionals considerations to practical understanding of the state of humanity are based on the global ecosystem. Ecosystems are units which are the result of interaction of plants, animals and physical and chemical composition of the environment. Throughout the food chain in the ecosystem is a dynamic equilibrium. And in general, any organism is part of the environment like other organisms [2]. So we must understand that the land is not for human occupation. But we humans are part of an interdependent world. IBN SINA states: The human and world have same mystery and are with each other, human is not created to destroy nature. So there is unity between man and the universe. And the relationship between man and the universe is not hostile. And the ultimate creation of man is not overcome and oppression on the world.

Today, governments about cases related to the environmental aspects, to design claim to traditional principles have used land rights, such as good neighborliness, integrity and fair use which are derived from Roman law. Principles 21 and 22 of Declaration of the Stockholm Conference and Article II Declaration of Environment and Development Conference in 1992 are related to the Cross rules. International environmental law is a set of Rules of international law which aimed at preventing pollution and protecting the environment and its real growth has

started since 60. Nowadays, this field of rights has become a strong element in change of international law.

Definition of nuclear pollution:

Henri Becquerel in 1896 by the film blackening in the presence of radioactive realized radioactive uranium property. And Madame Curie discovered property of radium radioactive in 1898. Wilhelm Conrad RONTGEN in 1895 by the paper tube showed that, MOSHALEH energy can also be produced artificially by machines [3]. It took many years, until the sixteenth July 1945 in Mexico ALAMOGORDO America, atomic age began. In this history, mankind could split the uranium atom and uses its energy in medicine, industry, agriculture and researches. After a rapid reduction of fossil fuel, coal, oil, gas reserves and rising prices of them, a large number of nuclear reactors to generate electricity from the power plants were built. Risk of human contact with radioactive rainfall caused by nuclear weapons increased. And the health of people affected. Radioactive radiation resulting from the changes taking place within the atom and becomes the other atom. If the new atom is radioactive, in turn, is converted into a different atom and changes continues until the last atom, is not radioactive. There are both natural and artificial radioactive materials. Some of ionizing radiation such as gamma and X-rays are electromagnetic beams, while others of ionizing radiation, such as alpha particles, beta particles, neutrons and protons are moving with great speed. Gamma permeability is high and can pass through the air and caused damages in deep tissues. Permeability beta is more harmful for health, these radiations damages living cells, these effects are divided into two categories, personal and generational. Personal effects only is limited to living the life cycle, while generation effects appear on future generations.

Atomic pollution effects:

The generation effect: The generation effects of radioactive radiation are based on change of Mutation speed of germ cell genes. Any changes in gene mutation, is harmful. Geneticists generally believe that 1. Greater than the permission threshold of ionizing radiation is not required to make harmful effects and any amount of radiation is harmful. 2. Most of cell damages are irreversible. 3. Unusual changes for children of parents who have been exposed to radioactive radiation, is the result of genetic damage. 4. Mutations cause shortening the life of increasing susceptibility to disease, reducing fertility, and usually wearing and indistinguishable effects.

Personal Effects: Radioactive materials enter the body in different ways. Such as inhaled radioactive particles suspended in the air - consumption of contaminated food - absorption through the skin - enter through skin wounds. Any radioactive polluter after entering the body is placed in especially member. Soil pollution and groundwater and surface water pollution is resulting from indiscriminate disposal

Extraction of nuclear waste from nuclear Radioactive pollutants of arms industry that has injuries in long-term. Nuclear Contamination may be is result from the use of nuclear weapons, nuclear testing, the Lack of safety of nuclear reactors in total effects on human, flora, fauna health. An explosion of nuclear tests has the risks for people, agriculture, livestock, land, space and human resources. Any plutonium core which be split, It is divided into many parts which are called FISHER process [4]. Protection of natural ecosystems requires that radiations from nuclear activities are discussed and detailed identification. And protection of human beings against nuclear radiation is guaranteed.

Common Nuclear Rules and Systems:

Here, common nuclear rules and systems in developed countries are discussed shortly.

1 - The Austrian Nuclear system:

Nuclear rules of this country Includes all necessary regulations for nuclear safety in the fields below, including protection against radiation, reactor safety, nuclear material and facilities protection against interference with or misappropriation of third parties [5]. The Non-Proliferation of Nuclear Weapons Treaty was adopted in Austria in 1969. According to the treaty, the agreements about implementing regulations of the International Atomic Energy Conservation between the Energy Agency and the Austrian Government were signed. Provisions relating to nuclear material and facilities protection against wage and intervention of third parties in the amendments are listed in the Nuclear Safeguards Control Amendment Act.

2 – The French nuclear system:

The nuclear law does not originate from a single nuclear right in France, Thus, many of the rules governing nuclear activities in France are as part of the general provisions relating to environmental protection, water, air pollution and public health. Several rules have been developed by necessity in the field of nuclear, For example, the following can be mentioned: Responsibility law for Nuclear Damage, The law related to the criteria and procedures for the licensing of nuclear activities and facilities and the law of protection and control of nuclear materials that has recently been adopted [6].

A) Protecting workers and the public against ionizing radiation mechanisms:

The act of protection against Radiation is mainly based on the principles which have been prescribed by the International Commission of Radiological Protection.

B) Nuclear facilities:

Nuclear facilities need to have a special license then the license application is submitted to the Office of Nuclear Facility Safety Center. Activities related to

nuclear wastes need to have an official license and are subject to environmental protection regulations, public health regulations and Labor Law.

4. The Canadian Nuclear Systems:

With the Atomic Energy Control Act of 1946, the Parliament of Canada declared the use of nuclear energy consistent with the interests of the nation and placed it under the exclusive jurisdiction of the state. Currently Canada's nuclear regulatory system due to the aforementioned legislation and subsequent regulations determined that it highlights the method related to approval and monitoring of all nuclear activities.

A) Protecting workers and the public against ionizing radiation mechanisms:

Atomic Energy Control Regulations has set the permissible limit in terms of amount of radiation exposure to workers and the public. These rules have paying particular attention to the recommendations of international organizations, including the Commission of Radiological Protection and the United Nations Scientific Committee about the Effects of Atomic Radiation.

B) Nuclear facilities:

Atomic Energy Control Regulations which developed due to the Article IX of atomic Control Act set the legal framework for the operation of nuclear facilities. Waste Disposal Control Act and regulations in the ocean based on the 1972 London Convention gives authority to the Minister of the Environment which issue the appropriate license in consultation with the Atomic Energy Control Board.

5 – The Iran nuclear System:

A) Contamination with radioactive materials:

Since pollution from radioactive materials is subject to certain regulations and protection of this type of pollution is performed under the Atomic Energy Organization of Iran, therefore we discuss measures to be taken in this regard. According to the Radiation Protection Act adopted April 8, 1989, any activity in any level of Iran about radiation generator sources (either natural or artificial), including imports and exports, customs clearance and distribution, production, manufacture, possession, acquisition, exploration, extraction, transportation, transfer requires a business license and permit from the concerned department of employment of the Atomic Energy Organization of Iran.

Any change in rights status or ray generator sources (both qualitative and quantitative), is not possible without a legal license again of the IAEA. According mentioned law, obtaining Occupational licensure is necessary (Article III). Provided that these activities are not below the standard set by the organization (Article III of the Rules of Procedure of the Executive).

According mentioned law, the organization is responsible for protection of workers, the general public and future generations and the environment against

harmful effects of radiation. Therefore, the organization has supervision and inspection on implementation of the regulation and licensees are required to work in your career field provided the required facilities for supervision and inspection of organization. In order to prevent and protect pollution of nuclear materials, Legislator of Iran in the eighteenth article predicted fines and penalties for offenders, and offenders. Where committed shall in accordance with the conditions and possibilities of crime and offenders and rebuke and chasten degrees of threat and degrees of punishment be sentenced the punishment monetary penalties and imprisonment. Ministries, institutions, establishments and public companies and other organizations and institutions, police and all law enforcement agencies should have good relationship with the organization in Implementation of Protection Act against radiation. This organization has created and replaced the nuclear center of Tehran University according to the 04/16/53 law. This organization has aims and objectives, including the use of Atomic energy in industries - agriculture and services. According to the sixth rule of mentioned law, the Atomic Energy Organization of Iran has three pillars that include: Atomic Energy Council, and the Atomic Energy Commission and Head of the organization. Adoption of rules and regulations related to the protection against nuclear radiation and determination of how supervision about this issue, are duties of the Council. Also, the organization has several deputies including Department of Conservation and Nuclear Safety that consists of three parts.

1 - The issues about protection against radiation that is responsible for Formulation of radiation protection programs aimed at reducing the amount of radiation.

The mentioned management is composed of three parts.

A) The inspection department whose job is to monitor and control the amount of being exposed to radiation of employee.

B) The environment department whose job is to determine the level of pollution to radioactive materials and also is responsible for procurement, collection and evaluation of meteorological information and radiological analysis of air, water, soil and food, the analysis of human, animal and agricultural data and to determine critical groups path and identify the type and quantity of the RADIOCOLLOID in samples.

2 - Department of Nuclear Safety system

3 - Nuclear emission control management [7].

Iran given that the membership of International Atomic Energy Agency and the membership of the relevant Convention, it is obliged to adapt the internal rules with undertakings entrusted in the conventions for the protection of atomic pollution, because, pursuant to Article IX of the Civil Code, theses provisions are applicable in law in Iran.

The Islamic Republic of Iran allocated all its investments in nuclear energy to its peaceful uses and accepted nuclear inspection programs of agency completely [8].

6 – The Japan's nuclear system

Japan is the first country which has experienced nuclear attack during World War II through the America. After the war, the use and development of nuclear energy for peaceful purposes was limited and it was used for power generation, industrial researches and medical treatments, however, given that Japan has few natural energy resources, this country's reliance on nuclear energy as an alternative source of energy is quite evident and clear. Japan has 53 operating nuclear reactors are not yet a member of any of the nuclear liability conventions, however, Japan's nuclear liability law [9] generally follows the rules of the conventions. The Japanese will support government financial losses of over U.S. \$ 520 million in America [10].

In general, a set of legal documents (international treaties and domestic laws of States) relevant civil liability claims arising from nuclear incidents represents the international community's willingness and intent to regulate activities that may have adverse effects to humans or the environment. Currently, there are 400 nuclear power plants in the world which more than two thirds of them are not under the Vienna Convention and the Paris. Country's accession to international conventions will promote services and advanced technology and will effectively help international trade [11].

REFERENCES

- 1 - Convention of Paris, Ziaie Beigdeli, M. R. Public International Law, published in 1385, pp. 256
- 2 - Aryanpour, material, air pollution and radioactive materials worldwide. Proceedings of the Symposium on Air Pollution, published 1350, page 43
- 3 - Shariat Panahi, 1373, Principles of Environmental Health. Tehran University Press, pp. 155
- 4 - Taghizadeh Ansari, M., 1374, Environmental Law, p 158
- 5 - Official Journal of the European communities, legislation, No 159 of 29 June (1996, P.1)
- 6 - Khatatan - Outlook on nuclear laws and systems in various countries, Journal of Nuclear Energy, pp. 16 and 17.
- 7 - Taghizadeh Ansari. Environmental Rights in Iran, Page 47
- 8 - Ghavam. Criminal Protection of the Environment, page 12
- 9 - Charles Rousseau, law of armed conflict - translation: Dr. Seyed Ali Hanjani, 1369, p 30

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

10 - Glossary of Political and Strategic terms, translation: Mir Hossein Raieszadeh Langroodi, 1373, p 333

11 - Mousavian, S. H. Additional Protocol and the strategy of the Islamic Republic of Iran, published in 1386, pp. 423

DÜNYA MÜZİĞİ VE TÜRK MÜZİĞİ AÇISINDAN PROZODİ MESELESİNİN TARİHSEL SÜRECİ VE GELİŞİMİ

HISTORICAL PROCESS AND DEVELOPMENT OF PROSODY IN TERMS OF WORLD AND TURKISH MUSIC

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС И РАЗВИТИЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОЗОДИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МИРОВОЙ И ТУРЕЦКОЙ МУЗЫКИ

Elif Nun İÇELLİ*

Özet

M.Ö. III. y.y kadar uzanan prodi mevzuu ile ilgili çalışmalar ve gelişmelerin yanısıra Türkiye’de prozodi konusunun incelenmesindeki süreç ve konuyla ilgili görüşlere, bunların yayımlanma dönemlerine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: prozodi, müzik, ders, vurgu, söz.

Abstract

BC III. Prodi century, dating back to the subject matter, as well as studies and developments related to the issue of prosody in Turkey incelenmesindeki process and views on the issue, the publication of these periods mentioned.

Key Words: prosody, music, lessons, emphasis, lyrics.

Prozodi kavramı Türkiye’de ilk kez geçtiğimiz yüzyılın başlarında konuşulmaya başlanmıştır. Ancak okuduğumuz kaynaklar eski Yunan’da M.Ö. III.yy’a uzanan çalışmaların varlığından söz etmektedir.

“Klasik Latince üzerinde çalışan dilbilimcilerine göre M.Ö. III.yy’da Yunanca Latince’yi etkisi altına alır ve geniş bir alanda yayılmaya başlar. Yabancıların ağzında dillerinin yanlış telaffuz edilmesi tehlikesi, gramercileri düşündürmeye baş-

---

* MEB Rotary 100. Yıl Anadolu Lisesi Müzik Öğretmeni. İstanbul/TÜRKİYE

lar. Dillerini korumak endişesiyle her kelimenin nasıl söylenmesi gerektiğini göstermek için yazıda bir takım işaretler kullanma ihtiyacı duyarlar ve ‘prosodia’ denilen işaretleri ortaya çıkarırlar.” (Gültaş Saadet, Vurgu ve Vurgulamaları ile Türk Musikisinde Prozodi, 2003, syf.4)

Bu kadar eski bir geçmişi olmasına karşın prozodi konusunun çok uzun bir süre neredeyse unutulduğu, üzerinde pek çalışılmadığı anlaşılmaktadır. Atina’da bilge adı verilen sofistler söz söyleme sanatı ile ilgili çalışmalar yapmışlar, özellikle Gorgias, Atina’da açmış olduğu hitabet okulunda Aristoteles ve Aristoteles’in muhalifi Demostheles gibi ünlü söz söyleme ustaları yetiştirmiştir. Özellikle Demostheles, fonetik ve prozodi çalışmalarının temelini oluşturacak bugüne göre ilkel metotlarla harflerin sesletilmesi üzerine dikkate değer çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Prozodi konusunda ulaşılabilen en eski kaynak 1487 ile 1558 yılları arasında yaşamış Brabantlı soylu bir ailenin oğlu olan Georgius Macropedius’a ait olan ‘Prosodi’ adlı kitaptır. Yazım yılı kaynaklarda 1541 olarak geçer. Ancak kitabın yazılmış olduğu bilgisinin haricinde, aslı, suretleri ya da çevirisi hakkında somut bir bilgiye ulaşılamamıştır.(<http://asmakat.com/macrophayat.htm>) Türk müzik terminolojisine batıdan giren prozodinin yabancı dillerdeki tariflerine dikkat edecek olursak hepsinin de dil güzelliklerini en iyi yansıtmaya amacına yönelik olduğunu görürüz. Müzik terimi olarak benimsenmesi 20. Asrın başlarına rastlar. Musikideki prozodi olaylarını dahi, dillerinin prozodisine göre ayarlayarak prozodiyi yine dilbilim alanı içinde görmeye devam ederler. (Gültaş Saadet, Vurgu ve Vurgulamaları ile Türk Musikisinde Prozodi, 2003, syf.5-6)

Paul Rougnon prozodiyi dil kuralları ile birlikte inceleyerek müziğin prozodisi üzerinde çalışarak bir prozodi kitabı yazdı. Kitapta dilin hece yapısı vurgu, duraklama, ritim vurgusu, noktalama işaretlerinin önemine değindi. Kısa ve uzun hecelerin müzikal dereceleri ile usulün zayıf ve kuvvetli zamanlarını karşılaştırdı. Kelime gruplarındaki anlam incelikleri üzerinde durarak bunları müzik cümlelerinde gözetilerek işlenmesi gerektiğini vurguladı. Genç bir kompozitor olan Woolett ise dönemin bestecilerine mektuplar yazarak alışılmadık insanların bilmediği prozodi konusu üzerinde eserlerle tahlil yapıp çalışarak hatalı ve buna karşılık kusursuz eser yaratma üzerine yorumlar yaptı. Vurgunun önemine değinerek kelimenin hecelerini biçimsiz bölmenin, hece değerlerini, noktalama işaretlerini bozuk kullanmanın ne şekilde anlam bozukluklarına sebep olduğunu örneklerle ispatladı. Kısacası günümüzde prozodi konusunda uzmanlığı ve yargıları kabul görmüş olan R. Nash’ten yıllar önce konunun ana hatlarını belirleyerek “konuştuğunuz dille konuşur gibi şarkı besteleyiniz ki sahnedeki eserin ne söylediğini rahatça anlayalım ve zevkine varalım.” dedi. R. Nash 1973 yılında prozodi konusunu hem dil hem de müzik yönüyle ele alıp daha anlaşılır bir forma soktu.

Batıdaki bu gelişmelerin yanısıra Türkiye’de prozodi konusu ilk defa halk türkülerinin incelenmesi esnasında R.M. Gazimihal tarafından 1927 yılında prozodiyi müzikal açıdan ele alıp hecelerdeki açıklık ve kapalılık durumuna bağlayarak anlatıyordu. (R.M. Gazimihal, İstanbul, 1927)

“Sözlü Türk Müziği’nde Prozodi” isimli çalışmada, Süleyman Ergişi konudan şöyle bahsetmektedir. “Ekseriyetle her notaya bir hece düşer. Aynı ve uzunca kıymette iki notluk grupların her notuna birer hece yazılırken vurgulu ve vurgusuz hece tefriğine bakılmaz. Dörder onaltılık nota gruplarının ilk notuna bir hece düşürmek sevilir. Bir heceyi dört, beş not üzerinde sürüklemek tarzı, bilhassa Konya türkülerinde (İstanbul’daki kadar ifratlı olmamak şartıyla) hayli kullanılır. Zeybek havalarında ise, hatta otuz ikilik notalardan mürekkep grupların bile her notasına bir hece düşürüldüğü görülür. Bu sâyede mükemmel şiddet ve heyecan tesirleri istihsâl olunmuştur. Bir kelime ile köylü mûsikişinas, azim ekseriyetle her notaya bir hece düşürmekle beraber, en kestirme yoldan soğukluklardan içtinâbı da bilmiştir. İstanbul bestelerindeki uzun vokalizler Anadolu’da yoktur. Çünkü Anadolu mûsikişinası, beste kadar güftenin vuzuhuna, tek tek çıkmasına da ehemmiyet verir. Öz Türk mûsikilerinin bu husûsiyetini ortaya ilk koymakla Tadeusz Kowalsky’nin ne kadar haklı olduğu anlaşılır. Köylü mûsikişinas, Uzun Havalarda, puandorglu notalara hemen dâima vurgusuz heceleri düşürmekle zevk liyâkâtinin en yüksek haddini gösterir. Şüphesiz ki, Anadolu’da, her sahada olduğu gibi, “Güfte Beste Mutâbakatı” maddesinde de muayyen kâideler yoksa da, yüksek zevkli teamüller ve aneler vardır. Her yeni türkü bu teamüllerin çerçevesi hâricine çıkmaz. Prozodiyi tecvit kadar kundaklı bir ilim hâline sokup bu yolda zevkin ve hürriyetin rolünü en tâlî mevkie indirmek isteyen klâsik nazariyatçılar, bu hakikatler önünde çok düşünmelidirler. İnşât sanatının, son Avrupa bestekârlığı gibi bizde de mevki kazanmasını şüphesiz ki görmek ve 19. asır Avrupa bestekârlarının düşükleri hatâlara bile düşmemek isteriz. Fakat bu esnâda, hissin ve ifâde serbestisinin hüküm sürmesini de temennî de hakkımızdır.”

Prozodi mevzusunun ülkemizde 1920 yılından sonra konuşulmaya başlandığı görülmektedir. H. Ferit Alnar, Müzikteki prozodi mevzusundan habersiz olduğumuzdan ve şiirlerimizin prozodisinin de incelenmediğinden ilk söz eden müzisyen olmuştur. 1938 yılında, "Söz ve Müzikte Vurgu" ifadesiyle prozodiyi ilk kez anlam ayırıcı özellik olarak kullanmıştır. Yine Murat Bardakçı'nın yayımladığı H. Saadetin Arel'in yazmış olduğu risalenin yazılma tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte, bu kitapçıkta söz ettiği prozodi üzerine yaptığı incelemelerden ve çalışmalardan O tarihlerde halk evinde verdiği konferanslarda söz etmediği görülmektedir. M. Bardakçı'ya göre risalede kullandığı örnekler sebebiyle Arel, prozodi için kitapçığı 1920-1930 yılları arasında yazmış olmalıdır. Ancak Arel tarafından 1947 yılında Türk Musikisi Derneğinin 1. sayısında konferans belgelerinin yayımlanmış olması konuyla ilgili tarihi bilinmezliğini korumaktadır.

Cumhuriyet sonrasında Atatürk'ün emriyle müzik eğitimcisi olmak üzere yurt dışına gönderilen Fuat Koray "Çocuğa ve söze göre müzik" adlı kitabıyla prozodinin okul ders kitaplarına girdiği görülmektedir. 1969 yılında Erdoğan Okyay, 1972 yılında A. Adnan Saygun, Armoni Dersleri ile mûsikideki vurguyu, prozodik hece taksimatı ve cümle vurgularıyla bonolandırarak, ders kitabı haline getirmişler. Saadet Gültaş, konuyla ilgili olarak "ancak bu günün çocuklarına, o derslerden, hiçbir bilgi mîrâsı kalmış değildir." demektedir.

Yılmaz Öztuna, 1952 yılında yayımladığı Mûsiki Lügati'nde "prozodi" maddesinde, onun bir vurgu ve hece kıymeti meselesi olduğunu söyler. Edip Özışık, 1964'te, (Mûsiki Mecmuası sayı: 133) "Yeni prozodi anlayışı" ile ilgili geniş bir makâle yayımlar. Prozodiyi, Arel'in görüşüyle târif eder ve Mânâ, Lâfzî, Ufkî, Rûhî, Şakûlî ve Şeklî Prozodi olmak üzere altı çeşide ayırır. Ancak târifleri ve örnekleri verilmediği için, bunların ne olduğu, ne ifâde ettikleri hakkında, bir fikir edinmek mümkün değildir.

Yine Ahmet Hatipoğlu 1983 yılında, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Müzik Dâiresi Yayınlarından çıkan "Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Türk Mûsikisinde Prozodi" adlı kitabında şarkılarda çıkan prozodi hatâlarından bahsetmiştir. Bu eser, Hüseyin Saadettin Arel'in "Prozodi Dersleri" adlı eserinden sonra yazılmış ikinci prozodi kitabı olduğu için de önemlidir. Ayrıca Türkiye Radyo Televizyon Kurumu Denetim Kurulu, 1990 yılında yapmış olduğu toplantıda tartışılan prozodi konusunda çıkan tespitleri bir kitapçık hâlinde de bastırmıştır.

Murat Bardakçı, Hüseyin Saadeddin Arel'e ait olan prozodi hakkındaki düşüncelerini anlatmış olduğu risâlesini "Prozodi Dersleri" adıyla 1992 yılında yayınlamıştır.

Dr. Saadet Gültaş 2003 yılında "Vurgu ve Vurgulamaları ile Türk Mûsikisinde Prozodi" adlı kitabı yayımlamıştır. Yazarın bu çalışması, gerek dilseverler gerekse müzisyenler ve bestekarlar için geniş çaplı, önemli bir eserdir.

KAYNAKÇA

1. Alnar, Hasan Ferit, "Söz ve Müzikte Vurgu", Çığır Mec., Ankara, 1938
2. Arel, Hüseyin Saadettin, "Prozodi Dersleri", İstanbul, 1992
3. Bardakçı, Murat, "Prozodi Dersleri, Hüseyin Saadettin Arel", İstanbul, 1992.
4. Ergişi, Süleyman, "Sözlü Türk Müziğinde Prozodi", Y.Lisans Tezi, İstanbul2007.
5. Okyay, Erdoğan, "Okul Müzik Eğitimi", Ankara, 1969.
6. Gazmihal, Mahmut Ragıp, "Anadolu Türkükleri ve Musiki İstikbalimiz", İstanbul, 2006.
7. Gültaş, Saadet, Vurgu ve Vurgulamaları ile Türk Müsikisinde Prozodi, İstanbul, 2003.
8. Hatipoğlu, Ahmet, "Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Türk Musikisinde Prozodi", T.R.T Müzik Dairesi Yayınları, Ankara, 1983.
9. Özışık, Edip, "Mûsiki Mecmuası", sayı: 133, İstanbul, 1964.
10. Öztuna, Yılmaz, "Türk Musikisi Lügatı", Ankara, 1952.
11. İçli, Selahattin, "50. Sanat yılında Selahattin İçli ve Eserleri", İstanbul, 1997.
12. (<http://asmakat.com/macrophayat.htm>)

**“ŞEYBANINAME”NİN (XVI YY.) ÇAĞATAY DİLİ VE
EDEBİYATININ GELİŞMESİNDE ROLÜ VE YERİ**

**THE PLACE AND IMPORTANCE OF SHEIBANINAME (XVI
CENT.) IN THE DEVELOPMENT OF CHAGHATAY LANGUAGE
AND LITERATURE**

**РОЛЬ И МЕСТО «ШЕЙБАНИНАМЕ»(XVI ВВ.) В
РАЗВИТИИ ДЖАГАТАЙСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ**

Akd. Prof. Dr. Ebülfez AMANOĞLU*

Özet

Bilim adamları Çağatay Türkçesini Uyğur Türkçesinin İslami kültür alanında gelişen devamı olarak nitelendirmekteler. Bu bilim adamları Çağatay Türkçesinin daha çok XV-XIX yüzyılları kapsadığı kanatındeler. Ama Çağatay dili ve edebiyatı tarihinde XV-XVI yy doruk noktası sayılmaktadır. XV yy klasik Çağatay devri olarak belirtilmekte,XVI yy ise klasik devrin devamı olarak vasıflandırılmaktadır. Böyle ki, bu dönemde Sekkaki, Lütfi, Ali Şir Nevayi, Sultan Hüseyin Baykara, Baburşah, Şiban Han, Molla Bennai, Mühammed Salih ve başkaları Çağatay Edebiyatının gelişmesinde önemli rol oynamış bulunmaktalar.Dönemin hükümdarı Şeyban han (1451-1510) kendisi ünlü bir şair olmuş, aynı zamanda bir takım şairleri de etrafına toplamış, köşkte devamlı şiir meclisleri düzenlemiştir. Böyle şairlerden biri de Muhammed Salihtir(1461-1536). Muhammed Salih Şiban Hanın maiyetine girer ve onun emirül-Ulema ve Meliküş-şuerası olur. Güzel lirik gazelleri olmasına rağmen M.Salih Çağatay edebiyatı tarihinde Şiban hanı medh eden Şeybaninamesi ile ilk akla gelmektedir. Şeybaniname Şeybani hanın zaferlerini anlatan ve aruzun Failatün Failatün Failin behrinde kaleme alınan önemli bir mesnevi eseridir. Devrin tarihi olaylarına ışık tutması bakımından büyük bir değer arzeden bu manzum eser 76 bölümden oluşmaktadır. Şunu da belirtelim ki,diğer bir farsça manzum “Şeybaniname” Şeyban Hanın vakianevisi Molla Bennai tarafından kaleme alınmıştır.

---

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Nahçıvan Dil ve Edebiyat Enstitüsü Director of Nakhchivan Language and Literature Institute, ebulfezamanoglu@yahoo.com/
AZERBAYCAN

Şeybani-nâmenin XVI. yy. Çağatay edebiyatı tarihinde mühüm yeri bulunmaktadır. Bu büyük tarihî manzume adı geçen yüzyılın Çağatay Türkçesi ile yazılmış metinlerinin en önde gelenlerindedir.. Muhammed Salih mümkün olduğunca olayları realist biçimde vermeye çalışmış,o nedenle eserde çok sayıda realist tasvir örnekleri göze çarpmaktadır .Aynı zamanda eser Şeyban Han'ın devrine ve faaliyetle-rine ışık tutması bakımından önemlidir.

Bir tek elyazma nushası bulunan bu eser önce H. Vambery (Viyana 1885) tarafından Almanca tercümesi ile, sonra da P. M. Melioranskiy ve Samoyloviç (Petersburg 1908) tarafından iki defa neşredilmiştir. H.Vambery, büyük ölçüde bir biyografi olan ve Şeybani'nin altı yıllık mücadelelerinin anlatıldığı eserin karak-teristik bir dili oldu-ğunu, kelime hazinesinin Nevâyî ve Babur'un diline göre daha orijinal (mahalli ve kültür kelimelerini kullanmak bakımından) olduğunu ifade eder.

Aynı zamanda anlaşılır cümle yapısı ile dikkati çeken bu eserde çok sayıda yer isimleri, kavim adları kullanıldığını büelirtmemizde yarar vardır.

Bu eser tarafımızdan Azerbaycan türkçesine aktarılmış, izah ve açıklamalarla donatılarak yayına hazır hale getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Çağatay dili ve edebiyatı, “Sheibaniname”, mesnevi, klassik dönem,Şeybani xan, aruz vezni

Abstract

Chaghatay Turkish is characterized as a developed continuation of Uyghur Turkish in the Islamic cultural world by the scholars. According to these scholars Chaghatay Turkish covers mainly XV-XIX centuries. But the XV-XVI centuries are considered to be the top point in the history of Chaghatay Language and Literature. The XV century is considered as a classic Chaghatay period and the XVI century is characterized as a continuation of this classic period. During this period Sekkaki, Lutfi, Ali Shir Navai, Sultan Hussein Baykara, Baburshah, Shiban Khan, Mollah Bennai, Mohammad Salih and others played an important role in the development of Chaghatay Literature. The ruler of that period Sheiban Khan (1451-1510) himself was a great poet, and he also gathered a number of poets around himself and arranged poetry majlises. One of these poets is Mohammad Salih (1461-1536). Though M.Salih wrote fine lyrical ghazals, in the history of Chaghatay literature he is best known and remembered firstly as the author of “Sheibaniname” in which he eulogizes Shiban khan. “Sheibaniname”, a distich poem written in the Aruz metre glorifies Sheibani khan's victories. The verse consisting of 76 parts is of great value from the viewpoint of throwing light on the historical events of that time. We must state that another verse entitled “Sheibaniname” written in Persian was penned by Mollah Bennai, chronicler of Sheiban khan.

“Sheibaniname” holds a special place in the history of XVI century Chaghatay literature. This great historical verse is one of the best writings which was written

in the mentioned century Chaghatay Turkish. Mohammad Salih tried to give the description of the events in a realist way as much as possible, that's why one can find many realist description samples in the verse. At the same time the work is of great value from the point of view of throwing light upon Sheiban khan's period and activities.

The work which was found only in one handwriting copy was translated and published twice; first by H. Vambary (Vienna, 1885) in German translation and later by P.M.Melioransky and Samoylovich (Petersburg, 1908). H. Vambary states that this verse which is a great biography and glorifies Sheibani khan's six years' fight has a specific language. In his opinion, the language of this work is more original than Navai's and Babur's languages (from the view point of using local and cultural words).

At the same time it must be noted that the verse attracts attention with its simple sentence structure and by containing a number of names of places and tribes.

We have worked out the Azerbaijani Turkish version of the work with its explanations and prepared for publication.

Key Words: Chaghatay Turkish, Chaghatay language and literature, "Sheibaniname", verse, classic period, Sheibani khan, aruz metre

Soyu Cengiz Hanın büyük oğlu Cuci Hanın(1170-1227) beşinci oğlu Şiban handan gelen Ebul -hayr han(1412-1468) başkanlığında Aral denizinin ve Seyhun ırmağının kuzeyinde yaşayan 15.yy. başlarından itibaren Özbekler güneye inmeye başlarlar.Ebul hayr Han Sibiryada bugünkü Tobolskın batısındaki Tura şehrinde 1428 yılında han ilan edilir.Kısa sürede hakimiyetini genişletiyor,Seyhun ırmağının kıyısındaki Suğnak, Arkuk, Suzak, Akkurgan ve Özkenti ele geçirir.1446-ya kadar Tura merkez iken,bu tarihte hükümet merkezini Seyhun üzerindeki Suğnak şehrine nakleder.Bu şehir 1468-69 yıllarına kadar Özbeklerin merkezi olarak kalacaktır.Özbekler 1448 yılı sonbaharında Mavareünnehire akın ederek 1451`de Samarkant civarını yağmalarlar.Ebul hayr Han ölünce yerine oğlu Şahbudak Han geçer,ama buna rağmen Özbekler bir türlü toparlanamazlar.Babasından kısa bir süre sonra Şahbudak Han da öldürülür.Nihayet 1471-1472`ye doğru Moğol Hanı Yunus Hana yenilerek dağılırlar.Şahbudak Hanın iki oğlu vardır.Bunlar Muhammed Şiban Han ile küçük kardeşi Mahmud Bahadır Sultandır.Özbeklerin başına geçen Muhammed Şiban Han babasının intikamını almağa yemin etmiştir.1451`de dünyaya gelen Şiban Han Emir Timurun ölümünden sonra(1405) istikrarı bozulmuş Orta Asyada oluşmuş boşluktan yararlanmaya karar vermiştir.

Timur oğullarının taht kavgaları bölgeyi, onun ekonomik durumunu olumsuz etkilemişti.Ülke bir türlü istikrara kavuşmıyor. Türkistan Türkleri Timurlu Mirzaların, beylerin savaşına şahit oluyorlardı. Mirzaların mücadelelerine Moğollar, Özbekler,İran Türekleri de karışıyordu. Özellikle büyük hükümdar

Şahruhun ölümünden sonra(1377-1447) taht mücadeleleri Bizansı aratmayacaktır (11,s.2).

Şiban Han kız almak suretiyle Timur oğullarıyla akrabalık bağı kuruyor.XVI. yy.başlarında büyük savaşlar sonucunda Buhara ve Semerkant ve Taşkenti ele geçirir.Timurun torunu Babur şahı yenilgiye uğratiyor. Nihayet,1510 yılında Şiban Hanın hayatına Şah İsmail tarafından son veriliyor. Dr.Yakup Karasoy bu olayı böyle anlatmaktadır:” Timurluların başkenti Heratta elinde tutan Şiban Hanın Türk Dünyasındaki makam ve mevki artar.Artık Cengiz hanın ve Timurun mirası kendisi için bir çeşit haktır.Şiban han Heratta “zamanın imamı ve rehman olan Allahın halifesi” ilan edilir.Şah İsmail ile karşı karşıya gelirler...Şah İsmail büyük bir ordu ile Meşhedi alır ve Şiban Hanın askerlerini püskürterek Herata yaklaşır.Şiban Han Merve çekilir. Mervi kuşatan Şah İsmail Merv kalesini zorla alamayacağını anlayınca Şiban Hanı erler alanında beklediğini bildirir. Bu durumu gururuna yediremeyen Şiban Han kaleden çıkar ve 25-30.000 kişi ile Şah İsmailin 70.000 kişilik atlı ordusuyla Murğab kıyısında savaşa tutuşur.Kale ile arkası kesilmiş olduğu için geri dönmeğe de imkan yoktur.Özbekler mevcut kuvvetlerinin yarısını kaybederek mağlup olurlar.Şeybani yaralı bir şekilde sığındığı çiftlikte 29 Şaban 915(2 Aralık 1510)te ölür”(11,s.12).Şeybaniler hanedanının hakimiyeti XVII yy başlarına kadar sürer.

Z. V. Togan, 16. yy.da Türkistan'ı bilfiil idare edenleri sıralayarak onlarla ilgili şu bilgileri verir: "Abulhayır Oğullan'ndan Şaybak Han (1510'a kadar), onun kardeşleri oğlu Übeyd, Han Barak (=Nevruz Ahmed) Han (1540-1559), Abdullah Han (1560-1598); Khorezm'de Yadigar Şibanlılarından İlbars, Din Mehmed (ölümü: 1553), Hacı Mehmed (1557-1603); Kazak sultanlarından Kasım Han (1500-1519), Hak-Nazar (1550-1580), Şıgay Han ve Tevkil Han (1580-1599); Bek-Kundu Oğullarından, yani 'Tura' vilayeti Şibanlılarından, İbak Han (ölümü: 1494), kardeşi 'Mamuk Sultan, İbak'ın oğlu 'Murtaza' ve onun oğulları Ahmed Kirey Sultan ve Küçüm Han (1563-1598); Mangıt-Nogaylardan Edüge'nin torunu 'Musa Bek' ile biri diğerini takip eden oğulları Saydak (1540a kadar), Şeyh Mamay (1540-1548), Yusuf (1548-1555), İsmail (1555-1563) Bekler; İsmail'in oğullarından Tin Ahmet (1563-1580) ve Urus (1580'den) Begler, Tin Ahmed'in oğlu Urmembet Bek (1590-1601) marufturlar. Bunların hemen hepsi zamanına göre mektep gören, malûmat sahibi, hatta birçoğu edebi dilde şiir söyleyen kimselerdir. Aralarında Farsça şiir söyleyenleri de vardır. Fakat aralarında kuvvetli siyasi şahsiyetler olarak yalnız Şaybak, Übeyd, Abdullah, Kasım ve Küçüm Hanlar, Yusuf ve Urus Bekler gösterilebilir."(10 s. 123-124).

Sülalenin kurucularından olanŞiban Hanın şairliği de olmuştur.Divanı basılmıştır.Şeybani Han "İmamü'z-zaman", "Halifetü'r-Rahman" lakap ve mahlasını kullanmıştır. Şunu da belirtelim ki, Şiban Hanın adı ve mahlası bu güne kadar değişik şekillerde okunmuştur. Şiban, Şibanı, Şiban, Şibani, Şaybak, Şeybek, Şahbaht Han, Şahi beg Han, Şeybani Han gibi. Bartolda göre kelimenin aslı Cücinin küçük oğlu Şibandan gelmektedir ve müslüman rivayeti sonralar bu kelimeyi Şeybana çevirmiştir.Bunun neticesinde XVI yüzyılda Şeybanın halefi

Türkistanda Özbek ülkesinin kuirucusu Şeybani şeklinde şairlik lakabı almıştır. Arap kabilrlerinden birinin adı olan bu lakap özellikle Hanefi mezhebi fakihlerinden Ebu Hanifenin ve Ebu Yusufun talebelerinden birinin nisbesi olmak üzere meşhurdur. Pek mühtemeldir ki, İslam aleminde pek meşhur olan bu ad Şibanın Şeybana çevrilmesine ve bu suretle Şeybani adının çıkmasına sebep olmuştur (1, s.225).

Bu savaş adamı maarif ve medeniyet hakkında kendi zamanının ruhundan çok haberdar ve zamanındaki şairlerin ekserisinden fazla derecede kalem sahibi olmuştur. Çünkü, şiirleri, düşmanlarının fikrinin tersine olarak, onun büyük bir iktidar ve güzel tabiat sahibi olduğunu göstermektedir. Sultan Hüseyin Mirza'nın vefatından sonra bir avuç tahıla muhtaç kalan birçok ulema Şeybanî'den himaye gördüler. Ulemaları hizmete alıp, münasip vazifeler verdi. Buhara, Semerkand, Taşkent'te mescitler, medreseler imarı için emretti. Hatta, seferlerinde de etrafında birçok ulema olmuş ve bunlar ona hürmet ve sadakat gözüyle bakmıştır. Arapça ve Farsça'yı iyi biliyordu ve dikkate şayan Türkçe eserler bıraktı. Onun saray şairi olan Molla Binaî (düzelt: Bennai) değerli bir şairdi. Şeybanî, edebiyatçıları, san'atkarları, alimleri himaye eder, onların sohbetini arardı. (10, s.123) F. Köprülünün belirttiği gibi, Şeybani, orijinal ve samimi manzumeleri, bilhassa Nevai klassizminin yanına Yeseviliğin edebi anenelerine bir yer vermek hususundaki gayretiyle Çağatay edebiyatının tekamülünde, ihmal edilmeyecek bir simadır (5, s.312).

Günümüze kadar Şeybani Hanın "Bahrul-Huda" mesnevisi, fıkha ait risalesi ve divanı ulaştırmıştır. Şunu da belirtelim ki, Dr. Yakup Karasoy söz konusu divanı incelemesi ile birlikte yayınlamıştır (11).

Babur şah da Hatıratının bir çok yerinde Şibani Handan bahs eder. Babur Şeybani Hanın şairliği hakkında şöyle yazar: "Bir kaç günde zevksiz bir beyit söyler ve onu minberlerde okutup pazarlarda astırarak şehir halkından takdirler alırdı. Vakia erken kalkar beş vakit namazını terk etmez ve kiraat ilmini iyi bilirdi" (3, s.54).

Şeybani Hanın yanında dönemin ünlü şairleri de bulunmaktaydı. Bunlardan biri hükümdarın vakianüvüsi görevini de üstlenmiş Molla Bennaidir. Bennai Timurlu hakimlerinin hizmetinde de bulunmuştu. Onun Nevai ile tartışmasını Babur Hatıratında ayrıntılı şekilde anlatmaktadır. Timurlulardan ayrıldıktan sonra önce Akkoyunlular sultanı Yakuba ve sonra da Şeybani Hana sığınan Bennai Şeybani Hanın hayatını ve savaşlarını Farsça manzum Şeybaninamesinde anlatır. Farsça şiirlerinde Hali mahlasını da kullanan Bennai Şeybani Hanın sohbet arkadaşlarındandır. Şeybani Han Divanında Bennaiden böyle söz eder:

Ay Bennai bu kitabıng boldı kiç
Bir sining dig kayda bolğay kolı kiç

Bizge Ürgenç yürüşide yaramay
Sin ferağatda bolupsin kolı kiç

Kitdi uş maling karakçı kolıdın
Ne turur sin imdi anda köli kiç(11,s.305)

Şeybani Hanın sarayında bulunan ikinci bir Timurlu şair de Muhammed Salih'tir. Muhammed Salih Timur devri emirlerinden Şah Melikin torunu olan Harezmi valisi Nur Said bekın oğludur. Babası Nur Said bek Ebu Said Mirza devrinde Harezmi hakimi (=valisi) olup, Timurluların, bilhassa Hüseyin Baykara'nın hücumuna tahammül edemediği için Herat'a çağrılarak İhtiyarü'd-din kalesinde hapsedilir. Çok geçmeden, Abdurrahman Cami'nin ricasıyla serbest bırakılır ve Merv'e hakim (=vali) olarak gönderilir, ancak, orada öldürülür."(11,s.25-27)

Bu hususa Muhammed Salih'in aşağıdaki satırları da tanıklık etmektedir:

Lakabı salih vü özi talih
Mundak aytur ki Huda'din takdir
Çıktı Xarezmi diyarı kolıdın
Tüşti andın güzeri Merv sarı
Eyledi nuş şehadet camı

Nur Said oğlu Muhammed Salih
Çün atam işige birdi tağyir
Hayuk u Kat hişan kolıdın
Anda savruldu iv ili barı
Anga nuş oldu saadet camı

(Şeybanî-name, 16a)

Muhammed Salih 1455 yılında Harezmi'de doğdu. Erken yaşlarda yetim kalarak hayatın pek çok zorluklarına maruz kaldığına işaret eden Muhammed Salih tıpkı babası Nûr Said Bek gibi Timurlulardan mürüvvet ve şefkat görmemiştir. Nevayi ve Abdu'r-rahman Camî gibi büyük üstadların tavsiyelerinden ve edebî sohbetlerinden yararlanmak ona huzur verse de Hüseyin Baykara sarayından gitmeye mecbur olur. Şeybanî Han'ın yanına gelişini, (1499 yılları civarında) bunun sebebini ve karşılaşmalarını, Han'ın kendisinde bıraktığı intibayı şu şekilde anlatır:

Geh Horasan ara kıldım menzil
Koyun ayîni bile ser-gerdan
Xıdmet ittim ban mîrzalarğa
Körmedim hayrı mirzaların
Didiler barca manga danalar
Devlet-i Al-i Timur kitküsidür

Ol kişi bardur Şıbanî Han
Hali, anıng yiri Türkistan'dur
Korka korka kademiğa yittim
Eyledi lutf sorup halımnı
Şefkat birle meni şad itti

Geh Semerkand'ğa boldum mayıl
Her niçük bolsa yörüdüm her yan
Bendelik andağı danalarğa
Tiledim rayî danalardın
Kim adem bolğusıdur mirzalar
Nevbet özge kişige yitküsidür
Xan-ı Şıban'dur u Mehdi-i zaman
Özbek iliğe muazzam xandur
Baş koyup allıda şükri ittim
Bildi yek-ser mening ahvalımnı
Kayğudın bendeni azad itti
(Şeybanî-name, 16b-19a)

Buna karşılık Şeybanî Han da Dîvan'ında, hizmetine giren Muhammed Salih'in gelişinden duyduğu sevinci, onu nasıl sıcak bir şekilde karşıladığını anlatır:
Salih bu barmağındın könglüm sevünüp bardı
Ol sözni işitkeli köz takı yarup bardı

Şu kün tutup ol sözni yahşi mahal irdi kim
Kaçtı yağılar bizdin ğam takı darıp bardı
(Şıban Han Dîvanı, 186a)

Şeybani, Dîvan'da Muhammed Salih'le ilgili manzumelere yer vererek kendisinden duyduğu hoşnudluğu dile getirir, seslenerek içki meclisine çağırır, onun içki sunmasını istediğinden ve yine onun kendisine medetçi olduğundan, vs. söz eder:

Mini mundağ mahabbet kıldı Salih
Buxara Mahmudın kördüm digende
(Şıban Han Dîvanı, 11a/6)

Yana yaz oldı Salih kil içeling
Zahidler barçası bizdin uyala
Şibani Barlasındın xurrem oldı
Sin ay nayı kıl ay efgan u nale

(Şiban Han Dîvanı, 146b/11)

Ve ya

Piyale toldurup kütür ay Salih
Bu dünya bizdin olsun pîr-izale

(Şiban Han Dîvanı, 147a/3)

Bilgil sin eya Salih xankahdadur mîve
Yetimler üçün xoştur İrnik bile ol Xîve

(Şiban Han Dîvanı, 147b/7)

bi-ism-i Salih

Serv-kaddingğa münasib mah-ruy

Ayağing astında bolsun başı hür

Bu mu'ammanı tapar-siz fehm ile

Fehmide aning ki yok zerre kusur

(Şiban Han Dîvanı, 190b/16-191a/1-4)

Bu Xarezmî çengalidin uşbulardur berkrek

Uşmunga tüşken kişi sığun kibi yatmak kirek

(Şiban Han Dîvanı, 88b/4)

Xarezmi bağ u bustanın bozar-min ol şanavberdin

Közüm yaşı yitilmedi aning nazük nihalindin

(Şiban Han Dîvanı, 125a/1)

Ol Hüseyini tili birle ayturam bir niçe söz

Bu Şibaniğa mededçi boldı Xarezmi'm minüm

(Şiban Han Dîvanı, 101 a/6)

Şeybani Hanın maiyetine giren Muhammed Salih “Emirül-Ulema ve Meliküş-şüera” ünvanını alar.

Bu tarihten sonra şair, Şeybani Han'ın yanında, Timurlulara karşı da kılıçla ve kalemlle mücadele verecektir.1504'te Muhammed Salih, Şeybanî Han'ın küçük kardeşi Sultan Mahmud ile Kunduz şehrinde yaşıyordu. Sultan Mahmud'un vefatından sonra ise kendi isteğiyle Buhara'ya döndü. Hicrî 909 yılında Buhara'ya

hakim (=vali) olarak tayin edildi. Bu konuda tarihçi Hondemir "Habîbü's-siyer"inde bir çok bilgi vermiştir.

Şeybani Han Türkistan, Taşkent, Fergana, Semerkand, Buhara, Hisar, Kunduz gibi şehirleri alınca, Merv ve Harezmi almak, ardından da Herat'a hücum etmek maksadıyla 1505 yıllarında Harezmi'ye doğru yürüyüşe geçti. Muhammed Salih, bu savaşlara komutan ve devlet adamı olarak iştirak etti. Bu esnada kendisine Carcû valiliği verilmişti. Muhammed Salih, Carcû'da düzeni sağladıktan sonra Harezmi'ye gitti."(9 s. 6).

Muhammed Salih, Şeybanî huzurunda saray şairi ve tarihçisi olarak yer alıyordu. Savaşçı ve komutan olarak savaşlara da katılmıştır.

Ali-Şir Nevâyî, ilk şairler tezkiremiz olan Mecalis'inde Muhammed Salih'e yer verip hakkında şu ifadelerde bulunmuştur: İsmi münasebeti bile "Salih" tahallus kılır. Nür Sa'id Big oğludur kim köp vaktlar Çahar-cûy nevahisidin Adak nevahisiğe dîginçe emaret kıldı. Ve Sultan Ebü Sa'id Mîrza işikide, Uluğ Big ve Cûki Mîrza işikide şahib-i ihtiyar ve cümletü'l-mülk irdi, amma be-ğayet bed-fi'l ve bed-hulk kişi irdi. "İsmi münasebetiyle 'Salih' mahlasım kullanır. Çoğu zaman Çahar-cuy bölgesinden Adak bölgesine kadar emirlik kılan Nur Sa'id Big'in oğludur. Sultan Ebü Sa'id Mîrza, Uluğ Big ve Cukî Mîrza kapısında (hizmetinde) yetki sahibi ve atabek idi, fakat fazlasıyla kötü davranışlı ve kötü huylu biriydi." (7,s.145).

Babur, yalnız bir defa, o da Kûhek suyu ortasındaki görüşmede, Hoca Yahya'nın hizmetinde iken gördüğünü bildirdiği Muhammed Salih hakkında şu bilgilere yer verir : Latif gazelleri vardır; fakat düzgünlüğü, letafeti kadar yoktur. Türkçe şiirleri de var ve fena söylemiyor. Somaları Şibanî Han'ın yanına gitmişti. O da kendisine itibar etmişti. Şibanî Han'ın adına bir Türkçe mesnevî yazmıştır. Mecnûn vezninde ki, Sühba vezninde olan remel-i müseddes veznindedir ve yavan bir eserdir. Okuyan adam Muhammed Salih'in şairliğine inanmaz olur. İyi bir beyti şudur:

Boldı Tenbel'ğa vatan Ferğane

Kıldı Ferğane'ni Tenbel-hane

"Fergana Tenbel'e vatan oldu ve Fergana'yı tenbelhane yaptı."

Endican vilayetine Tenbelhane de derler. Fakat o mesnevîde böyle bir beyit bulunduğu malûm değildir. Şerîr, zalim ve merhametsiz bir adamdı." (3, s. 198-199)

Babur'un, Vekayi'indeki diğer birkaç kayıttan Muhammed Salih'in Türkçe şiirlerinin yanı sıra Farsça şiirlerinin de olduğu anlaşılmaktadır ve Nevâyî'nin Mecalis'te Muhammed Salih'e yer vermesi bu hususu desteklemektedir. Ancak, M. Salih'in şiirlerinin yer aldığı böyle bir yazmaya henüz rastlanmamıştır. Babur'un zikrettiği Farsça beyitler ise şunlardır:

Mahbübi her 'işve-geri-ra çi kuned kes

Cai ki tu başi digeri-ra çi kuned kes

"Her işve yapanın mahbupluğunu insan ne yapsın; senin bulunduğun yerde başka birisine insanın ne lüzumu var." (3, s. 28).

Şevem şermende her geh yar-ı xudra der-nazar binem

Refikan suye- men binend ü men suye- diger binem

"Sevgilime her baktığım zaman, mahcup oluyorum; arkadaşlarım bana bakıyorlar; ben ise, başka tarafa bakıyorum." (3, s. 79)

Muhammed Salih 1510-1511 yıllarına kadar, yani Şeybanî'nin İran Şahı İsmail tarafından öldürülüşüne kadar hakimlik yapmış olsa gerek, sonrasında ise, Buhara'ya gelmiş ve orada 1534 yılında vefat etmiştir. Bir başka kaynağın verdiği bilgilere göre ise, Şeybanî Han, Buhara'yı ele geçirince, Muhammed Salih'i orada hakim (=vali) olarak bırakır ve sonraki askerî hareketlere onun da iştirakini sağlar. 1505-1506'lara kadar Muhammed Salih, Harezm'de Şeybanî Han'ın huzurunda bulunur. Şeybanî Han'ın vefatından sonraki dönemdeki hayatı malûm olmayıp, 1534 yılında ileri bir yaşta Buhara'da vefat eder.

M. Fuad Köprülü, "şair Benna'î ile çok dost olan Muhammed Salih'in Şeybanî Han devrinde Herat'ta çok mühim bir mevkiî olduğu, Vasitden anlaşılıyor. Ateşkede müellifinin ifadesine göre, 941'de Buhara'da oldukça ileri bir yaşta ölen Muhammed Salih'in, Mirza Ulug Bey adlı bir oğlu olup, onun da Farsça ve Türkçe şiirler yazdığını, Şeybanî Han'ın ona Nesa vilayetini verdiğini, lakin kitabın telifi sırasında ölmüş bulunduğunu Muzakkir-i ahab'dan öğreniyoruz." der(5,s.313).

"Muhammed Salih, lirik şiirleri ile şöhret kazanmıştır. Onun için hem Alî-Şîr Nevayî (Mecalisün-Nefayis), Zahirü'd-dîn Muhammed Babur (Babur-name), Sam Mirza (Tuhfe-i Samî), Lutfâli İbn Agahan (Ateşkede), Hoca Hasan Nisarî (Muzakkir-i ahab) gibi zamanının meşhur şair ve edebiyatçıları Muhammed Salih'in lirik şiirlerine yüksek kıymet vermiş idiler."(8,10).Bazı edebî kaynakların verdikleri bilgilere göre, şairin Naz ve Niyaz adlı manzum destanın da olduğunu, ancak bu eserin de şimdiye kadar bulunamadığını belirtir.Araştırmacıların bazılarının şairin Mecnûn ve Leyla, Naz ve Niyaz adlı eserlerinin olduğundan söz ettiklerini, bazılarının ise bu fikre şüpheyile baktıklarını, yine müellifi belli olmayan Tarih-i guzide -Nusret-name'nin M. Salih'in eseri olup olmadığının tartışıldığından söz eder(9,s.6).

Muhammed Salih, Babur'un hatıratında belirttiği gibi, Çağatayca ve Farsça şiirler yazmış, bunları toplayarak bir dîvan hazırlamışsa da dîvanı şimdiye kadar ele geçmemiştir. Onun bugüne kadar gelen yegane eseri Şeybanî-name'dir.

ŞEYBANÎ-NAME XV. yy. sonu ve XVI. yy. başlarındaki tarihi vakaları, Şeybanî Han ve Timurlular arasındaki kanlı savaşları aksettirir. 226 varak ve 4447 beyitlik, mesnevî formunda, manzum bir kroniktir. Şeybanî Han'ın bütün hayatını değil, hicri 905 (m. 1499-1500) yıllarında Han'ın Buhara'ya karşı sefere çıkışından hicri 911 (m. 1505-1506)'de Harezm'i fethedişine kadar olan yılları kapsar.

N. Devran'ın da haklı olarak işaret ettiği gibi "Şeybanî-name, tarihte Şeybanî Han hakkında yazılmış tek eser değildir. Molla Sadî'nin Farsça Fethname-i Hanî,

Bennai'nin Şeybanî-Han, Rûzîbek Han'ın Sefername-i Buhara'sı gibi eserlerde de göçebe beylerin hayatları, amaçları ve ideolojileri aktarılmış, ama Muhammed Salih'in Şeybanîname's'indeki kadar geniş ve derin şekilde işlenmemiştir. Şeybanîname destanının bu yönden de Orta Asya'nın XVI. asır tarihini öğrenmede en değerli kaynaklardan biri olduğu düşünülmektedir."(8,s.14).

Muhammed Salih'in manzum salnamesi 911/1505 yıllarında yazılmış olup Kemaleddin Bennai'nin eserindeki bilgilerle örtüştüğü gözlemlenmektedir.

Nasrulla Devran'a göre "Muhammed Salih, bu eseri yazmakla, Şeybanî Han'ın askerî seferleri ve zaferlerini tasvir etmeyi, bununla onun isminin tarih sayfasında yer almasını sağlamayı, Han'ın istila ve dünyayı ele geçirme idealini medh etmeyi ve böylece Han'a olan sadakatini göstermeyi amaçlamıştır. Bu yönüyle tabî ki o, tipik bir saray şairidir. Ancak, Muhammed Salih'in eserinden şu da görülmektedir: Şair, kendisinin yüksek şiir yeteneği, zengin bilgisi, yaratıcı prensibinin hayata yakınlığı, yer yer kendisine kadar gelen mevcut ilerici edebiyatın takipçisi olduğunu gösterme vs. gibi sebeplerle böylesine dar bir ülkücül çevreyi yararak, buradan bir noktaya kadar dışarıya çıkmayı başarabilmiştir.

Biz bunu, Muhammed Salih'in zulme, savaflara karşı olan ve adalet ile vatanseverliği destekleyen fikirlerinde görürüz.

Muhammed Salih'in düşüncesinde, Şeybanî Han, yüce bir kurtarıcı, yani İslam dünyasını her türlü yıkımdan koruyan, parçalanan devleti yeni baştan kuran kişidir. Ancak, eserde, şairin objektif tasvirlerinden görünen odur ki Şeybanî Han düşündüğü o ideal padişah değildir. Şeybanî Han ile komutanları barışı, adaleti, dostluğu yerleştirmek yerine şehir şehir sefere çıkarak aralıksız savaflar yapmıştır. Şeybanî hanın adamları masum halkın malını mülkünü yağmalamış, şehir ve köyleri viran etmişlerdir. Suçsuz kişileri öldürmüşlerdir. Kadınlar tahkir edilmiş, çocuklar yetim bırakılmıştır. Şeybanî topluluğu bütün halkın başına büyük maddî ve manevî külfetler getirmiştir. İşte bu sebeplerden görünen odur ki, Şeybanî Han ve onun komutanlarının asıl işi kendi zenginliklerini arttırmak maksadıyla memleketi kapışmak, yurdu viran etmekten ibaret olmuştur. Destan o dönemde yaşayan halkın hayatını ve göçebe beylerin askerlerinin davranışlarını gerçekçi olarak anlattığı için değerlidir. Şeybanî Han, eserde savaş taktiğini iyi bilen, güçlü, tedbirli, uzağı görüp acele etmeden hareket eden kurnaz bir kişi olarak göz önünde canlandırılır. Han, merhametsiz olmasına rağmen yeri geldiğinde insanlık da yapar. Askerlerine, ele geçirdiği şehir ve köyleri diledikleri gibi yağmalamalarını, servet edinmelerini buyurur. Muhammed Salih, Timurluları sefahatle suçlamaktadır. Ancak, Şeybanî Han da bu yönden onlardan geri kalmamıştır. Şair, zulme, adaletsizliğe karşı durmasına karşın böyle zalim, acımasız bir padişahın merhamet ve adalet hamisi olduğunu düşünmüştür. Hatta, bu yağmalara Şeybanî Han sebep olmadı diye göstermiştir. Halkın başına gelen musibetleri ilahî takdire bağlamıştır."(9,s. 10).

E. Şadiyev, Muhammed Salih'e kadar yazılan destanların daha çok geleneksel şekilde olup devirle, tarihî şartlarla bağıntılı olmadıklarını, bu cihetle şairin Şeybanî-name'sinin XVI. yy. Çağatay edebiyatı tarihinde mühim yerinin

bulduğunu ifade eder. Şadiyev'in de belirttiği gibi destanı gözden geçiren kişi, çokça realist tasvir örnekleri bulacak, Şeybanîlerin tabiatını, tavırlarını, talan ve işrete düşkünlüğünü, dolayısıyla da disiplinsizliğini fark edecektir ki bu, Muhammed Salih'in mümkün olduğunca olayları realist biçimde vermeye çalıştığının büyük bir göstergesi olarak kabul edilmelidir.(10,s. 18). Şeybanî-name okuyucusu, XVI. yy. başlarındaki ağır yaşam koşullarını, halkın başına gelen sayısız zulüm ve külfetleri, kadın ve kızların nasıl horlandığını apaçık görmektedir.

Altı ay boldı ki kurgan içide
Çün bu sözni didiler ol fukara
Bar bizirig mihnetimiz can içide
Kılıp anirig kaşıda vaveyla
Kahr itip bir nicesin öltürdi
Özge kurganda öle başladı il
İsek ü it iti darû boldı

Vehmdin cerli ulus dik turdı
İt itige öküle başladı il
Devr kurganda bu tavr ivrıldı

(Şeybanî-name, 220a-220b)

Müellif, eseri yazma sebebini, Şeybanî Han'ın yanında yer alma sebeplerini ve Han'ın üstün meziyetlerini XV. başlık olan Kıtáb nazımının sebebi'nde açıklamaktadır (16a-20a).

Aruzun Remel (Fa'ilatün Fa'ilatün Fa'ilün) bahriyle yazılan eser kuru ve taraflı bir ifadeyle kaleme alınmıştır söylerler. Fakat Şeybanî Han'ın devrine ve faaliyetlerine ışık tutması bakımından önemlidir.

Önce H. Vambéry (Viyana 1885) tarafından Almanca tercümesi ile, sonra da P. M. Melioranskiy ve Samoyloviç (Petersburg 1908) taraflarından iki defa neşredilmiş olan bu büyük tarihî manzume, mesnevî tarzında bir vekayinamedir. 16. yy.m Çağatay Türkçesi ile yazılmış metinlerinin en önde gelenlerindedir. Eser, metin olarak ayrıca Taşkent /Özbekistan'da Nasrulla Devran tarafından 1961'de, E. Şadiyev tarafından da 1989'da yayınlanmıştır. H.Vambéry, büyük ölçüde bir biyografi olan ve Şeybanî'nin altı yıllık mücadelelerinin ve Özbek ordusunun anlatıldığı eserin karakteristik bir dili olduğunu, kelime hazinesinin Nevayî ve Babur'un diline göre daha orijinal (mahallî ve kültür kelimelerini kullanmak bakımından) olduğunu ifade eder.(12,s.XII).

Nitekim, Vambéry'nin de işaret ettiği gibi burada geçen bazı yer isimleri, dağ ve nehir isimleri bugün bilinmiyor. J. Eckmann ise, eserin büyük bir şiiriyet göstermeyip tarihî kaynak olarak çok önemli olduğuna, M. Salih'in bizzat şahit olduğuna ve Şeybanî ile beraberken müşahedelerini naklettiğine, eserde

organizasyon, savaş usulleri, silahlar ve kıyafetlerle Özbek ulusunu tanımının mümkün olduğuna, fakat dilinin basit ve konuşma diline yakın olduğuna değinir.(2,s.218)

N. Devran'a göre Destanın diğer destanlardan esas farkı şudur: Burada eserin esasına efsanevî vak'a ve hadiseler girmeyip aksine şairin kendi gözüyle gördüğü vak'alar alınmıştır. Böylece, zikredilen vak'alar uydurma olmadığı gibi efsanevî kahramanların hayatı ve hareketleriyle de ilişkili değildir. Kahramanlar, gerçekten yaşamış kişilerin kendileridir. İşte bu kişiler, destanda iki gruba ayrılmaktadır:

Birinci grupta biz, Şeybanî Han başkanlığında Sultan Mahmud, Timur Sultan, Can-Vefa, Urus Bek gibileri görürken, ikinci grupta Hüseyin Baykara başkanlığında Zahirü'ddin Babur, Bakî Tarhan, Bedî'z-zaman, Sultan Ali, Husrev Şah, Ebu'l-Muhsin, Çm Sûfî gibi Timurlulan görürüz. Bunların yardımıyla hicrî tarihle 905'ten 911'e, miladî 1499'dan 1506'ya kadar olan savaşlar ve çekişmeler, bu arada halkın yaşadığı dehşetli olaylar anlatılmaktadır.

Destan vak'ası, Şeybanî Han ordusunun Buhara'ya hazırlanmasından başlar. Şeybanî Han, bu yürüyüşte Buhara'nın kapısına büyük bir kuvvetle gelir ve dehşet verici savaşlar sonucunda Buhara emiri Bakî Tarhan'ın askerlerini Debûsî kalesi yakınlarında yener. Bakî Tarhan, Buhara'ya göç eder ve Şeybanî Han tarafından orada muhasara edilir. Ardından tekrar üç gün savaşılır. Sonunda teslim olmaya mecbur olur. Şeybanî Han'ın ordusu Buhara'yı yağmalar. İnsanları kitleler halinde öldürür.

Bundan sonra Şeybanî Han, Semerkand'a doğru yürür. Buhara'da kendi hakimiyetini kuran Şeybanî Han Semerkand yolunda Kara-köl, Karşı şehirlerini de baskın yaparak ele geçirir. Bu sırada Hazar ilini de kendisine bağlar. Ardından Şeybanî Han, Semerkand şehrini muhasara ederek Timurlulardan yardım alan Babur Mirza ile çok büyük savaşlar yapar. Muhasara sırasında şehir halkı çok zor günler yaşamaya başlar. Çok sayıda günahsız kişi açlıktan ve susuzluktan ölür. Şeybanî Han, şehir halkının yardım yollarını keser, uzun süren muhasaradan sonra Babur Mirza'yı yener. Babur, Semerkand'ı bırakıp gider. Babur'a yardım etmek için gelen dayıları Tenbel ve Hanîke Han, Şeybanî Han'ın askerlerinden korkarak, yoldan geri dönerler. Ardından Şeybanî Han, Şahruhiye ve Uratipe'ye doğru yürüyüşe geçer.

Eserin son kısımlarında Şeybani Han tarafından Belh şehrinin kuşatılması ve Husrev Şah'ın kaçıışı, Andican'daki Tenbel'e karşı asker yollanması ve nihayet Harezm'de Çın Sûfî ile sürdürülen cenkler anlatılmıştır. Eserin sonu Harezm için yapılan bu cenk ve Şeybani Han'ın zaferiyle tamamlanmaktadır(8,s.8)

Eserde, Şeybanî Han'ın yanı sıra yakınlarından Sultan Mahmud, Timur Sultan, Can-Vefa, Urus Bek karakterleriyle de karşılaşırız. Bu karakterler eserde Han'a gayet sadık kişiler olarak tanıtılmaktadır.

Bunlar da yağmacılıkta Şeybanî Han'dan geri kalmamaktadır. Kendi zenginlik-lerini arttırmak için her türlü mücadaleye hazır kişilerdir. Şeybani Han,

bu kişilere dayanarak iş yapmaktadır. Muhammed Salih bunların hepsini bilge, akıllı ve mert kişiler olarak anlatmakta, göklere çıkarmaktadır:

Ong kolda Urus itti cevlan
Pehlevan irdi Urus pür-dil hem
Solıda Ak Muhammed Oğlan
Pehlevanlık işide kamil hem
(Şeybanî-name, 141b)

Aynı şekilde Timur Sultan hakkında şöyle demektedir:

Şah-zade Timur-i ferruh-baht
Asru pakîze hışalı bar anırig
Şani'-i memleket-i rabbani
Asru hoş-hulkdur u hoş-güftar
Fazl gülzanda nev-hastedür
Yörüse serv-i hıramanTdür
Tüşmes anırig okı yirge hergiz
Kim atası dik irür kabil-i taht
Pak-rülar bile hali bar anıng
'Aybdm pak yarattı anı
Asru nîkü-seyr ü nîkü-kar
Edeb ü hilm ile arastedür
Atka minse meh-i tabanîdür
La-cerem haşmnı eyler aciz

(Şeybanî-name, 48a)

Hakikatte ise Timur Sultan da zulümde kendi amiri olan Şeybani Han'dan geri kalmamıştır.

Eserde anlatılan Sultan Mahmud, Şeybanî Han'ın küçük kardeşi olup, Şeybanî Han Buhara'yı ele geçirdiğinde, Buhara hakimi (=valisi) olarak atanmıştır. O da, ağabeyi gibi hareket etmiştir.

Muhammed Salih, Şeybanîlerin siyasî düşmanı olan Timurlular hakkında kalem oynatırken, onlara karşı yüreğindeki öfke ve nefreti ortaya koymaktadır. Şairin söylediğine göre, Timurlular sefahate dalmış olup, ülkenin halinden habersizdirler.

Savaşarak ülkenin huzurunu bozmuşlardır. Onlarda ne insaf, ne adalet, ne de birlik vardır:

Bu cemaat ki körer-sin hala
İçedürler kiçe kündüz bade

Tenne tirne bile başlap gavğa
Din ü îman sandın azade

(Şeybanî-name, 17a)

Destanda Hüseyin Baykara ve Babur Mirza, Timurluların önde gelenlerinden olarak göze çarpmaktadır. Şair, Bedü'z-zaman ve Bakî Tarhan'la bu adaletsiz hükümdarların yordakçıları diye alay etmektedir. İstila savaşlarında Şeybanî'nin mertliğini, tedbirliliğini öven Muhammed Salih, Timurlulara öfke saçmaktadır. Şair, savaş meydanına gördüğü Babur'u:

Hüsn meydanığa zalim kirdi
Zülfığa tab birip olturdi

Zulm bazanğa revnak birdi
Bir nice dil-şüdeni köydürdi
(Şeybanî-name, 48b-49a)

diye anlatmaktadır. Şair gönlünde, Timurlulara karşı olan kinini görürüz. Fakat Muhammed Salih'in anlattıklarından anlaşıldığına göre büyük gerçek şudur: Timurlular, hakimiyetleri sırasında halka yaptıkları bitmez tükenmez –zulüm ve adaletsizlikleri sebebiyle geniş halk kitleleri nazarında tümüyle yüz­süzleşmişlerdi. Halk onların tarafını tutmuyordu.

Destanda, Muhammed Salih'in kendisinin de bizzat sefere katıldığı beyan edilmektedir. Şair, eserde anlatılan vak'alara karşı, bunlara ilişkin görüşlerini belirtmektedir. Son kısımlarda kendisi, Şeybanî Han tarafından Timurlulara karşı yürütülen savaşlara komutan olarak katılmakta, onlarla savaşmaktadır. Babası Nûr Said'in öcünü almaktadır.

Cevrüngüzdin atam öldi niteyin
Min atam kanı üçün katlana-min
Başıma kayğu öküldi niteyin
Min özüm canı üçün katlana-min

Aytip urdum birisining koluğa
Yiberip anı atamning yoluğa
(Şeybanî-name, 213b)

Şair, okuyucunun gözünde bilgili, tedbirli biri, siyasî grup olan Şeybanîlere sadık ileri gelen biri olarak canlanmaktadır. Şairin, asıl siyasî maksadı iç savaşları bertaraf etmek, parçalanmış devleti birleştirmek ve bu birleşmiş devletin hakimiyetindeki halkın ve ülkenin sıkıntılarında sürekli haberdar olan adil padişahı görmektir:

Şah oldur ki yise il gamın
İstemey özining arayışını
Nefs üçün eylemese sultanlık

'Arşa-i mülkni yaban bilse
Bilse sultanlığının düstürün
Koymı otğa suğa yitkürse

Dayim özige dişe il gamını
İstegey halknın asayışını
Kılmasa ehl-i heva dik hanlık
İlni koy özini çöban bilse
Belki çöbanlığının düstürün
Anığını özige kiltürse

(Şeybanî-name, 80b)

Ancak şairi tarafından övülerek göklere çıkarılan Şeybanî Han böyle bir hükümdar değildir. Elbette ki şair, Şeybanî Han'a bu tür sıfatları yüklemekle onu idealleştirmiş ve böylece de övmüştür.

Destanın yine aslı özelliklerinden bir diğeri, Muhammed Salih'in, Şeybanî Han'ı övmekle kalmayıp adaletsiz savaşlar neticesinde halkın başına gelen felaketlerin resmini çizmesidir. Şehzadelerin ve padişahın davranışlarını zevkusefaya bağlamış, eziyet ve zulümlere karşı halkın hoşnutsuzluklarını kendi gözüyle görmüş, bu konuda kalem oynatmış ve böylece, edebiyat tarihimize önemli bir katkıda bulunmuştur.

J.Eckmann'ın da işaret ettiği gibi Şeybanî-name'de Çağatay ili "Çağatay halkı" tabiri de geçmektedir(2,s.212). Bu tabir, halk (millet) adı olarak Timur İmparatorluğu'nun bütün ahalisini anarken kullanılmıştır. Özbekler tarafından kuşatılmış Semerkand'ın elçisiyle Şeybanî Han'ın konuşmasını anlatırken şair, Han'ın Çağataylılar tarafından nasıl ihanetle suçlandığını ve onlara cevabını şöyle aktarır:

Didiler sin Çağatay ili-sin
Ni dip Özbek bile yaver boldurig
Min didim sizge cevabım yoktur
Cevrüngüzdin atam öldi niteyin

Uşbu yerde Çağatay haylı-sin
Hanğa bu yariglig çaker boldung
Mundın özge basa sözüm yoktur
Başıma kayğu öküldi niteyin

(Şeybanî-name, 213b)

Şeybanî-name, Çağatay edebî dilini, tarihini, kültürünü, etnografyasını öğrenmede en değerli kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Eserde, ayrıca, savaşların, muhasaraların yanı sıra, tabiat tasvirleri de maharetle verilmektedir. Mesela;

Şamiyane körüp andak şahra
Asru zîba bolup irdi ol dest
Güli bisyar idi vü sebzesi çok
Lale sebze yüzide reng-be-reng

Yazılıp eyledi köp kesb-i hava
Kabil-i seyr idi vü gül-geşt
Hiç bigane otı aşla yok
Lale üstide ban taze ölung

(Şeybanî-name, 90b)

Şairin Semerkand bağcılığını anlattığı beyitler de dikkati çekmektedir:

Üzümidin hem olay nükte-güzar
Ki anı hem dimek irür na-çar
Surhek atlık üzümü dil-keş idi
Lal yek-danesi asru hoş idi
Sahibi cilvede bostan içide
Kan yutup sahibi kurgan içide
Yene bir üzümü bî-dane idi
Suyı bisyar hekîmane idi

(Şeybanî-name, 61b-62a)

Özbek devletinin kuruluşunu, Şeybanî Han'ın mücadelelerini anlatan, devrine ve faaliyetlerine ışık tutup mühim bir kronik olan ve burada işlenen eserin dünyada bilinen ilk ve tek yazması, Viyana'da, Avusturya Millî Kütüphanesi (Oesterreichische Nationalbibliothek)'nde 1156 numarada kayıtlı, 226 varaklık yazmadır. Talik hattıyla yazılmıştır. Yazmanın sonunda yer alan ketebe kaydından ("günahkar kul Kasım'ın eliyle cemaziyelevvel (ağustos)'in sonu, 916 (m. 1510) senesinde kitap son buldu.") Kasım adında biri tarafından, 1510 yılı Ağustos ayı sonlarında istinsahının bitirildiği anlaşılmaktadır. Vambery, eserin büyük ölçüde Herat'ta yazılmış olması gerektiğini ifade eder.(12.s.XIX)

KAYNAKÇA

- 1.V.V.Bartold.Orta Asya Türk Tarihi hakkında dersler,Kültür Bakanlığı yay,Ankara,1975,s.225
- 2.J.Eckmann.Çağatayca,Tarihi Türk Şiveleri,İstanbul,1988,s.211-245
- 3.Gazi Zahireddin Muhammed Baburun Hatıratı.Tercüme Reşid Arat,Ankara,TTK yay.1987
- 4.Yıldız Kocasavaş,Muhammed Salih. Şeybaniname.İstanbul, Çantay kitabevi. 2003
- 5.Fuad Köprülü.Çağatay Edebiyatı,İslam Ansiklopedisi,3.c.İstanbul, MEB yay.1993
- 6.Melioranskiy P.M.Şeybani-name,Djagatskiy tekst,Sankt-Petersburg,1908
- 7.Ali Şir Nevayi.Mecalisü'n-Nefayis,Hazırlayan Kemal Eraslan,I-II c. Ankara,TDK yay.2001
- 8.Şeybaniname,Hazırlayan N.Devran,Toşkent,1961
- 9.Şeybaniname,Hazırlayan E.Şadiyev.Toşkent,1989
- 10.Z. V. Togan, Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi, I cilt, İstanbul, Enderun kitabevi,1981 s. 123-124
- 11.Karasoy Yakup. Şiban Han Divanı(İnceleme–Metin–Dizin–Tıpkıbasım), Ankara,TDK yay.1998
- 12.WamberyHerman.DieScheibaniade.Budapeste 1885

[Bu makale, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Bilim İnkışaf Fondu'nun desteği ile basılmıştır.]

**HAYDAR ALİYEV KONUSUNDA YAPILAN FİMLERİN
MÜZİK DÜZENLEMELERİ**

**HEYDƏR ƏLİYEV HAQQINDA SƏNƏDLİ FİMLƏRİN
MUSİQİ TƏRTİBATINA DAİR**

**MUSICAL ARRANGEMENTS MADE IN CONNECTION WITH
THOSE FILMS CREATED FOR HAYDAR ALİYEV**

**МУЗЫКАЛЬНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ФИЛЬМОВ НА ТЕМУ
ХАЙДАРА АЛИЕВА**

Ulviyyə VƏLİYEVƏ*

Özet

Haydar Aliyev konusunda yapılan filmler, daima önemli görülür ve herkesin ilgi alanı içindedir. Konulu materyallerin aslında bu filmlerin musikisi büyük lider Haydar Aliyev'in karakterine has olan vatanseverlik, gurur, mertlik, övünç, daimi yardımseverlik, insancılık vb. gibi özellikler aksettirir.

Anahtar Kelimeler: Haydar Aliyev, film, musiki, karakter, vatanseverlik

Xülasə

Ümummilli lider Heydər Əliyevə həsr olunan sənədli filmlər öz emosional-psixoloji xarakteri ilə daim diqqət mərkəzindədir. İntasion-tematik materialın əsasında bu filmlərin musiqisi Ümummilli lider Heydər Əliyevin xarakterinə xas olan qürur, mərdlik, patriotluq, həmçinin xeyirxahlıq, humanistlik və s. kimi xüsusiyyətləri əks etdirir.

Anahtar kelimələr: Heydər Əliyev, film, musiqi, xarakter, patriotluq.

---

* Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Doktoranti.
Bakü/AZERBAYCAN

Summary

All documentaries dedicated to our National leader Haydar Aliyev are distinguished with its emotional-psychological influence draw attention with its music reflecting various character of the leader. Thematic musical materials reveal our National leader Haydar Aliyev's characteristic traits as patriotism, nobleness, wisdom as well as kindness, humanism and benevolence.

Key Words: Haydar Aliyev, film, music, nature, patriotism

Резюме

Документальные фильмы, посвященные Общенациональному лидеру Гейдару Алиеву, отличаются эмоционально-психологическим влиянием, а также музыкой которая подчеркивает все его черты характера, тем самым привлекает внимание. Благодаря интонационно-тематической направленности в музыке раскрываются такие черты характера Гейдара Алиева как мужество, гордость, патриотизм, а также гуманность, доброжелательность и другие.

Ключевые Слова: Гейдар Алиев, фильм, музыка, характер, патриотизм.

Azərbaycan xalqı dahi şəxsiyyətləri ilə tanınmışdır. Belə şəxsiyyətlər müxtəlif dövrlərdə Azərbaycanın tarixində, mədəniyyətində, dövlətçiliyində mühüm rol oynamışlar. Məhz belə dahi şəxsiyyətlərin böyük əməyi və fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanın qədim tarixi və mədəniyyəti əbədi olaraq yaşamışdır. Belə dahi şəxsiyyətlər sırasında Ulu öndər, ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı xüsusi yer tutur.

Heydər Əliyevin şəxsi taleyini Azərbaycan xalqının taleyindən kənarında təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Bu mənada "Mən bütün ömrümü xalqıma həsr edəcəyəm" – deyəən H. Əliyevin xalqı, vətəni qarşısında xidmətləri əvəzsizdir. Bütün mənalı ömrünü, həyatını xalqına bəxş edən, Azərbaycanın çiçəklənməsinə, dövlətçiliyinin möhkəmlənməsinə və qorunmasına, Azərbaycançılıq ideyasının inkişafına sərf edən bu böyük sərkərdə, vətəndaş, dünya şöhrətli siyasi xadimin əməlləri daima sənət adamlarının diqqətini özünə cəlb etmişdir.

Nəhəng tarixi sima və millətin lideri kimi şöhrət tapan dahi şəxsiyyətin həyat və fəaliyyəti bir çox sənət əsərlərinin əsas mövzusunə çevrilmişdir. Onun haqqında külli miqdarda dəbi əsərlər yazılmış, filmlər çəkilmiş, ona abidələr ucaldılmış, musiqilər həsr edilmiş və s.

Bütün bu sənət əsərləri sırasında Heydər Əliyevə həsr olunan sənədli televiziya filmləri geniş auditoriyanın böyük rəbətini qazanmışdır. Son zamanlar sənədli filmlər mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Onların vasitəsilə müasir dövrün müxtəlif və geniş hadisələri öz dolğun ifadəsini tapmışdır. Bu baxımdan sənədli televiziya filmi “zamanın daşıyıcısı” adlandırmaq olar. Məhz sənədli filmlərdə müasirlərin və tədqiqatçıların yazılı və şifahi halda təsdiqlənmiş real hadisə və faktları kinolentdə öz əksini tapmışdır. Sənədli filmlər bir sıra özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. İlk öncə burada əsas məqsəd – obyektiv reallığı estetik kamil formada təcəssüm etdirməkdən ibarətdir. Həqiqət, əsl sənətə sadıqlıq, faktların ilkin şəkildə saxlanması sənədli filmin vacib tərəfidir. Məhz bu xüsusiyyətlər Heydər Əliyev haqqında çəkilmiş sənədli filmlərin əsasını təşkil edir, ona görə də onları daha maraqlı və baxımlı edir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra, xüsusi olaq sənədli filmlər tamaşaçı üçün tələb olunan və cəlbədicə sahəyə çevrilmişdir.

Müasir sənədli filmə musiqinin rolu və yeri isə, xüsusilə önəmlidir. Belə ki, musiqi filmin tamında onun məğzini, məqsədini, əsas məzmununu açan ən prioritet bədii komponent kimi çıxış edir.

İnadla demək olar ki, sənədli filmə musiqili obrazın esetik-kommunikativ xüsusiyyətləri olduqca vacib və məsuliyyətli məsələdir. Məlumdur ki, hər bir filmə musiqi insan xarakterlərinin göstərilməsində dərin vasitəyə çevrilir. Onun vasitəsilə filmin ideya məzmununu daha dəqiq açılır, təsvirin həqiqiliyi artır. Eyni zamanda, film musiqinin yaranmasına təkan verəcək, onu təsvirlə möhkəmləndirərək daha dərin mənimsənilməsinə kömək edir, kadrlarda səslənməni konkretləşdirir. Sənədli filmlərin bir çox kadrlarının uğurlu kompozisiya həlli ifadəli musiqi tərtibatı ilə müşayiət olunur. Musiqi hadisələri xarakterizə edir, süjetin gizli axınını ifadə edir, emosiona fon yaradır.

Heydər Əliyevə həsr olunan sənədli filmlərdə ümummillə liderin fəaliyyətinin müxtəlif aspektləri işıqlandırılır. Bu filmlərdə əsas vəzifə kimi dövrün dahi şəxsiyyətinin çoxcəhətli obrazını yaratmaq, onun şəxsiyyətinə diqqəti artırmaq durur. Bunlarda, həmçinin, Ulu Öndərin daxili aləminin, gündəlik həyatının hərtərəfli işıqlandırılması da ön plana verilir.

Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətinə həsr olunan külli miqdarda filmlərin siyahısına nəzər salsaq bunların son dərəcədə müxtəlifliyi və özünəməxsusluğu aşkar olur. Məsələn, H. Əliyevin həyat fəaliyyəti Azərbaycan və ABŞ-ın birgə istehsal etdiyi beş hissəli “Ömür və tale” (rejissor N. Qurbanov, ssenari müəllifi A. Qriç, N. Bədəlv, 1998), “Əbədiyyət elçisi” (rejissor M. Əli Zahid, ssenari müəllifi S. Türksoy, M. Əli Zahid, 2005), “Əbədiyyət ünvanı. Heydər Əliyev və Naxçıvan” (rejissor S. Əhmədov, ssenari müəllifi N. Xudiyev, 2004), “Əliyevin Əli” (Mir Şahin, 2000), “Böyük ömrün anları” (2006) və digər filmlərdə geniş təsvir olunmuşdur.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhərlik etdiyi dövr ərzində ölkənin müxtəlif sahələrinə - mədəniyyətə, elmə, iqtisadiyyata və s. böyük diqqət verməsi sənət

adamlarının nəzərindən qaçmamışdır. Ulu öndərin müxtəlif elm və peşə sahələrinə olan qayğısından bəhs edən filmlərdən: “Heydər Əliyev və Azərbaycan dili” (rejissor V. Ağayev, ssenari müəllifi N. Xudiyev, 1997), “Heydər Əliyev və Azərbaycan rəhbəri” (2003); Dahi liderin gənclərə olan diqqətini əks etdirən “Heydər Əliyev. Dünyaya pəncərə” (rejissor E. Quliyev, ssenari müəllifi A. Dadaşov, 2006); Azərbaycan ordusunun yaranması və möhkəmlənməsində H.Əliyevin gördüyü işlərdən bəhs edən “Vətənin keşiyində” (2007); Heydər Əliyevin 70-80-ci illərdə Azərbaycanda inşa etdirdiyi binalar, sənaye obyektləri, abidələrin restavrasiyası məsələləri “Tikdim ki, izim qala” 3 hissəli sənədli filmdə işıqlandırılır. Burada həmçinin, Azərbaycanın qəsəbə və kəndlərində aparılan quruculuq işlərindən də bəhs edilir (rejissor N. Abbas, ssenari müəllifi N. Xudiyev, 1997-1998).

Heydər Əliyev fenomeni, onun qeyri-adi zəkası, dövlətçilik ideyaları, quruculuq əzmi bir çox siyasətçilər, dövlət xadimləri, elm və mədəniyyət nümayəndələri tərəfindən yüksək dəyərləndirilmiş və onlar Ulu Öndərin bütün bu keyfiyyətləri haqqında öz fikirlərini söyləmişlər. Belə film – xatirələrdən biri olan 3 hissəli “Xilaskar”da (rejissor V. Ağayev, ssenari müəllifi N. Xudiyev, 2003) müxtəlif ölkələrin ictimai-siyasi xadimləri Heydər Əliyev haqqında öz düşüncələrini ifadə edirlər. Bundan əlavə, “Azərbaycan naminə” (rejissor Z. Əli, 2005), “Bahar oğlu” (rejissor N. Ağayev, müəllif B. Vəziroğlu, 2004), “Dünya şöhrətli məzun” (rejissor Ə. Cabbarov, ssenari müəllifi V. Tapdıqlı, 2003) kimi filmlərdə də ümummillî lider haqqında Azərbaycanın tanınmış elm, mədəniyyət və dövlət işçilərinin, onun tələbə yoldaşlarının ən xoş və səmimi xatirələri səslənir.

Ölməz liderin həyat və fəaliyyəti görkəmli konorejissor Vaqif Mustafayevin filmlərində daha geniş və maraqlı əksini tapmışdır. Heydər Əliyevin zəngin və dolğun həyat tərzi, çoxşaxəli fəaliyyəti rejissoru silsilə filmlər çəkməyə sövq etmişdir. Belə ki, 12 filmin çəkilişi nəzərdə tutulmuş, bunlardan 1996-2012-ci illər ərzində 11-i çəkilib tamamlanmışdır. Bu filmlərin hər birində Heydər Əliyev şəxsiyyəti, onun tükənməz dühası yüksək professionallıqla göstərilərək böyük tamaşaçı marağına səbəb olmuşdur.

Bunlar:

1. Heydər Əliyev. “General” I film – 1996
2. Heydər Əliyev. “Birinci” II film – 1999
3. Heydər Əliyev. “Moskva. Kreml” III film – 1999
4. Heydər Əliyev. “Lider” IV film – 1999
5. Heydər Əliyev. “Tale” V film – 2000
6. Heydər Əliyev. “Əsl məhəbbət haqqında” VI film – 2001
7. Heydər Əliyev. “Bir həsədin tarixi” VII film – 2002
8. Heydər Əliyev. “Professional” VIII film – 2004
9. Heydər Əliyev. “Patriot” IX film – 2004

10. Heydər Əliyev. “Xüsusi təyinat” X film – 2008

11. Heydər Əliyev. “Dövlət” XI film – 2011

Bundan əlavə, V. Mustafayevin “Heydər Əliyev” adlı 2 seriyalı bədii filmi (2003) də rejissorun bu istiqamətdə apardığı dərin araşdırma və tapıntılarının bədii təəcəssümüdür (filmin bəstəkarı Yevgeni Doqadır).

Heydər Əliyev təkcə Azərbaycanı xaos və vətəndaş müharibəsindən və parçalanmadan xilas edən prezident, dövlət başçısı olmamışdır, o həm də dahi siyasətçi kimi dünya şöhrəti qazanmışdır. Təsadüfi deyil ki, onun bu sahədə əldə etdiyi uğurları xarici ölkə rejissorlarının da diqqətini özünə cəlb etmişdir. Bununla bağlı dünya şöhrətli kinorejissor A. Konçalovski demişdir – “Mən hesab edirəm ki, Heydər Əliyev dahi insan idi. Məhz onun hesabına Azərbaycan bütün dünyanın hesablaşdığı dövlətə çevrilmişdir.

Müxtəlif yaradıcılıq üslubu olan bəstəkarlar Heydər Əliyev haqqında çəklən sənədli filmlərə musiqi bəstələmiş və aranjiman etmişlər. Məsələn, bəstəkar və aranjimançı xalq artisti, professor Səyavuş Kəriminin film sahəsində əldə etdiyi ən böyük nailiyyəti kimi V. Mustafayevin “Heydər Əliyev” sənədli televiziya filmlərinə yazdığı musiqisidir.

Beləliklə, Heydər Əliyev haqqında sənədli filmlərin tərtibində musiqinin prioritetliyinin tədqiqi və öyrənilməsi vahid tam təşkilində onun aparıcı rolunun müəyyənləşdirilməsi yolunda vacib və əhəmiyyətli problem kimi ortaya çıxır. Bu problemin həlli müasir sənədli filmlərin geniş auditoriya tərəfindən uğurla qarşılınması üçün geniş imkalar açır.

ƏDƏBİYYAT

1. T. Əfəndiyev. “H. Əliyev və mənəvi əxlaqi dəyərlərimiz”. Təhsil nəşriyyat. 2010
2. “Musiqi dünyası”. Məqalələr toplusu № 16 2010
3. A. Əlizadə. “Estetik mədəni varislik” Bakı 2005

AZERBAIJAN'DA OKUL KÜTÜPHANELERİNİN GELİŞME TARİHİNDEN

HISTORIES OF DEVELOPMENT OF SCHOOL LIBRARIES

ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ ШКОЛЬНЫХ БИБЛИОТЕК

Dr. Yusuf GAZİYEV*

Özet

Makalede; Azerbaycan'da okul kütüphanelerinin gelişme tarihinden ve eski dönemde Moğol İstilasası zamanı (670-1240 yıllar) okulun dışında okuma kültüründen söz ediliyor.

VII. yüzyılda Kafkas Albaniyasının dini merkezlerinde okul kütüphaneleri mevcuttu. Bu kütüphanelerde 5 türde edebiyat vardı: 1) Dini kurumların edebiyatı, 2) Hukuki edebiyat, 3) Tarihi salnameler ve kronoloji edebiyatı, 4) Bedii edebiyat, 5) Gramatik edebiyat. Bunu ise dini merkezler, ruhani şahıslar ile bürokratlar hazırlıyordu.

VII. yüzyılların sonundan başlayarak Azerbaycan'da Alban dini merkezlerindeki okullar, camilerdeki okullar, medreselerdeki okullar (darülfünunlar) faaliyet göstermeye başladı. Bu kurumlarda (camilerde, evlerde, kervansaraylarda) kütüphaneler kurulmaya başladı.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Moğol İstilasası, kütüphaneler, VII. Yüzyıl, Kafkas Albaniyası

Summary

The article is called «On development of school libraries and home reading in Azerbaijan (670-1240 years) in the period from ancient times till Mongol invasion».

School libraries were in Albania attached to the churches in VII century in Caucasian Albania. 5 type of literature were at those libraries: 1) religious

---

* AMEA, A.A.Bakıhanov adına Tarih Enstitüsü'nün Elemanı, Emektar Öğretmen/
AZERBAIJAN

literature; 2) literature for lawyers; 3) historical chronicle and chronological literature; 4) belles-letters; 5) grammatical literature. The churches prepared confessors and officials.

Since the end of VII century mosque schools, Moslem religious schools and schools as higher school type (darulfun) acted alongside with churches in Azerbaijan, libraries (in mosques, personal homes, caravanserai) were founded attached to them.

Key Words: Azerbaijan, Mongol invasion, school libraries, VII century, Caucasian Albania

Azerbaycan eski zamanlardan kültür, eğitim, öğretim merkezi olmuştur. Kütüphanelerin tarihi kitapla, okulla, kültür tarihi ile sıkı sıkıya bağlıdır. Azerbaycan halkı kendi maddi ve manevi kültürünü yaratmış, Doğu ve tüm dünya halkları kültürünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan'da kültür tarihi gibi kitap ve kütüphane tarihi de uzak geçmişlere dayanıyor. Milattan çok önce Zerdüştinin esas kitabı olan "Avesta" vatanımız Azerbaycanda yazılmıştır. MS 7-11.yüzyılların ürünü olan meşhur "Dede Korkut" destanı ve diğer anıt ve kitabeler Azerbaycan'ın çok eski zamanlardan kültür incilerine sahip olduğu kanıtıyor.

Eski abidelerimiz zamanın gençlerinin gelişmesi için örnek teşkil etmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu eserlerde gençlere av avlamaktan başlayarak, en korkunç ve güçlü kahramanlarla vuruşta galip gelmek, güreşmek, yay çekip ok atmak, kılıç dövüştürmek vb. fiziksel ve askeri terbiye tebliğ olunmuştur. Buradan anlaşılıyor ki, bu eserler ve anıtlar belli yerde yerleştirilip muhafaza edilmiş ve kütüphane, kitap ve kültür tarihi kahramanlık ve vatanseverlik tarihi ile iç içe olup nesilden nesle nakledilmiştir.(1)

Azerbaycan'ın bir çok görkemli eğitimcileri ve filozoflarının yarattığı kütüphaneler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır. Örneğin, Atabey Muhammed'in veziri olan Hâce Ebulkasım Rebibeddin'in kütüphanesi kendi döneminde çok popüler olmuştur. Fakat Moğol işgali döneminde imha edilmiştir. XIV yüzyıl Azerbaycan'da kütüphanelerin gelişme dönemi sayıla bilir. Örneğin, XIV yüzyılın başında Reb-i Reşidi'de 1000 nüsha Kuran-i Kerim ve 60 nüsha kitabı olan kütüphane mevcut olmuştur.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın (XV.yy) zamanında Reb-i Reşidi mahallesinde inşa edilmiş "Maksudiyye mederesesi"nin hocası Reşideddin'in yazdığı kitaplar o zamanki mektep ve medreselerin kütüphanelerinin kitap fondunu teşkil ederek ders kitabı olarak da kullanılıyordu. Onun sadece "El-Ehyavel-asar" isimli eseri 24 ciltten oluşuyordu. Bu kitapta astronomi, tarım, bal arısı yetiştirmek, bağcılık, hayvancılık, gemicilik, maden işleri, metallerin temizlenme yöntemleri ve eritilmesi vb. alanlar hakkında bilgi veriliyordu (bkz: 2).

Alban okullarının kütüphaneleri hakkında kısa bilgi:

Mehraniler sülalesi döneminde Albaniya’da Bizanslılar tarafından uygulanan Hıristiyan dini 313 yılında devlet dini olarak kabul edildi. Eski Alban tapınakları restore edilip Hıristiyan-alban kiliselerine dönüştürüldü. Belirli dönem geçtikten sonra milletin kendini anlama süreci başladı ve V yüzyılın başlarında Albaniya’da 52 harften oluşan Alban alfabesi tertip edildikten sonra kilisenin hizmetinde olan ayan ve ruhani çocuklarının eğitim alması için okullar açılıyor, orijinal eserler yazılıyor, kitapların yüzü çıkarılıyor, okullar yanında kitaplar toplanıyordu (bakınız: 3).

V-VII yüzyıllarda Alban alfabesi yaygınlaşmış ve okullarda bu dilde eğitim yapılmıştır. Alfabe ile dini, bilimsel ve sanatsal eserler yaratılmıştır. V-VI yüzyıllara ait Alban takvimi de bu alfabe ile tertip edilmiştir.

Kaynaklar gösteriyor ki, Albanya’da okullar bünyesinde büyük miktarda destan ve beş tür edebiyat mevcut imiş: a) din edebiyatı, b) hukuk edebiyatı, c) tarihi salname ve kronolojik edebiyat, ç) bedii edebiyat, d) gramer edebiyatı. Kiliseler ve okullar yanında öğrenciler belirtilen 5 bilim alanına ait kitaplardan mütalaa ediyorlardı (bkz: 4).

Alban maarif ve kültürü orijinal bir biçimde geliyor, ülkenin tarihini yazmaya teşebbüs gösteriliyor, hem de komşu uluslarda mevcut olan bir çok kitaplar, özellikle gramer ve dini kitaplar Alban diline tercüme edilerek okullarda öğrencilere okutuluyordu. Okullar yanında kitaplar toplanıyordu. Öğrenciler yukarıda belirtilen 5 bilim alanına ait kitapları mütalaa ediyorlardı. Onlardan ruhani ve memur hazırlanıyordu.

Bilindiği gibi VII yüzyılın ortalarında, 654 yılından Azerbaycan Arap fetihlerine maruz kaldı. Araplar Azerbaycan’da Zerdüş ve Alban kitaplarını, yazıt ve elyazmalarını mahvediyor, tapınakları ve diğer dini anıtları dağıtıyorlar. Alban okulları Arap işgali döneminde dağıldı ve kitaplar imha edildi. Artık Alban alfabesi VIII yüzyılda ortadan çıkmıştır.

Mektep ve medrese kütüphanelerinin oluşması:

Azerbaycan'ın Araplar tarafından fethi sona erdikten sonra nüfusun ekonomik durumu çok zor duruma düştü. Arap işgalinin ilk döneminde Albanya'da feodal ilişkilerinin gelişmesi gecikse de, sonraları güçlendi. Koşullu toprak sahipliği - igtâ, müslüman dini kurumlarının toprak sahipliği - vakıf yaygınlaştı. Naturel vergiler üstün idi. Ana vergi haraçtı. İslam'ı kabul etmeyen nüfustan cizye (*cire - YG*) alınıyordu. Kölelik ukladı da mevcut idi.

İslâm'ı kabul etmeyenlere vergiler daha az idi. Bununla beraber zengin ailelerin 16 Arap askerini yemekle temin etmesi gibi zorunlu yaşam başladı. Mehraniler hanedanının son varislerinden olan Alban çarı Cavanşir çıkmaza girmişti. Durumdan çıkmak için tek yolu İslam'ı kabul etmekte buldu. O, 670

yılında Şam'a gidip İslam dinini kabul etti, dönüp Albanya'ya geldiğinde İslam dinini devlet dini ilan etti. Bununla İslam'ı kabul eden her bir ailenin vergi rüsumunu 3 kez azalttı. Düzen yerlerin nüfusu İslam'ı kabul etti. Ancak dağlık yerlerde (Karabağ'da ve Şeki bölgesinde) Hıristiyanlık kaldı ve kiliseler bünyesinde okullar faaliyetine devam etti.

Arap hükümdarlığı Azerbaycan'ın ekonomik ve kültürel gelişmesini bir süre geciktirmişti. Fakat sonraları Azerbaycan'la Ön ve Orta Asya arasında ekonomi ve kültür alanında etkileşim güçleniyor. Tarım ve ticaret gelişiyor. Azerbaycan kültürü "Müslüman kültürü" altında yoğun ilişkiler içine giriyor.

Araplar Azerbaycan'ı fethettikten sonra (VII yüzyıl) İslam dinini tebliğ etmek amacıyla camiler inşa ediyor, camiler yanında müslüman okulları - mektep ve medreseler teşkil ediyorlardı (5). Bu okulların bünyesinde kütüphaneler oluştu. Bu tip okullarda Azerbaycanlı çocukları Arapça Kur'an okuyor, elementar hesap ve yazı alışkanlıkları öğreniyorlardı. Artık XI yüzyılın başlarında Azerbaycan'da Müslüman okullarının yeni yüksek tipi - medreseler kuruldu. Medrese kütüphanelerinde ilahiyat kitaplarından başka dünyevi bilimler-astronomi, tıp, felsefe, mantık, matematik ve sair fenlere dair kitaplar toplanıyordu (bkz: 3, s. 141-143, 170-171; II, 21, s. 9-17, 20 - 29).

XIX yüzyıla kadar halkın tek eğitim kurumu olan mektep ve medreselerin tarihi eski Doğu kültürü ile, öncelikle Arap ve Fars eğitim sistemi ile ilgili idi. Arap Doğusunda eğitim sisteminin temelini oluşturan okul ve medreseler yaygındır. Bağdat şehri tüm müslüman aleminde büyük kültürel merkez idi: Mansur'un, Harun er-Reşid'in ve Mumin'in Halifeliği döneminde sadece Bağdat şehrinde 30 içtimai kütüphane faaliyet gösteriyordu. Burada kendi döneminin görkemli alimleri yaşıyor ve yaratıyorlardı.

Bu dönemin bilim ve kültürünün gelişimini değerli eserlerle zenginleştirmiş Araplarla birlikte, İran, Azerbaycan, Orta Asya ve diğer ülkelerin halkları da mühüm role sahiplerdi. X yüzyılın gezgin şairi Abdü'l-Ferec İsfahani ünlü "Kitabu'l-Agani" ("Türküler kitabı") kitabında Halife'nin saray şairleri içerisinde birkaç azerbaycanlının ismini zikrediyor. Ortadoğu halklarının, özellikle Azerbaycan halkının temsilcileri Bağdat'a okumaya gidiyorlardı. Onlar vatana döndüklerinde maarif, kültür işleri ile uğraşıp okullar açıyor, kütüphaneler düzenliyor, saraylar, camiler inşa ettiriyorlardı.

Mektep, medrese ve yüksek okullar (darülfünunlar) hakkında kısa malumat:

İslam'ın kabulünden sonra Azerbaycan'da tüm müslüman aleminde olduğu gibi iki tür okul vardı: ilkokul ve ortaokul. İlkokul mektep adlandırılıyordu.

Mektep kelimesinin dilsel anlamı yazma öğretilen yer demektir ve Arapça ketbün (yazmak) kelimesinin zarf kipidir. Okulu yöneten öğretmene mektebdar veya sadece öğretmen deniyordu. Okulda okuyan çocuklar öğrenci veya küttab adlandırılıyordu.

Orta-yüksek okula "medrese" deniliyordu. Burada ders veren öğretmene müderris ve ders okuyan çocuklara öğrenci, ya tüllab denilirdi. Çoğu medreselerde öğrenciler ancak orta seviyede ilim alıyorlardı. Başkentlerde ve birinci sınıf şehirlerin ana medreselerini (örneğin, Tebriz'in Surhab ve Erdebil Darü'l-irşad medreselerini) başarıyla bitiren öğrenciler yükseköğretim diploması ve hatta bilimsel derece almaya nail oluyorlardı.

Okullar öncelikle camilerde organize ediliyordu, daha sonra -XVI yüzyılda eğitim işi nispeten genişledikçe camiler yetersiz kaldığı için evlerde, kervansaraylarda, müsafir evlerinde ve her yerde, mümkün olan yerlerde, okul açıyorlardı. Bunlar da ders için çok da uygun yer değildi. Öğrenciler evden getirdikleri halı, palaz, kilim veya hasır üstünde oturuyorlardı. Öğretmen biraz yüksek minder üzerinde oturuyor ve kusur işleyen çocukları cezalandırmak için hazırladıkları eşyaları (sopa, kırbaç) yanında tutuyordu. Okula kendi işlerini yapabilen (6-7 yaşlı) çocuklar kabul ediliyordu.

Okulların aksine medreseler için ayrıca binalar inşa ediliyordu. Bu binalarda sınıf odası, dermanhane, öğrencilerin yaşayışı için küçük odalar (ikikişilik ve üçkişilik hücreler), aşevi, medrese bünyesinde cami vb. inşa ediliyordu.

Medreseye öğrenci hazırlamak için onun nezdinde mektep de inşa ediliyordu. Bu okulun öğrencilerine medresenin gözetiminde ders veriliyordu. Bu okullar 4-5 yıllık olup, onu bitiren öğrenciler diğer mektepleri bitirenlerden önce medreseye kabul ediliyorlardı.

Bazı medreselerde öğrencilere sadece burs veriliyordu, diğer medreselerde ise talebeler burs, barınma, ev ekipmanları ve iki-üç vardiya yemekle temin ediliyorlardı.

İleri gelenler çocuklarını okula göndermeyi kendi şan-şerefleri için eksiklik olarak algılayıp, onları evde okutuyorlardı.

Ortaçağda Azerbaycan'da eğitim-öğretim metodları alanında yazılmış en önemli eser Azerbaycan alimi, Merağa Rasathanesinin kurucusu Hâce Nasirüddin Tusi'nin (1201-1274) "Adabu'l-Muteellimin ve'l-Muhesselik" ("Öğretmenlerin ve eğitim alanların görgü kuralları") kitabı olmuştur. XIII yüzyılda yazılmış bu eser Safeviler döneminde (1502-1736) gelişmiş ve bazı din adamları ona bir takım Şiilik önermeleri sokmuştur. Bu eklentiler ise Hâce Nasirüddinin kişisel dünya bakışına uygun değildir. Örneğin, eserin birinci bölümünde, astronomi fenni zararlı bir bilim olarak gösterilmiştir. Oysa Hâce Nasirüddin Tusi kendisi en mahir astronomi âlimi idi.

12 bölümden oluşan eserin içeriği kısaca şöyledir:

I bölümde bilimin öneminden söz ediliyor. Yazara göre, "bilimin görevi zorunlu ve hayati meseleleri öğrenmekten ibarettir."

II bölümde belirtiliyor ki, öğrenciler cehaleti yok etmek ve "dini ihya etmek için" ders okumalıdır.

III bölümde deniyor ki, öncelikle dini, ilmi, sonra ise yaşam için gerekli olan

(net) bilimlerden birini öğrenmek gerekir. Aynı bölümde denir:

"Öğrenci kendisine âlim, nazik, hoşahlak ve seçkin öğretmen seçmelidir. Eğitim almak için öğrenci bir şehre gelince öğretmen seçiminde acele etmemelidir. Öğrenci ders başladığı zaman sebepsiz yere medreseyi ve ders kitabını değiştirmeyecek. O, kendisi için en temiz ve marifetli öğrencilerden arkadaş seçmelidir.

Öğrenci ders saatinde öğretmeni dikkatle dinlemeli, ona saygı duymalı ve ondan biraz uzakta oturmalıdır ".

IV bölümde gösteriliyor ki, "Eğitim almak için, etkin ve çalışkan olmak gerekir. Öğrenci sabah hangi saatte ders öğrenmeye başlamasını ve ayrıca akşam ne zaman onu bitireceğini belirlemelidir. Öğrenci ders saatinde uyuklamamak için çok yemekten ve içmekten vazgeçmeli ve kendi sağlığına dikkat etmelidir.

V bölümde deniyor: "Öğretmen öğrencinin bilimsel gücüne ve düşünce yeteneğine uygun seviyede ders geçmelidir. Ders hacmi ne kadar az ve tekrar çok olursa, geçilen konu öğrenci tarafından o kadar iyi benimsenilir ".

VI bölümde deniyor: "Ders öğrenmekte seri ve inatçı olmak gerekir. Herkes zor ve anlaşılmaz bir bilimsel sorunu açığa kavuşturduktaki bu çalışmasından büyük bir hazz alır. "

VII bölümde deniyor: "Eğitim süresi sınırlı değildir. İnsan beşikten kabre kadar tahsil alabilir. Ancak eğitim için en uygun devir delikanlılık dönemidir. Seher vakti ve ayrıca akşam çağları ders öğrenmek için uygun zamandır. Öğrenci bir konuyu okurken yorgunluk hissettiğinde, diğer konuya başlamalıdır ".

VIII bölümde yazılıyor: "Öğretmen öğrenciye karşı sevecen olmalı ve öğretmekte haset etmemelidir. O, çalışmalı ki, öğrencisi gelecekte büyük âlimlerden birisi olsun ".

IX fasılda gösteriliyor: "Öğrenci öğretmenin yanına gelirken beraberinde kağıt, kalem ve mürekkep getirmeli ve öğretmenin sözlerini kayda alınmalıdır. Çünkü yazılan şeyler yok olmaz. Talebe yalaka olmamalı, ancak o, öğretmeni ile tatlı dille konuşmayı unutmamalıdır. "

X bölümde deniyor ki, "Öğrenci pazar yemeyi yememelidir. O, az yemeli, namaz kılmalı ve Kur'an okumalıdır. İyi arkadaşların sözlerine kulak asmalı ve kötü arkadaşların davetini reddetmelidir ".

XI bölümde deniyor ki, "Zihinsel ve idrak gücünü güçlendirmek için öğrenci bal veya şeker katılmış yemekler ve günde 21 kırmızı meviz (iri kuru üzüm) yemelidir. Çünkü bu yemekler safranı ve balgamı azaltır. Balgam ve safra ise zihinsel tahribe yol açıyor".

XII bölüm rızkı ve ömrü artırmak hakkındadır, ancak burada bilimsel bir malumat yoktur.

Ortaçağda Azerbaycan'da kullanılan metodik eserlerden birisi de "Müniyyetül-mürît fi adabü'l-murîf ve'l müstefid" ("Fayda veren ve kullanılan görgü kurallarına

müşidin amacı") eseridir. Eser Şeyh Zeyneddin Ameli tarafından 1547 yılında yazılmış ve birçok değerli metodik talimatlara sahiptir.

Eserde belirtiliyor ki, "öğretmen vakarlı, temkinli ve temiz giyimli olmalıdır. Ancak çok gözalıcı elbise giymemelidir. O, öğrenciye anlatmak için en kolay yol seçmeli ve dersi basit dil ile anlatmalıdır. Ders sonunda öğretmen öğrenciye soru sormak için imkan vermeli ve onun anlamadığı veya zorlandığı konuları aydınlaştırmalıdır."

Ayrıca eserde deniyor: "Öğrencinin soruları yersiz ve namünasip olursa, ona gülmek ya da hakaret etmek gerek değildir".

Öğrencinin kendi hocasına saygı duyması konusunda yazıyor: "Öğrenci öğretmenine saygı duymalı ve onun ahlakından ve tavrından örnek almalıdır. O, öğretmene soru vermekten çekinmemelidir. Sabah saatlerinde ders ezberlemek, gündüz vakti uyumak ve akşam çağı ise okumak avantajlıdır. Öğrenci ders okurken önemli meseleleri kayda alınmalıdır. Bilgiyi kayda almak, onu kul etmek demektir".

XVI-XVII yüzyıllarda Azerbaycan'daki okul ve medreselerin sayısı hakkında Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" eserinde malumat verilmektedir: 1647 yılında Tebriz'de 600 ilköğretim (okul) ve 47 medrese mektepleri olmuştur. Şamahı'da 40 erkek okulu ve 7 medrese vardı. Medreselerde bütün bilimlerden ders okutuluyordu. Erdebil, Merağa, Gence gibi bilim merkezi olan şehirlerin ve sair vilayetlerin eğitim ocakları dikkate alındığında, neredeyse, XVII yüzyılda Azerbaycan'da azından 1200 ilkokul ve 100 medrese (orta ve yüksek okul) vardı. Ortalama her mektepte 50 kişiden bir kaç 100 kişiyedek öğrenci, her medresede ise birkaç yüz binden fazla öğrenci eğitim görüyordu. Isfahan Çaharbağ medresesinde öğrenci sayısı bin kişi idi. (Bak: 6).

Mektebe kabul edilen çocuklara öncelikle alfabeyi öğretir, sonra ise Kuran'ın son cüzündeki küçük sureleri öğretiyorlardı. Alfabeden ve Kuran'ın son surelerinden hazırlanan 25-30 sayfalık dersliye "Cüzve" deniyordu ("Cüzve" Kur'an'ın cüzü, bölümü demektir).

Cüzveni bitirdikten sonra öğrenciler Kur'an'ı ve herhangi bir kitabı okumaya başlarlardı. Bu kitaplar belli bir ders kitabı değildi ve öğrenci evde bulunan herhangi bir kitabı alıp okula getiriyor, ondan ders alıyordu. Matbaa olmadığı için kitapların sayısı azdı ve öğretmen tayin ettiği kitabı bulmak mümkün olmuyordu. Öğrenci ve hatta çoğu zaman ders veren öğretmen bu kitabın metninin anlamını bilmiyor ve çocuk anlamadan ders ezberliyor ve belirli yazılı talimatı yerine getiriyordu.

Gerek okullarda, gerekse medreselerde hattın güzelliğine ve ölçü üzere yazılmasına hayli önem veriliyordu. Özellikle ayrıca fen gibi öğreniliyordu ve yazışma yarışları organize ediliyordu.

Medreselerde öğrencileri ders okumaya teşvik etmek için "şiiirleşme" isimli bilimsel tartışma, matematiksel problem çözümü, muammaların çözümü, dini tartışma, dini avazlar ve spor yarışları (özellikle yüzme) düzenleniyordu.

Genellikle eğitimini bitiren öğrenciye icazename (yüksek okulu bitirmek veya doktora diploması) vermek için ondan ayrıca sınav alınmıyordu. Müderris kendi çalışkan ve disiplinli öğrencilerini tanıyor ve onların bilgi düzeyini önceden, yani ders zamanları onların bilimsel mübaheselerinden, okuyup kurtardıkları kitaplar hakkında yazdıkları izah ve ilavelerden biliyordu.

Kendini ispat eden ve icazename almaya layık olan öğrenciye müderris, onun değerli kitaplarının sayfası üzerinde kendi hattı ile icazename yazıyordu.

Ortaçağda Azerbaycan'da ve tüm Müslüman dünyasında eğitim üç müessesede - mektep, medrese ve ali tipli üniversitede yapılıyordu. Medreseye kabul edilmesi için öğrenci orada hazırlanıyordu. Mektepler camilerin bünyesinde, mektebdarların (okul sahibi, okulun rehber ve teşkilatçısı) evinde veya diğer kamu bina ve evlerde bulunuyordu. Mektepde okuyanlar medreselerde okumak için hazırlanıyordu. Okul bazen "dar-ül-eğitim" de adlandırılıyordu. Hakani'nin şiirlerinden anlaşılıyor ki, on ikinci asırda okula "Debistan" da deniliyordu. (Divan-I Hakani Şirvani, Tahran, 1333, s 53, 64, 161). Mektebdara ise edip, öğretmen, müeddib de deniliyordu. (İsa Sedik "İran'ın maarif tarihi"-Tahran, 1961)

5-6 yaşlarında olan çocuklar mektebe gidiyordu. Eğitim süresi belli değildi. Her ebeveyn kendi imkanına göre çocuğunu okuttura bilirdi. Bazı okullar vakıf hesabına yönetiliyordu. Okulların çoğu paralı idi. Öğretmen (mektebdar) her ay çocuktan eğitim parası ve belirli hediye alıyordu. Öğretmen özel işlerinde de öğrencilerin emeğini kullanıyordu. Kuran okunup bitince öğrenci öğretmene hediye vermeliydi.

Kur'an okumakla beraber öğrenci ilk kez okuyup yazmayı okulda öğreniyordu. Öğrenci 15 yaşına ulaşana kadar ilk eğitimini mektepte alıyordu.

İlköğretim düzeyde eğitim veren bu mektep "dar-ül-eytam" (yetimler evi) veya "Beytü't-talim" şeklinde de oluyordu. Böyle okul ve dar-üt-talimler Tebriz, Şam, Kazan ve Reb-i Reşidi'de önceleri mevcuttu. Kazan Han yetim çocukların okullarda eğitim görmesine özel ilgi gösteriyordu. O, senede 100 çocuğa kuran öğretilmesi için "dar-ül-eytam" tahsis ettirmişti. Orada 5 öğretmen ders veriyordu. Mektep için yılda 100 cilt Kur'an alınıyordu. Reb-i Reşidi'de de okul vardı. Orada öğretmen 10 yetim çocuğa Kuran öğretiyordu. Öğretmene vakıf hesabına yılda 120 dinar para ve günde 12 kg buğday ekmeği veriliyordu. O yetim çocuklara öğretmenden başka atabek de atanmıştı. Atabek çocukların bir çeşit terbiyecisi görevini taşıyordu. Onları yemeğe götürüp getirir, derslerini kontrol ediyordu. Atabek yılda 60 dinar para, günde ise 6 kg ekmeği alıyordu. Öğretmen öğrencilerle uğraşırken atabek de onun yanında olurdu. Kuran mekteplerle birlikte hankah, zaviye, "dar-ül-kuran" cami, mollahanelerde de öğretiliyordu. Camilerde Kur'an öğretimi mektep ve diğer eğitim ocaklarından farklıydı. Orda birkaç öğretmen birer caminin bir sütununun yanında oturarak çocuklara Kuran öğretiyordu. Kur'an eğitimi yapılırken ayetler yazı levhasına kaydedilmiyordu, çünkü şeriat kanununa göre bu iş günah sayılırdı.

Orta derece eğitim veren medrese bağımsız eğitim kurumu gibi X yüzyıla

kadar mevcut olmamıştır. Sadece Selçuklular döneminden medreseler tesis edilmeye başlanmıştır. Azerbaycan'da ilk medrese Tebriz'de tahsis edilmiştir. Medreseler çoğunlukla camilerde düzenleniyordu. Her camide ders demek için iki müderris tayin ediliyordu. Onlardan biri tefsir ve hadis, diğeri ise usul ve fıkhıtan ders veriyordu. Bu müderrislerin her birine yardımcı olarak bir kişi mücd de tayin ediliyordu. Vakıfnamede denilirdi mücd müderris kadar bilmeli veya onun bilgisine yakın bilgisi olmalıdır. Her müderrisin 10 öğrencisi bulunuyordu. Mücd müderrisin verdiği dersleri öğrencilere iade etmeli, yani onun dediklerini tekrar etmeliydi.

Medreselerde eğitim süresi 5 yıldır. Öğrenciler eğitimde gayret göstermeseler veya onlarda bir eksiklik vuku bulursa mütevellî medreseden çıkarıp yerine diğeri kişileri medreseye kabul edebilirdi.

Yükseköğretim veren darülfünun Azerbaycan'da ilk kez XIV yüzyılın başlarında Tebriz'de oluşturulmuştur (Bağdat "Nizamiye" medresesinden sonra). Böyle bir yüksek medresenin misli XX yüzyılın öncesine kadar sadece Azerbaycan'da değil, hatta İran'da da olmamıştır. XIV yüzyılda Yakın Doğu'nun en önemli bilim ve eğitim merkezlerinden biri olarak şöhret bulmuş bu darülfünunda 7 bin öğrenci eğitim görüyordu. Bunlardan 1000 kişiyi Azerbaycanlı ("yerli") kalanı ise çeşitli Doğu ülkelerinden gelenler vardı. Bin Azerbaycanlı Reb-i Reşidi'de, kalan 6 bin kişi ise Tebriz'de bulunuyordu. O bin öğrencinin yaşadığı mahalle "Mahalle-yi talebe" ("Öğrenci mahallesi") olarak adlandırılıyordu.

Akademik kadrolar hazırlama çalışmasında yerel öğretmenlerle birlikte Çin, Hindistan, Mısır ve Suriye'den dahil edilmiş akademisyen ve uzmanlar da yer alıyorlardı. Sadece tedavi ve eczacılık şubesinde ders demek için Çin, Hindistan ve Suriye'den 50 görkemli doktor çağrılmıştı. Darülfünunda 450 kişiden fazla müderris çalışıyordu. Her bir hekime tıptan ders vermek için 10 kişi öğrenci tahkim edilmiştir. Ayrıca, Reşideddin kulamlarından da her hekime iki kişi tahkim edilmişti ki, onlara hekimlik öğretsinler.

Darülfünunun tabiat, felsefe, tarih, tıp, astronomi, mantık, ilahiyet şubeleri vardı.

Birçok medrese vakıf hesabına yönetiliyordu. Mütevellî medresenin ana reisi hesap ediliyordu. Mektep, medrese ve yüksek eğitim kurumları bünyesinde zengin kütüphaneler mevcuttu. XII yüzyıl Azerbaycan kültürü özel dikkat çekmektedir. Bu dönemde Azerbaycan'ın Nizami Gencevi, Mehseti Hanım Gencevi, Efzeleddin Hakani gibi şairleri yazıp yaratmışlar. Mektep ve medreselerde düzenlenen kütüphaneler onların eserleri ile bir daha zenginleşmekteydi.

XI-XII yüzyıllarda Azerbaycan alim ve yazarlarının, medeniyet ve maarif çalışanlarının mevcut kişisel kütüphanelerinden öğrenciler ve yaşlılar istifade ediyorlardı. XI yüzyılın görkemli şahsiyetlerinden olan Hatip Tebrizi'nin hakkında deniyordu: "Edebiyatı iyi bilen bu alim, Abbasiler ..... döneminde Bağdat'ta kütüphane sahibi, Nazimiyye medresesinde ümum-i edebiyat müderrisi ve birçok âlimlerin hocası olmuştur (Bkz. 5).

Nizami Gencevi'nin özel ev kütüphanesinin olduğunu Sultan Toğrul Gence'ye geldiği zaman yaptığı müracaattan görüyoruz: "Büyük ve muhteşem şair! .... Bu yüzden de büyük şair kütüphanesine bakmak için izin verseydi, ben kendimi tarihi bir şerefe nail olmuş hesap ederdim"(bkz: 2)

Nizami'nin eserlerinde felsefe, ekonomi, hukuk, tıp, sanat ve sanatkarlık, ilim ve maarif, talim-terbiye, vatanseverlik, beynelmilelçilik ve bir takım başka konulardan bahsetmesi onun zengin kütüphanesinin olduğunu onaylıyor. Çünkü, o zaman şairin vatanında içtimai kütüphane yoktu. O saray şairi olmadığından saray kütüphanesinden kullanamazdı.

XI-XII yüzyıllarda okul, medrese ve özel kütüphanelerle birlikte içtimai kütüphaneler de mevcut olmuştur.

XII yüzyılda tarihi eserlerle birlikte kendi dönemi hakkında mükemmel bilgi veren edebi eserler de Azerbaycan'da mevcut olan kütüphaneler hakkında da malumat içermektedir.

A.Hakani o dönemde büyük bir kütüphane olduğu hakkında bilgi veriyor.

"Gördü ki, beledem her nişaneye,
Götürdü bir büyük kütüphaneye,
Görünce oldum gerçekten hayran,
Okuttu öncelikle "Halaka'l-insan", -
O, bana yorumladı her bir kavramı.
... Sonra dört kitaba saldı göz
Dört halktan o verdi etrafa haber
O dört sütun oldu konuşmaz belge,
Kuran'ı kendilerine eyledi mesned "(Bak: 8)

Güney Azerbaycan'ın Merağa ve Tebriz şehirleri Doğunun büyük ilim ve medeniyet merkezine dönüşmüştür. Bu şehirlerin medreselerine, kütüphanelerine, rasathanelerinde meşhur Azerbaycan alimleri (Nasiruddin Tusi, Tenreddin Meraği, Şemseddin Şirvani, Necameddin Demgani, Fehreddin Ehlatin) aynı zamanda da tüm Yakın Doğunun alimleri toplanıyordu.

1258'de Merağa şehrinde rasathane inşa ediliyor. Nasirüddin Tusi'nin önderliği ile buraya 400.000 kitab toplanıyor (bak: 1,b). Atabey Mehemed'in veziri olan Hacı Ebülkasım Rebibeddinin Tebriz'de büyük bir kütüphanesi olmuştur (bak: 2).

Böylece zikredilen dönemlerde Azerbaycan'da mektepler yanında kütüphaneler teşkil edilerek öğrencilerin talim işinde onların hizmeti büyük olmuştur.

O devirlerde içtimai kütüphaneler olmamıştır (Bağdad şehri istisna olmakla), ancak o dönemin aydınlarının, güzel sanatlar ve medeniyet hadimlerinin şahsi kütüphaneleri olmuştur. O kütüphaneler de halkın maariflenmesine hizmet

etmiştir.

Böylece, aşağıdaki sonuçlara gelmek mümkündür:

1. Mekteb kütüphanelerinin tarihi mektebin yaranma tarihi ile sıkı surette bağlı olub, benzerlik teşkil ediyor. Her hangi bir mektep teşkil edildikte onun nezdinde kütüphane da teşkil ediliyordu.

2. Alban mekteplerinin ve onların kütüphanelerinin teşkilinde Alban çarlarının, hususen Cavanşir'in büyük hizmeti olmuştur. Kütüphaneler 5 ilim sahası üzre edebiyat toplanıyor ve genç nesle talim ediliyordu.(4)

3. VII yüzyıldan başlayarak XIX asıra kadar mektep ve medreseler uzun zaman Azerbaycan'da yegane tahsil ocakları olmuştur ki, bunlar da bütün büyük ve küçük köylerde, o cümleden de şehirlerde mevcut idi.

Mektep ve medreseler mescit nezdinde ve ondan asılı idi. Öğretmenler ise mollalardan ibaret idi. Kütüphaneler ise mekteplerde, mescidlerde, ekseren ise mollaların evlerinde teşkil edilirdi.

EDEBİYAT LİSTESİ

1. Azerbaycan tarihi. – Birinci hisse. B., 1968, seh.209, 214; Hüseyin Tağıyev. Azerbaycan'da kitabhanaçılık işi (XII asırdan 1920-ci ile kadar). B., 1964, seh.19-24, 42-43.

2. Onullahı Seyidağa. Azerbaycanda XIV-XV esrlerde maarif ve mekteb. – B., jurnal «Az.mek.», 1973, № 7, seh.50-55; b.Onullahi Seyidağa. Sefeviler dövründe maarif sistemi. – B., jur. «Az.mek.», 1974, № 7, seh.71-75.

3. Azerbaycan tarihi. I cild. – B., 1961, seh.16-17.

4. Mnasakanyan A.Ş. O literature kavkazskoy Albanii. Yerevan, 1969, str.5-14.

5. Azerbaycan edebiyatı tarihi. I cild. B., 1943, seh.41.

6. İsa Sadik. İranın maarif tarihi; Tehran, 1959, seh.256.

7. İshak N.Y. XVI-XVII esrlerde Azerbaycanda mekteb ve medreseler. – «Azerbaycan mektebi» jurn. 1970, № 5, seh.65-69.

8. Hakani Şirvani. Seçilmiş eserleri. B., 1959, seh.36

**GELENEKSEL ELAZIĞ-HARPUT MÜZİĞİNDE
KULLANILAN MAKAMLAR***

THE MAQAMS USED IN TRADITIONAL HARPUT'S MUSIC

**МЕЛОДИИ, ИСПОЛЬЗОВАННЫЕ В ТРАДИЦИОННОЙ
МУЗЫКЕ ЭЛАЗЫГА**

Savaş EKİCİ**

Özet

Harput müziği; anonim Türk halk müziği ile İslamiyet'in kabulünden sonra çıkan Tasavvuf müziğinin, daha sonra ki saray veya şehir müziği ile harmanlandığı bir bölgedir. Ayrıca yaklaşık 900 yılı aşkın bir zamandan beri düşman işgâline hiç uğramamış olması nedeni ile gerek Türk kültürünün ve gerekse kültürün önemli bir unsuru olan Türk müziğinin özünün aranacağı önemli merkezlerden birisidir.

Anahtar Kelimeler: Harput Makamları, Harput Müziği, Türk Sanat Müziği, Türk Halk Müziği

Abstract

Harput Music is a mixture of Authentic Turkish Folk Music, Turkish Mystical Music called "Tasavvuf Müziği" which was flourished after the acception of Islam as a religion by the Turks, and the music performed in royal palace and in large cities. Since this region has been in the hands of Turks for more than 900 years, it should be regarded as one of the survivals of Turkish Culture and Turkish Music which is itself a key element of unspoiled Turkish Culture. Therefore, this region should be regarded as one of the centers for the survived Turkish Music.

Key Words: Harput Makamları, Harput Music, Turkish Art Music, Turkish Folk Music

---

* Daha geniş bilgi için; EKİCİ, Savaş; "Elazığ Harput Müzik Kültürü", Akçağ Yayınevi, Ankara, 2009., esere bakınız.

** Gaziantep Üniversitesi, Türk Müziği Devlet Konservatuvarı, Sanatçı Öğretim Görevlisi./TÜRKİYE

Kış aylarında; kürsübaşları, yaz aylarında; düğünler, bağ, bahçe, kaya ve havuz başları Harput sanatçısının derdini, sevdasını ve hasretini dile getirdiği geleneksel sahnelerdir. İcra edilen türkü ve şarkıların bazılarında sazın çaldığı giriş ve ara müziği söz bölümünün nakaratı iken, büyük bir çoğunda da sazın çaldığı giriş ve ara müziği farklıdır.

Harput müziği; kendine özgü çalgıları, makamları ve icra sırasındaki kuralları ile özel bir bölgedir. Her makamın kendi içerisinde muhakkak bir gazeli, hoyratı ve kırık havası vardır. Makamlarının bir bölümü İstanbul veya diğer bölgelerde de bilinmesine rağmen, bir bölümü yalnız Harput'a özgüdür. Harput'a özgü bu makamlar şunlardır: Divan Makamı, Elezber Makamı, İbrahimiye Makamı, Tecnis Makamı, Tatvan Makamı,Varsak Makamı, Muhalif Makamı, Müstezat Makamı, Kürdî Makamı ve Nevruz Makamı.

1. Divan Makamı:

Divan, en yaygın türdür. Kalıbı “failatün, failatün, failatün, failün” dür.¹ “Divan, Türk Musikisi’nde bir form. Şekil bakımından şarkı gibidir. Güfte ve üslûp bakımından hususiyet taşır. Musiki cihetiyle de basit, samimi, tekellüften uzak olarak bestelenir....Sahibi meçhul güzel divanlar da vardır. Bunlar halk musikisinin yüksek çevrelerinde teşekkül etmiş, türküden fazla, şekil düzgünlüğü ve üslûp bakımından şarkıya yaklaşan parçalardır....Divan, arûzun belirli kalıpları ile saz şairlerinin söyledikleri şiirlere denilmektedir.”² Bir başka kaynakta ise; “Bestesi özen-tisiz, samimi, şarkıya benzeyen, biraz halk musikisindeki “Uzun Havalı”yı hatırlatan bölümleri bulunan, bazıları olağanüstü güzellikte, Aruz Vezni’nin “failatün, failatün, failatün, failün” kalıbı ile söylenmiş şiirlere yapılmış bestelerdir. Sahibi bilinen ve bilinmeyenleri vardır. Divan Edebiyatı şiir şekillerine en yakın halk şiiri türüdür. Kafiye ve biçim düzeni açısından Gazel’e benzer.”³ Şekillerinde açıklanmıştır.

Mehmet Özbek; “...Önce bilindiği gibi, eskiden şairlerin alfabe sırasına göre şiirlerini topladıkları dergiye edebiyatta divan denir. Divan isminin ezgiyle de ilgisi vardır. Urfa, Kerkük, Harput gibi halk sanatçıları arasında makam fikrinin var olduğu eski şehir merkezlerinde, divan terimi dizisi ve seyri belli olan bir ezgiyi tanımlar. Bu ezginin kendine has usulü ve ritmi, ayak denilen sazlı kısımları vardır.”⁴

¹ DEMİRSİPAHİ,Cemil, Türk Halk Oyunları,s.144, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları:148, Ankara,1975.

² ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi-1,s.228, Kültür Bakanlığı:1163, Kültür Eserleri Dizisi:149,Ankara,1990.

³ Türk Musikisi Tarihi/Derleme,C.1,s.49,TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayın No:34, Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayın No:200

⁴ ÖZBEK,Mehmet, Folklor ve Türkülerimiz, s.68, Ötüken Neşriyat A.Ş.,İstanbul, 1994.

İshak Sunguroğlu ise Harput Divanı ile ilgili; “...Divan, beş beyitlik bir gazelden noksan olan gazellerden okunamadığı gibi fazla olanlar da dinleyenleri sıkar. Dört beyitli bir gazel ise divanı katiiyen tamamlayamaz. Divana, güftesi ve bestesi Harput’un meşhur şairi Hacı Hayri’nin “Sinemde bir tutuşmuş yanmış ocag olaydı” şarkısı ile girildiği gibi “Sabahın seher vaktinde” ki şarkı ve “Geline bak geline” türküsü de birer divan ayağı olabilirler. Divan solo halinde söylenir, ilk giriş pesten başlar, ikinci beyit sazın vereceği nağmeye göre az yükselir, üçüncüsünde ise tiz bir çıkış yapılır. Bazen bu üçüncü beyit , bir Elezber bestesi halinde okunursa Divana ayrı bir ruh ve güzellik verilmiş olur, dördüncü beyit ise bir dizeyle, yani sağır perde ile okunduktan sonra beşinci beyit yine pesten ve gazelin birinci ve ikinci beyitlerindeki tatlı bir ahenk ile bağlanır. Diyebilirim ki, makamlarımızın şahı olan Divan, bu usul ile tamam olarak okunan Divanlardır. Divanda sazın da büyük rolü vardır, her hangi bir saz heyetinin veya bir klarinetin, Divan ara nağmelerini yerinde ve usulü dairesinde çalması şarttır, yoksa Divanın asaleti bozulur.”⁵ Açıklamasını yapmıştır.

Divan Makamında icra edilen Harput Divanı, Türk Sanat Müziğinde Hüseyini Makamı olarak bilinen makamın seyir özelliklerini göstermektedir. Söz unsurundan dolayı veya yukarıda da açıklandığı gibi Harput şarkı ve türkülerinin yöreye özgü icra biçimi sonucu seyrindeki farklılıklardan veya yerel icra özelliklerinden dolayı ayrı bir makam olarak adlandırıldığı düşünülebilir.

Divan makamının dizisi;

Harput Divanının saz bölümleri 2/4 lük usûlde, söz bölümleri ise serbest bir şekilde icra edilmektedir. Giriş ve ara saz bölümlerinin her birinin melodisi farklıdır. Divan sade okunabildiği gibi arada Elezber’in okunması, yöresel ifade ile Divan’a ayrı bir ruh ve güzellik vermektedir. “Divan, Atatürk’ün en çok sevdiği makamdır.1937’de Elazığ’a geldiği zaman Hafız Osman ve Mehmet Akar’dan dinlemiştir.”⁶

2. Elezber Makamı:

Elezber çoğunlukla Uşşak makamından sonra okunur ve kolaylıkla Mayaya(Harput Mayası) geçilebilir. Harput Divanı’nın arasında da Elezber okunur ki bu üslup güzel bir ahenk yaratır. Fide, Zeynep Bu Güzellik Var mı Soyunda, Bir Şuh-i Sitemkar, Aş Yedim Dilim Yandı ve Tevkte Üzüm Kara adı ile bilinen türküler de Elezber ayağını⁷ tutabilirler.⁸ Elezber makamından gazel okunmaz, yalnız bir yüksek hava okunur. Ona da Elezber denilir.⁹

⁵ SUNGUROĞLU,İshak,Harput Yollarında,C.3,s.60,Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları No:2,İstanbul,1961

⁶ MEMİŞOĞLU,Fikret,a.g.e.,s.103.

⁷ Yani Elezber’e girmeden önce bu türküler icra edilebilir.

Elezber Makamının dizisi:

Re sesi güçlü olduğu için, neva makamının dizisi olmakla birlikte inici bir seyir özelliği göstermesi nedeni ile de muhayyer makamına benzemektedir. Fakat muhayyer makama denilemez çünkü muhayyer makamının güçlüsü mi sesidir. Makamın ana dizisi hüseynidir.

3. İbrahimiye Makamı:

“İbrahimi Şerif’in XVII.asırdan kalma bu makamdan bir Fâhte Peşrev ve bir Saz Semâsi, 2 parça vardır. Anadolu’nun bazı bölgelerinde Uşşak makamına “İbrahimiye” denmektedir.”¹⁰ Bu makam, Harput’un kendine özgü makamlarından birisidir. İbrahimiye veya Harput Gazeli olarak da bilinen eser bu makamda icra edilmektedir. İbrahimiye’nin giriş ve ara saz bölümleri 2/4 lük usûlde, söz bölümleri ise serbest bir şekilde okunmaktadır.

Makamın dizisi;

İbrahimi; Uşşak ve hüseyini makamının seyir özelliklerini göstermektedir. Fakat tiz bölümlerde muhayyer makamının özelliklerini de göstermektedir. Güçlünün re sesi ve seyir karakteri çıkıcı olan bölümler uşşak makamına benzemekle birlikte mi sesini 2.derecede güçlü göstermesi nedeni ile hüseyini makamına da benzemektedir. Hüseyini makamının tiz bölümlerinde inici seyir özelliği göstermesi nedeni ile muhayyer makamına benzemektedir. Fakat bitişte tekrar re sesini güçlü olarak gösterdiğinden eser uşşak makamında bitmiştir.

4. Tecnis Makamı:

Tecnis, kaynaklarda; Cinas yapma, iki manalı söz (veya mani) söyleme.¹¹ Bir çeşit müzik makamı.¹² “Bilindiği gibi “tecnis” Divan Edebiyatında farklı anlamlara gelen bir kelime üzerinde yapılan söz sanatına denir. Oysa Harput’ta gerek bu adı taşıyan makamda, gerekse aynı adı taşıyan yüksek havasında cinas sanatı pek görülmez. Cinas Harput manilerinde ve dolayısı ile hoyratlarda yaygındır. Bu maka-

⁸ SUNGUROĞLU, a.g.e., s.70

⁹ MEMİŞOĞLU, a.g.e., s.110

¹⁰ ÖZTUNA Yılmaz, Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi-I,s.380, Kültür Bakanlığı:1164, Kültür Eserleri Dizisi:149, Başbakanlık Basımevi, Ank.,1990.

¹¹ DEVELİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitapevi, Ank.,1982.

¹² Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları Sayı:211/10, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1978.

ma ve yüksek havaya neden tecnis denildiği bilinmemektedir.”¹³ şeklinde açıklanmıştır.

Tecnis makamının dizisi;

Harput'ta Tecnis makamı olarak bilinen bu makam Neva makamının bütün seyir özelliklerini göstermektedir. Bu makamda okunan Tecnis adı ile bilinen uzun havanın giriş ve ara saz bölümleri 9/8 lik usûlde çalınırken söz bölümleri serbest bir şekilde okunmaktadır. “Divan'dan sonra Tecnis'e geçilir, Tecnis esasen Divanın bir peyki demektir. Tecnisin başta Divan, sonra da Nevruz, Hüseyini, Uşşak ve Müztezat makamları ile de yakından münasebeti vardır. Bilhassa Tecnis biter bitmez Nevruzdan bir gazel okunabilir ki, bu en yakın makam sayılır.”¹⁴

5. Tatvan Makamı:

Bu makamda “Mest-i Nazım Kim Büyüttü Böyle Bir Perva Seni” adı ile bilinen ve 4/4 lük usûlde olan kırık hava formundaki eser icra edilmektedir. Bu makam, Karcigar makamının bütün seyir özelliklerini göstermektedir.

Makamın dizisi;

İshak Sunguroğlu konu ile ilgili; “...Nevruz ve Muhallif makamları üzerine okunan gazelleri takiben ve bunların ayakları ile Tatvana geçilir. Nevruz gazellerinden sonra okunan tatvana *Nevruz Tatvanı* ve muhalif makamıyla okunan bir gazelden sonra gelene de *Muhallif Tatvan* diyoruz. Aynı zamanda tatvan, nevrüz ve muhalifin birer hoyratı gibidir.”¹⁵ Açıklamalarını yapmaktadır. Tatvanı ise; Doğu illerimizden Bitlis Vilayetinin bir kazasıdır. 3875 nüfuslu büyük bir kasabadır. Bu makama, bu ismin verilmesinin sebebini biz, bu melodinin buradan geldiğine kanimiz.¹⁶ Şeklinde açıklamaktadır. Fakat bu düşünce bize göre çok zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Tatvan veya çeşitli kaynaklarda Tatyvan olarak da geçen bu eserin gerek söz gerekse melodik yapısı bahsedilen yörenin eserleri ile fazla bir benzerliği bulunmamaktadır.

6. Varsak(Varsah) Makamı:

Bu makamda Harput'ta varsak, versağ veya varsah olarak bilinen uzun hava icra edilmektedir. Uzun havanın giriş ve ara saz bölümleri 4/4 lük usûlde, söz bölümleri ise serbest bir şekilde icra edilmektedir.

¹³ ABACI, Tahir, Harput/Elazığ Türküleri, s.68, Pan Yayıncılık:77, İstanbul, 2000.

¹⁴ SUNGUROĞLU, a.g.e., s.63

¹⁵ SUNGUROĞLU, a.g.e., s.67

¹⁶ SUNGUROĞLU, a.g.e., s.67

Varsak, kaynaklarda; “Güney Anadolu’da Varsaklar adlı Türk boyu arasında, özel bir besteyle söylenen halk şiiri (Şarkı tarzında yazılır, vezin ve biçim bakımından semaiye benzer, beste bakımından ayrılır. Sekizli hece vezniyle söylenir.3-5 ve daha fazla dörtlüklerden kurulur. İlk dörtlük “Bre!”, “Hey!”, “Behey!” gibi ünlemlerle başlar.”¹⁷ “Koşma türünün özel bir ezgi ile söylenmesine varsağı denir. Uyak düzeni koşmanın gibidir...Biçim olarak semaiye benzer. 8 li hece ölçüsü ile yazılır.Ezgileri varsağı ile semaiyi birbirinden ayırır.”¹⁸ “Varsağı, Güney Anadolu bölgesinde yaşayan Varsak Türklerine ait; biraz erkeğe bir dil, dağlı bir eda ile özel bir ezgi eşliğinde söylenen halk şiiridir. Kafiye örgüsü koşmanın aynı olup hece ölçüsünün sekizli veya on birli kalıplarıyla söylenir....Harput yöresinde, dizisi ve seyri belli bir ezgiye de varsak diyorlar. Ancak bu ezgiye dörtten fazla mısralı hoyratlar söylediklerini biliyoruz. Ezginin varsağı tarzındaki türkülerden kalmış olması gerekir.”¹⁹ Şekillerinde açıklanmıştır. Fakat Harput’ta icra edilen varsağının, kaynaklarda ki tanımlar ile bir benzerliği yoktur.

Makamın dizisi;

İshak Sunguroğlu, varsaha hicaz makamından sonra geçildiğini ve bu bakımdan varsaha hicaz makamının bir hoyratı diyenlerin de olduğunu belirtmektedir.²⁰ Bu makam hicaz hümayun makamının bütün seyir özelliklerini göstermektedir. Fakat eserin içerisinde özellikle fa# arızası olan yerlerde hicaz makamının seyir özellikleri görülmektedir.

7. Muhalif Makamı:

Muhalif Hoyrat ve Muhalif Gazel ile O yanı Pembe adı ile bilinen kırık hava formundaki eserler bu makama örnektir. Muhalif gazelin giriş ve ara saz bölümleri ¾ lük usûlde, söz bölümleri ise serbest bir şekilde icra edilmektedir. Muhalif hoyratın ise hem saz hem de söz bölümü serbesttir. Bu makam Türk Sanat Müziğindeki hüzzam makamının seyir özelliklerini göstermektedir. Fakat çıkıcı olan hüzzam makamı Harput’ta muhalif hoyratta olduğu gibi inici seyir özelliği de gösterebilmektedir.

Muhalif makamının dizisi;

¹⁷ Örnekleriyle Türkçe Sözlük, C.4, s.3051,Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:3046,Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:929,Eğitim Dizisi:1,Ankara,1996.

¹⁸ DEMİRSİPAHI, a.g.e.,s.161

¹⁹ ÖZBEK, a.g.e.,s.56

²⁰ SUNGUROĞLU, a.g.e.,s.69

“Muhalif, saba makamına çok yakın olduğundan muhaliften sabaya, sabadan muhalife geçiş de o kadar kolaydır. Aynı zamanda muhalif, acem-i aşranın da çok yakınıdır.”²¹

8. Müstezat Makamı:

Müstezat kaynaklarda şu şekillerde açıklanmıştır; “1-Artmış, fazlalaşmış.2-Her mısrasına kısa bir mısra ilave edilen şiir. Müstezad, mef’ûlü, mefâîlü, faûlün vezniyle söylenen bir manzumenin her mısrasının sonuna mef’ûlü, faûlün vezninde kısa bir mısra ilavesiyle tertiplenir. İlave mısralara ziyade denir.”²²

“...Bu türü belirleyen sözel ögedir.Bunun yanında, Ghm içinde genel bir anlamla müstezad olarak nitelendirilmiş Rast, Mahur ve Acemaşîran makamlarından birinin mutlak suretle kullanılması, türü belirleyen makamsal ögedir.”²³

“Türk şiirinde bir form. Arab muvaşşah’ının Fars-Türk şiirine adapte edilmiş şekli. “Ziyade” denen mukaffâ kısa mısraların kendi aralarında kafiyeli olarak esas şiirin mısralarını takip ettiği gazele “müstezâd gazel” denir.Musikide böyle bir gazel, mesela yürük semai formunda bestelenirse “müstezad yürük semai” denir.”²⁴

“Musiki eseri olarak bu gibi şiirlere yapılmış bestelerdir.Esere bir ara nağme ile girilir; her mısradan sonra aranağme tekrar edilir. Kalenderi ve benzerlerinde olduğu gibi ritimsiz bölümleri vardır ve aksak usulü ile bestelenir.Bu gibi bestelere “Yedekli Kalenderi” dendiği de olur.”²⁵

“Müstezat, aynı zamanda bir makamdır. Saz sanatçıları tarafından kullanılan ve özel bir perdede karar kılan türlerdendir. Sazın akortlanışına da bir düzen adı olarak halen kullanılmaktadır.”²⁶

“Harput’ta eskiden beri çok söylenen ve sevilen bir bestedir.Aynı zamanda rast ve aşran fasılları arasında sayılır.Bu makamlarda okunan herhangi bir gazelden sonra Müstezat’a geçildiği gibi Tecnis’ten sonra da Müstezat söylenebilir.”²⁷ Sunguroğlu, buradaki açıklamasında makamdan daha çok bir eserden bahsetmektedir. Fakat aynı eserinin 46. sayfasında ayrı bir makam olarak tasnif etmiştir.

“Bu makam Beşiri’ye benzer bir makamdır. Ancak arada bir aşması ve “aşran” denilen bir de gazeli söylenir. Herhalde birbirine yakın birkaç makamın karışımından yapılmış, karma bir makam, bir kompozisyon....Güfte olarak, Divan Edebiyatındaki “Müstezad” denilen nazım şeklinde yazılan, manzumeler seçilir. Bu seçme

²¹ SUNGUROĞLU,a.g.e.,s.57

²² Örnekleriyle Türkçe Sözlük, C.4, s.2061,Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:3046,Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi:929,Eğitim Dizisi:1,Ankara,1996.

²³ AKDOĞU,Onur, Türk Müziğinde Türler ve Biçimler,s.158,Can Ofset,İzmir,1995.

²⁴ ÖZTUNA,a.g.e.,s.93.

²⁵ Türk Musikisi Tarihi/Derleme,C.1,s.48, TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayın No:34, Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayın No:200

²⁶ DEMİRSİPAHI,a.g.e.,s.157.

²⁷ SUNGUROĞLU,a.g.e.,s.65

de okuyucunun zevkine göredir.”²⁸ Fikret Memişoğlu, Harput türkülerini makamlarına göre tasnif ettiği “Harput Ahengi” adlı eserinde müstezâtı ayrı bir makam olarak değil beşiri makamının içerisinde tasnif etmiştir.

Müstezât makamının dizisi;

Müstezât, Türk Sanat Müziğinde ki rast ve mahur makamlarının seyir özelliklerini göstermektedir. Bu eser hem kırık hava hem de uzun hava özelliği göstermektedir. Giriş ve ara saz bölümleri 10/8 lik usûlde icra edilmektedir. Söz bölümleri serbest olarak başlamakta ve daha sonra usûllü olan bölüm ile devam etmektedir. Yalnız müstezâtın serbest bölümü olmayan yani tamamen usûllü olarak icra edilen bir başka biçimi daha vardır.

9. Kürdi Makamı:

Kürdi, Türk Sanat Müziğinde de çok bilinen bir makamdır. Harput'ta bu makamda icra edilen “Kürdi Hoyrat” muhayyer makamının seyir özelliklerini gösterirken, “Mezireden Çıktım Ağrıyor Başım” adı ile bilinen eser neva makamına benzemektedir. Kürdi hoyrat uzun hava formunda icra edilmektedir. Eserin ayağı serbest olmasına rağmen kürdi hoyratın gerek girişindeki gerekse ara bölümlerinde çalınan uzun hava ezgisi sabittir. Bu hoyratın giriş ve ara sazlarını kim, hangi çalgı ile çalarsa çalsın alışılmış olan uzun hava ezgisi çalınmaktadır. Bu da usta çırak ilişkisinin yöredeki önemini ve ne kadar yerleştiğini göstermektedir. Diğer türkü ise kırık hava formunda icra edilmektedir.

Kürdi makamının dizisi;

Kürdi, “Esasen hüseyini makamı ayağındadır ve sonra ayrı bir hususiyeti olmayıp ancak dinleyicileri fazlasıyla coşturan ve inleyen hoyratları ile meşhurdur. Bu hoyratlar, usta okuyucular tarafından fasıllar arasında ayak tutan ve münasip görülen yerlerde de okunabilir. Bilhassa mayadan sonra kolaylıkla kürdiye geçildiği gibi, bu ayağı tutacak olan herhangi bir türkü veya şarkıdan sonra da kürdi söylenebilmek.”²⁹

10. Nevruz Makamı:

Karcigar makamının seyir özelliklerini göstermektedir. İshak Sunguroğlu bu makam ile ilgili; “Harput'ta karcigar makamına nevrüz diyoruz. Bu faslın hüseyini, uşak ve beyati fasıllarıyla de çok yakından ilgisi olduğu gibi birbirlerine geçiş de o

²⁸ MEMİŞOĞLU, a.g.e., s.22

²⁹ SUNGUROĞLU, a.g.e., s.71

nisbette kolaydır. Nevruz faslına ilk önce “Sabahın Seher Vaktinde” diye başlayan bir şarkı ile doğrudan doğruya veyahut bu şarkının delâletiyle bir divan ve arkasından bir tecnis okunarak geçilir ve bu makama münasip gazellerden biri okunabilir....Bilmem Fuzuli bu gazelini Harput’un nevruzu için mi yazdı acaba? Böyle bir ihtimal verilemez; Fakat bizlere bu hissi veren, gazelin nefis ve eşi bulunmaz güftesiyle, nevruzun bestesinin inceliğidir.....Gazelden sonra kolaylıkla tatvana geçildiği gibi şu kaydettiğim türküler de aynı makam dahilinde söylenebilir. Bilhassa “Yarin Kolunda Şeve, Kemer Ağır Kalkmıyor” türküleri okunduktan sonra faslın sonunda dinleyicileri coşturan oynak havalardan “Kekliğim Seker Ağlar” türküsü ile fasla son verilir.”³⁰ diyerek görüşlerini aktarmaktadır.

Fikret Memişoğlu ise konu ile ilgili; “Bu makamı, “Karcigar” gibi makamlara benzetmek yersizdir. Çünkü, kendi adıyla anılan bu makam, bilhassa Lâle Devri’nde rağbet bulmuştur. Harput’da ise, belki ta Artukoğulların’dan beri, bu adla anıla gelmiştir....Gazel bittikten sonra, aynı gazelin diğer beyitleri veya aynı vezinle yazılmış diğer bir gazel, güfte yapılarak (Nevruz Tatvan) okunur. “Nevruz Tatvan” yaygın bir türküdür. Dervişlerin söylediği ilahilere benzer.”³¹ Açıklamalarını yapmaktadır.

Nevruz makamının dizisi;

Bu makamda söylenen “Kemer Ağır Kalkmıyor” ve “Kara Erük Çağala” adlı türküler karcigar makamının seyir özelliklerini göstermektedir. Fakat “Sabahın Seher Vaktinde” adlı türkü Neva, Kekliğim Seker Ağlar adı ile bilinen türkü ise nikriz makamının seyir özelliklerini göstermektedir. Görüldüğü gibi bu fasılda icra edilen türkü ve gazeller karcigar makamının seyir özelliklerini gösterebildiği gibi neva ve nikriz gibi başka makamların seyir özelliklerini de gösterebilmektedir. Bu nedenle Fikret Memişoğlu’nun düşüncelerine kısmen katılıyoruz.

Dikkat edildiğinde makam adları ile, makamın başında söylenen hoyrat veya gazeller aynı ad ile bilinmektedir. Buradan Harput makamlarının adını, söylenen gazel veya hoyratlardan aldığı söylenebilir.

Harput’ta söylenen türkü ve şarkılardan bazıları, Türk Sanat Müziği makamlarına denk gelmekle birlikte, büyük bir çoğunluğunun icrası ve dizi içerisindeki seyri farklıdır. İshak Sunguroğlu da konu ile ilgili; “.....İstanbul ağzı bir Saba ile, Harput ağzı bir Saba arasında bariz farklar görüldüğü gibi diğer makamlarda da bu böyledir.....Hiç bir zaman Harput havaları, İstanbul beste ve nağmelerini tutmaz, melodileri değişiktir, arada bariz farklar göze çarpar.”³² Şeklindeki açıklamaları düşüncelerimizi desteklemektedir.

³⁰ SUNGUROĞLU, a.g.e., s.56

³¹ MEMİŞOĞLU, a.g.e., s.123

³² SUNGUROĞLU, a.g.e., s.46

Aslında makamı belirleyen asıl unsurun eserin seyir karakteri olduğu göz önüne alınırsa Harput şarkı, türkü, hoyrat ve gazellerin yöreye özgü makam adları ile tanımlanması veya adlandırılması da doğrudur. Çünkü bu eserlerin her biri yörede genel olarak Türk Sanat Müziğinde bilinen makamlarla anlatıla bilse bile bir çoğu başta seyir karakteri olmak üzere icra yönünden farklılıklar ve yerel özellikler taşımaktadır. Bu özellikler ise makamı belirleyen asıl unsurlardır. Belki de bu makamların sadece Harput'ta kalması ve İstanbul gibi günümüzdeki büyük merkezlerle taşınmaması veya Türk Sanat Müziği makamları arasında yer almaması bu eserlerin yerel seyir ve icra özelliklerinden dolayıdır. Buna örnek olarak Türk Sanat Müziğinde Hüzam makamı olarak bilinen makamdaki esere Harput'ta Muhalif Makamı denilmesi gösterilebilir. Fakat çıkıcı olan Hüzam Makamı Harput'ta Muhalif Hoyrat'ta olduğu gibi inici seyir özelliği gösterebilmektedir. Bunun gibi Karcıgar makamı özelliği gösteren esere Harput'ta Nevruz denilmesi de yine bir başka örnektir. Fakat Harput'ta Nevruz Makamında okunan eserler, Karcıgar makamının seyir özelliklerini gösterebildiği gibi, Neva ve Nikriz makamının seyir özelliklerini de gösterebilmektedir.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, dizileri aynı olsa bile, seyir karakterleri farklı olduğundan Hüzam ve Karcıgar makamının, yöredeki Muhalif ve Nevruz makamındaki eserleri tam olarak karşılayabildiği söylenemez. Bu nedenle Harput ezgilerinin eskiden beri yöreye özgü makamlarla anlatılması doğaldır. Bu konu ile ilgili; "...makamın izahına ait bilgiler ışığında Harput'ta özel isimlerle anılan esere kesinlikle makam diyebiliriz. Ancak Türk Müziğinde olduğu gibi bir makamın yeni bir makam olarak literatüre alınabilmesi için mesela "Tecnis" başlı başına bir makam ise o makamdan birçok eserin olması gerekir. Halbuki Harput'ta okunan technis bir tane olup, ancak sözleri ayrı olmakla birlikte bestede hiçbir değişiklik olmadan okunduğu da görülür. Şu halde yukarıda saydığımız yöre ismi ile anılan eserleri makam olarak anabiliriz. Ancak bu makamların Türk Sanat Müziğindeki gibi bir takımı oluşmamıştır."³³ şeklindeki bu düşüncelere katılıyoruz. Belki de bu takımlar³⁴ oluştu fakat Türk Sanat Müziğindeki bir çok makam gibi günümüze kadar takım olarak gelmedi diye de düşünülebilir. Çünkü, "hiçbir örneği olmayan, hiçbir parçasının notası zamanımıza kadar gelmemiş makamlar"³⁵ da bulunmaktadır. Harput'ta ve Türk Sanat Müziğinde de bilinen makamlar şunlardır: Rast Makamı, Nihavent Makamı, Mahur Makamı, Hicaz Makamı, Saba Makamı³⁶, Uşşak Makamı, Bayatî Makamı, Hüseyni Makamı, Karcıgar Makamı, Hüzam Makamı, Acem Aşiran Makamı ve Muhayyer Makamı.

³³ Notalarla Harput Musikisi, C.1,s.18, Çağ Ofset, Elazığ, 1999.

³⁴ Takım; Umumiyetle bir bestekar tarafından bestelenen peşrev, saz semâîsi, 2 beste, 2 semâî ve çeşitli usullerde birkaç şarkıdan müteşekkil tam fasla verilen isim. (Öztuna II,a.g.e.,s.370)

³⁵ Daha geniş bilgi için; ÖZTUNA, Yılmaz, Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi-II,s.17, Kültür Bakanlığı:1164, Kültür Eserleri Dizisi:149,Ankara,1990. esere bakınız.

³⁶ Bu makama Harput'ta Sabahi Makamı da denilmektedir.

Fikret Memişoğlu; Müstezat'ı Beşiri makamının, Tatvan'ı da Nevrûz makamının içerisinde sınıflandırırken; İshak Sunguroğlu: Müstezat ve Tatvan'ı ayrı birer makam gibi değerlendirmiştir. Bu makamlar çok küçük ayrıntılar ile birbirlerinden ayrıldığından konu ile ilgili önemli çalışmalar yapan Fikret Memişoğlu ile İshak Sunguroğlu zaman zaman bir biri ile çelişkiye düşmüşlerdir. Fakat makam konusu, Türk müziğinin genel bir problemi olduğundan bu çelişki zaman zaman Türk Sanat Müziğinde de görülmektedir.

Harput'ta müzik icrasına başlanırken Uşşak makamında olan “Harput Peşrevi”³⁷ veya “Paşa Göçtü” adı ile bilinen sazların çaldığı sözsüz ezgi ile başlanır ve arkasından aynı makamda olan gazele geçilir.³⁸ Gazelden sonra metronom yönünden hızlı olmayan türküler söylenir. Türküler bittikten sonra veya türkülerin arasında makama ait olan hoyratlar söylenir. Daha sonra ise, yörede “Şıkıltım” veya “Şıkıltım Havaları” adı ile de bilinen metronomu daha hızlı olan kırık havalar çalınır ve söylenir. Harput'ta ki her makam;

- a. Gazeller
- b. Ağır Türküler (Metronomu ağır)
- c. Hoyratlar
- d. Şıkıltım Havaları (Metronomu hızlı)

olmak üzere dört bölümden oluşmakta ve makam içerisinde ki türkü ve şarkılar bu sıra içerisinde icra edilmektedir. Memişoğlu konu ile ilgili; “Harput ve çevresinde Anadolu'nun hiçbir bölgesinde olmayan Orta Asya'dan gelme en eski bestelere rastlandığı gibi, ayrıca bir makam tertibi de vardır burada.....Bu tertip, “Peşrev” den sonra gazel(Ağır Hava), arkasından ağır türküler, bu türkünün şevki ile arada söylenen yüksek hava ve bu yüksek havanın ayağından gelen oynak türküler, yerli deyimle “Şıkıltımlar” olmak üzere bir düzene bağlıdır.” Açıklamasını yapmaktadır. Yörenin en önemli mahallî sanatçısı ve kaynak kişilerinden olan Hafız Osman Öge'nin aşağıdaki sırayı takip ettiğini Beşirî makamını örnek vererek;“Beşirî makamına gazel ile başlanır. Gazelden sonra türkü, bu makamın Kaya-baş(Beşiri Hoyrat) söylenir. Beşiri hoyrat(Yüksek Hava), ya tamamen söylenip bitirilir ya da iki satırdan sonra araya bir türkünün bir kıtası okunarak tekrar Beşiri hoyrata dönülür ve bitirilir. Daha sonra hareketli Şıkıltımlara geçilir. Bu makamdan sonra Müstezat söylenir. Müstezat'tan sonra diğer bir yüksek havaya geçilir. Daha

---

³⁷ Harput müziği konusunda en önemli çalışmaları yapan İshak SUNGUROĞLU ve Fikret MEMİŞOĞLU, konuyu anlatırken “Peşrev” kelimesini Geleneksel Halk Müziğinde ki ayak tabirinin karşılığı olan giriş müziği anlamında da kullanmaktadır. Bu giriş müziği Harput Peşrevi'nde olduğu gibi usullü olabildiği gibi; serbest ritimli yani usulsüz de olabilmektedir. Ayrıca bu iki araştırmacı eskiden Saba makamına “Mevlevi Peşrevi” adı ile bilinen fakat bizim tespit edemediğimiz bir peşrev ile başladığını belirtmektedir. (Memişoğlu, a.g.e., s.13 ve Sunguroğlu, a.g.e., s.50)

³⁸ Harput'ta bu gazellere genellikle “Ağır Hava”, Hoyratlara da “Yüksek Hava” denilmektedir.

sonra tekrar Müstezat'a dönülür. Müstezat bittikten sonra da tekrar oynak türkülere geçilir. Klasik düzen bu şekildedir.³⁹ Demekte ve makam içerisinde belirli bir sıranın takip edildiğini belirtmektedir. Fakat bu sıranın kesinlik ifade etmediğini, ancak eskiden yöre müziğini ve makamlarını iyi bilen mahallî okuyucuların bu sırayı tamamlamadıkça diğer makamlara geçmediğini de ifade etmektedir.

Harput Müziği fasıl geleneği içerisinde icra edilmektedir. Bu nedenle gerek makam içerisinde ki icra, gerekse makamlar arasındaki geçişler bir takım kurallar çerçevesinde yapılmaktadır. Bir makamdan diğer bir makama geçilirken geçki yapılan makama insan ruhunu ve kulağını alıştırmak için ya peşrev çalınmakta ya da taksim yapılmaktadır. Bundan sonra geçilen makamın gazeli ve diğer türkülleri yukarıda belirtilen sıra takip edilerek okunmaktadır. Bir makamdan diğer bir makama geçiş rast gele değil, Hüseyini, Uşşak ve Bayatî gibi bir birine benzer ve yakın olan makamlardan yapılmaktadır. Ancak; Divan, Tecnis ve Nevruz makamlarından oluşan ve Divan'ın arasında yörede "Cılgalı Maya" ve "Elezber" adı ile de bilinen uzun havaların okunduğu bir sıranın takip edilmesi yörede âdet halini almıştır. Bunun ile birlikte Harput makamlarını çok iyi bilen mahallî sanatçılar; İbrahimiye, Hüseyinî, Uşşak ve Bayatî gibi birbirine benzer olan makamların türkü ve şarkılarını birbirine karıştırarak da söyleyebilmektedir.

Harput gazel ve hoyratları yöresel deyimle dört perde üzerinden söylenmektedir. İcracılar bu perdeleri; 1.perdeye "Pes Perde", 2.perdeye "Üst Perde", 3.perdeye "Tiz Perde" ve 4.perdeye de "Düz Perde" veya "Bağlama Perdesi" olarak adlandırırken, halk bu adlandırmayı; 1.Perdeye "Başlaması", 2.Perdeye "Aşması", 3.Perdeye "Çıkması" ve 4.Perdeye de "Yıkması"⁴⁰ şeklinde adlandırmaktadır. Aslında uzun havalardaki bu perdeleri ayrı ayrı bölümler veya bir bütünü oluşturan parçalar gibi düşünmek doğru olacaktır. Çünkü bu bölüm veya perdelerin her birinin müzik cümleleri, ses sahası, anlatımı ve ifadesi farklıdır. Fakat, Harput'taki bu adlandırmanın, daha çok müzik ifadesinden veya sözlerinden dolayı olduğu düşüncesindeyiz.

Şüphesiz ki geçmişi yüz yıllara dayanan ve köklü bir müzik geçmişi olan Harput müzik kültürünün sınırlarını bu günkü Elazığ ili sınırları ile çerçevelemek doğru değildir. Günümüz de bu kültürün izlerine başta Diyarbakır olmak üzere Urfa ve Kerkük'te de rastlamak mümkündür. Her ne kadar Harput müziği, tavır, usûl, ağız ve metronom gibi özelliklerinden dolayı farklı olsa da gelenek yönünden bu yöre müzikleri ile benzer yanları da bulunmaktadır. Fakat bu konu çok geniş bir araştırma ve çalışmayı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

ABACI, Tahir (2000); *Harput/Elazığ Türkülleri*, Pan Yayıncılık, İstanbul.
ARDIÇOĞLU, Nurettin (1964); *Harput Tarihi*, İstanbul.

³⁹ MEMİŞOĞLU, a.g.e., s.10.

⁴⁰ MEMİŞOĞLU, a.g.e., s.9

DİKİCİ, Mehmet, (1998); *Anadolu'da Türkler Anadolu'ya Türk Göçleri*, Burak Yayınları: 67, İstanbul.

EKİCİ, Savaş, (2009); “Elazığ Harput Müzik Kültürü”, Akçağ Yayınevi, Ankara,

Elazığ 1967 İl Yıllığı, (1970); Bingöl Matbaası,Elazığ.

Elazığ İl Yıllığı 92, (Basım Tarihi Yok), Ankara.

Elaziz Halk Türküleri ve Oyunları, (1936); Elaziz Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi Yayımı, Sayı:1, Resimli Ay Basımevi,İstanbul.

EROĞLU, Türker, (1995); “*Harput'ta Kurala Dayalı Müzik Yapma Geleneği*”, Tuncer Gülensoy Armağanı, s.205, Bizim Gençlik Yayınları Nu:20, Armağan Serisi Nu:2, Kayseri.

EROĞLU,Türker,(1995); *Halk Oyunları Ve Halayların İncelenmesi*, s.86, Kılıçaslan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Ankara.

EROĞLU,Türker, (1989); “*Harput Müziğinin Türk Müziği İçindeki Yeri*”, Millî Folklor Dergisi, C.1, Sayı:2, s.11, Ankara.

KARADENİZ, M.Ekrem; *Türk Mûsikîsinin Nazariye ve Esasları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

MEMİŞOĞLU,Fikret,(1966); *Harput Ahengi*, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul.

Notalarla Harput Musikisi,(1999); Cilt I-II, Çağ Ofset, Elazığ.

ÖZTUNA,Yılmaz,(1990); *Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi-II*, Kültür Bakanlığı:1164, Kültür Eserleri Dizisi:149,Ankara.

SİLER, Abdurrahman; “*Tarihte Harput ve Elazığ*”, Elazığ'ın Sesi Harput, Yıl:1, S.1, s.23, Turan Matbaası, Elazığ.

SUNGUROĞLU, İshak,(1961); *Harput Yollarında*, c.3, s.14, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları No:2, İstanbul.

TURA, Yalçın, (1987); “*Türk Halk Musikisindeki Makam Hususiyetleri ve Bunların Dayandığı Ses Sistemi*”, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, MİFAD Yay:85, C.3, s.293, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

YÖNETKEN, Halil Bedi (1966); *Derleme Notları 1*, “Elazığ Müzik Folkloru”, s.96,Orkestra Yayınları:1, Çeltüt Matbaacılık Koll. Şti., İstanbul. (Aynı çalışma; Varlık Dergisi, Sayı:274-275, İstanbul,1944. te de yayınlanmıştır.)

**KÜLTÜR EVRENİ ULUSLARARASI HAKEMLİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
(ISSN: 1308-6197)**

Yayın İlkeleri

1. Kültür Evreni Dergisi yılda dört defa yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.
2. Kültür Evreni Dergisinde [• halk bilimi • edebiyat • iletişim • arkeoloji (kazı bilimi) • sosyoloji (toplum bilimi) • müzik • tarih • antropoloji (insan bilimi) • etnoloji (budun bilimi) • psikoloji (ruh bilimi) • etnografya • dil bilimi • onomastik (ad bilimi)] alanlarında makalelerin yanı sıra; söyleşi, eleştiri, tanıtım ve haberler yer alabilmektedir.
3. Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında veya internette yayımlanmamış olacaktır.
4. Kültür Evreni Dergisinde yayımlanacak yazılar metin olarak; resim, belge, kroki, harita vb. malzemelerle birlikte 20 (yirmi) sayfayı aşmamalıdır. Eğer 20 (yirmi) sayfayı aşma durumu varsa bu yazı I – II ve daha fazla bölümlere ayrılarak değişik sayılarda yayımlanma durumunda kalacaktır.
5. Türkiye Türkçesi ve Türk dilinin diğer şiveleriyle bir Türkçe özet (ortalama 50 kelime), anahtar kelimeler (ortalama 5 kelime) eklenecektir. Türkçe özeti ve anahtar kelimelerin mutlaka bir İngilizce veya Rusça karşılıkları da ölçüler çerçevesinde verilecektir.
6. Türkçe dışında İngilizce ve Rusça ile yazılmış yazılara, yazının Türkçe özeti de eklenecektir.
7. Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde ve Türkçenin diğer şivelerinde (Azeri Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kırım Türkçesi, Kazak Türkçesi, Türkmen Türkçesi vb.) yazı kabul edilir.
8. İngilizce, Rusça ve Türkçenin diğer şiveleriyle yazılan yazılara Türkiye Türkçesiyle genişçe bir özet (en az 150 kelime) konulmalıdır.
9. Yazılar; A4 boyutunda, 12 punto büyüklüğünde Windows (Microsoft World) uyumlu sözcük işlemci programıyla yazılmalıdır. Üst, Alt, Sol ve Sağ marjları 2.5; paragraf aralığı 6 nk, satır aralığı tek verildiğinde yaklaşık Kültür Evreni dergisinin 1 sayfasına tekabül etmektedir. Yazı Türkçe veya İngilizce ise Times New Roman, Azeri Lehçesinde ise Times Roman AzLat (veya benzeri), Rusça ise Times Roman Cyr (veya benzeri) olmalıdır. Gönderilen yazının yanında, yazının fontları muhakkak olmalıdır. Yazının içinde resim, nota vb var ise baskıya uygun resimasyonlar da gönderilmelidir. Yazılar; Disket / CD kaydı ile birlikte 4 (dört) nüsha hâlinde olmalıdır. Bu yazılardan sadece birinde yazar adı olacak, diğer üç nüshada yazar adı belirtilmeyecektir.
10. Yazılar Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle tek satır aralığıyla yazılacaktır.
11. Metin içindeki alıntılar ve göndermeler yazar soyadı, yayın yılı, sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. Mesela; (Boratav 1987: 9). Dipnotlar yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve aynı yazı karakteriyle 10 punto ile yazılacaktır. Dipnotlar “DİPNOTLAR” başlığı altında yazının sonunda verilecektir. Metin içinde belirtilen alıntının ve göndermelerin kaynakları “KAYNAKÇA” başlığı altında soyadı başta olmak üzere alfabetik sıraya göre ad-soyad yazılarak, eserin basım tarihi sırasına göre en sonda yer almaktadır.

KÜLTÜR EVRENİ - UNIVERSE OF CULTURE - ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ

12. Dergimize yayımlanmak üzere verilen yazılar; hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili en az iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir. İncelemek üzere yazı gönderilen uzmanların (hakemlerin) adları yazarlara, yazarların adları uzmanlara (hakemlere) kesinlikle bildirilmeyecek, gizli tutulacaktır. Hakemlerin yazı ile ilgili verdiği karar Yayın Kurulu'nda değerlendirilecektir. Yazıların yayımlanıp yayımlanmayacağı veya değişikliklerin neler olması gerektiği Yayın Kurulu tarafından kararlaştırılacaktır.

13. Dergimize gönderilen yazılara yayımlandığında herhangi bir telif ücreti ödenmeyecektir.

14. Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır. Yayımlanan veya yayımlanmayan yazılar yazarlarına iade edilmez.

ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК (ISSN: 1308-6197)

Основные положения журнала и требования к статьям

1) Журнал **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) В журнале **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** могут быть опубликованы статьи по таким отраслям наук как [• фольклор • литература • социология • археология • музыка • история • антропология • этнология • психология • этнография • языковедение • ономастика], а также критические статьи, обзор нового издания, научные новости.

3) Журнал **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** – издание, в котором будут печататься раньше нигде (даже в интернете!) до этого времени неопубликованные статьи.

4) Объем статей для журнала **KÜLTÜR EVRENİ — ВСЕЛЕННАЯ КУЛЬТУРЫ** в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов должен составлять не более 20 страниц. Если объем статьи превышает 20 страниц, есть возможность напечатать ее по частям в нескольких номерах.

5) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 50 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

6) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

7) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, русском, английском и на других тюркских языках.

8) К статьям, написанным на английском, русском и других тюркских языках должен быть приложен резюме на турецком языке (не менее 150 слов).

9) Верхнее, нижнее, правое и левое поля 2,5. Отступ от левого поля 6. Статьи на турецком и английском должны быть набраны на Times New Roman, если на азербайджанском языке, то на Times Roman AzLat (или похожее), а если на русском, то на Times Roman Cyr (или похожее). Если в статье имеются рисунки, ноты и пр., они должны быть приложены к статье с хорошим качеством пикселя. Статьи принимаются на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

10) Статьи должны быть набраны в формате А4 в программе Times New Roman, кегль -12, межстрочный интервал - 1.

11) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке (сначала фамилия автора, затем имя). Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Boratav 1987: 9.) Если приводятся несколько статей одного и того же автора, то их следует расположить в библиографии по году издания. Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки. Имена авторов и специалистов не оглашаются, сохраняются в тайне друг от друга.

13) За статьи, опубликованные в журнале, гонорар не оплачивается.

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

Неопубликованные статьи авторам не возвращаются.

